

**ERHAN BENER'İN YALNIZLAR ADLI ESERİ İLE HEİNRİCH
BÖLL'ÜN *PALYAÇO* ADLI ESERİNİN YABANCILAŞMA
BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRILMASI**

Özge GÖKDAŞ

Temmuz-2020

T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ

**ERHAN BENER'İN YALNIZLAR ADLI ESERİ İLE HEİNRİCH
BÖLL'ÜN *PALYAÇO* ADLI ESERİNİN YABANCILAŞMA
BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRILMASI**

Hazırlayan
Özge GÖKDAŞ

Danışman
Prof. Dr. Mediha GÖBENLİ KOÇ

KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT BÖLÜMÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSTANBUL-2020

İNTİHAL

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışında alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

Tarih : 13/Temmuz/2020

Ad/SOYAD : Özge GÖKDAŞ

İmza :

ÖZET

Bu çalışmada, birbirinden tamamen ayrı iki ülkede farklı kültürlerle yaşayan ancak hayat deneyimleri birbirine oldukça benzer iki yazarın iki ayrı romanı yabancılaşma olgusu çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmada Türk edebiyatı yazarı Erhan Bener'in *Yalnızlar* adlı romanı ile Alman edebiyatı yazarı Heinrich Böll'ün *Palyaço* adlı romanında yabancılaşma olgusunun işleniş tarzı, bu olgunun olaylar ve durumlar karşısındaki ele alınış biçimi, roman kahramanlarının yaşadıkları toplumda yabancılaşma olgusunun hangi türüne ne şekilde maruz kaldıkları ve sonuçta nelerin yaşandığı eserlerden verilen örnekler dahilinde karşılaştırılarak incelenmiştir. Türk gelenek ve kültürü ile büyüyen Erhan Bener ile Alman gelenek ve kültürü ile büyüyen Heinrich Böll'ün yaşadıkları ve kendilerini ait hissettikleri toplumda savaş, geçim sıkıntısı, zorluk, göç gibi olaylara maruz kalmaları, kaleme aldıkları eserlerde işledikleri konuların yaşamlarından birer parça sunmalarına yol açmıştır. Ele alınan iki ayrı eser de yazarların yaşamlarından büyük kesitler sunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada yalnızca eserlerdeki yabancılaşma olguları tespit edilmemiş, iki ayrı yazarın yaşam hikayelerine ve yaşadıkları toplumun yapılarına da yer verilmiştir.

İnceleme üç bölümden oluşmaktadır: birinci bölümünde yabancılaşma kavramına, bu kavramın farklı dillerdeki kullanımı ile kelime kökenine, kavramın kendi alanında başarılı olan farklı düşünür ve yazarlar tarafından yapılan geniş tanımına ve yabancılaşma olgusunun tür ve faktörlerine dair ayrıntılı bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Türk ve Alman edebiyatında yabancılaşma olgusunun gelişim çizgisine, iki ayrı edebiyatta ürün veren yazarların eserlerinde yabancılaşma olgusunu ne şekilde işlediklerine karşılaştırma esasına dayanılarak yer verilmiştir. Bu bölümde ele alınan romanlar ile bağlantılı olduğu düşünülerek Erhan Bener ile Heinrich Böll'ün yaşam hikayelerine, eğitim ve edebi hayatlarına yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde ise iki ayrı eser Erich Fromm, Karl Marx, Melvin Seeman ve Jean-Paul Sartre'ın yabancılaşma hususundaki düşünceleri doğrultusunda ve dört ayrı kategoriye ayrılan yabancılaşma olgusu çerçevesinde karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Yabancılaşma, Türk Edebiyatında Yabancılaşma, Alman Edebiyatında Yabancılaşma, Erhan Bener, Yalnızlar, Heinrich Böll, Palyaço.*

ABSTRACT

This work analyses two different novels from two different authors who live in two separate countries with differing cultures while sharing similar life experiences, within the scope of the alienation phenomenon. In this work, facts such as the processing style of alienation in the novel named *Yalnızlar* by an author of Turkish literature Erhan Bener and in the novel named *The Clown* by an author in German literature Heinrich Böll and the form of addressing the phenomenon of alienation in the presence of incidents and circumstances, and how and in what type of alienation the protagonists are exposed to in the society they live in and what happened in conclusion are analysed by comparing the examples given from the novels. The experiences of Erhan Bener who grew up with Turkish traditions and culture and Heinrich Böll who grew up with German traditions and culture and their exposure to incidents like war, poverty, hardship and immigration in a society where they have a sense of belonging, caused them to present a part of their lives in the works of art they wrote. Both of the discussed novels also exhibit great sections from the authors' lives. In this context, this work not only establishes the alienation phenomenon in the mentioned works of art but also contains the life stories of the two authors and the structure of the society they live in.

This study consists of three chapters: the first chapter gives information about the concept of alienation phenomenon, its usage in different languages and its etymology, the wide definition of the alienation concept made by different philosophers and writers who are successful in their own fields and the types and elements of alienation phenomenon in detail. The second chapter consists of the development line of the alienation phenomenon in Turkish and German literatures and it includes the process of the alienation phenomenon depending on the basis of comparison by the authors of two distinct literatures. In this section, the lives, the education and the literary experiences of Erhan Bener and Heinrich Böll are included with regard to their connection to the mentioned novels. In the third and the last chapter of this study, the two novels are compared within the frame of the alienation phenomenon which is separated into four different categories according to Erich Fromm, Karl Marx, Melvin Seeman and Jean-Paul Sartre's views on the phenomenon of alienation.

Anahtar Kelimeler: *Alienation, Alienation in Turkish Literature, Alienation in German Literature, Erhan Bener, Yalnızlar, Heinrich Böll, The Clown.*

TEŞEKKÜR

Hazırlamış olduğum çalışmamı benden emeğini ve sevgisini hiçbir zaman esirgememiş olan aileme adıyorum. Yalnızca iyi günlerde değil zorlu süreçlerden geçerken de maddi-manevi desteğini esirgemeyen, yanımda olan, bilgisine ve yorumlarına her zaman güvendiğim canım babama, benim için yerinin her zaman ayrı olacağı sırdaşım, en yakın arkadaşım, her daim yol göstericim olan gölgesine sığındığım canım anneme ve eğitim hayatım boyunca fikir ve eylemleriyle kendisini örnek aldığım, yürüyeceği her yolda mütemadiyen yoldaş olacağım idolüme, çocukluğuma, canım abime sonsuz teşekkür ederim.

Çalışmamı hayata geçirmeye çalıştığım süre zarfı boyunca benimle her zaman iletişim içerisinde olan, düşüncelerimi ve planlarımı sabırla dinleyen, engin bilgilerini benimle paylaşırken bana yol gösteren, danıştığım her vakitte zamanını benim için ayıran, gelecekteki mesleki hayatımda da bana ışık tutacağına inandığım saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Mediha GÖBENLİ KOÇ hocama, lisans ve yüksek lisans eğitimim süresi boyunca kapısını her zaman ardına kadar açmaktan çekinmeyen ve ne olursa olsun bizler için emek vermekten kaçınmayan, her sorunumuza bir çare yolu arayan, verdiği derslerde bizlere ışık tutan çok sevdiğim ve saygı duyduğum canım hocam Dr. Öğr. Üyesi Bahar GÖKPINAR hocama ve çalışmama kattığı yorum ve eleştiriler ile tezimin son haline gelmesinde emek ve yardımı dokunan sayın Doç. Dr. Arzu ÖZYÖN hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yolumuzu aydınlattığınız için sizlere minnettarım.

Özge GÖKDAŞ

İstanbul-2020

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1. YABANCILAŞMA.....	5
1.1. Yabancılaşma Kavramı, Tanımı ve Kelime Kökeni.....	5
1.2. Farklı Bakış Açılılarıyla Yabancılaşma.....	11
1.2.1. Erich Fromm’a Göre Yabancılaşma.....	11
1.2.2. Karl Marx’a Göre Yabancılaşma.....	13
1.2.3. Melvin Seeman’a Göre Yabancılaşma.....	17
1.2.4. Jean-Paul Sartre’a Göre Yabancılaşma.....	20
1.3. Yabancılaşma Tür ve Faktörleri.....	21
1.3.1. Kendine Yabancılaşma.....	21
1.3.2. Toplumsal Yabancılaşma.....	23
1.3.3. Mekânsal Yabancılaşma.....	24
1.3.4. Ekonomik Yabancılaşma.....	25
İKİNCİ BÖLÜM.....	28
2. YABANCILAŞMANIN EDEBİYATTAKİ YANSIMALARI.....	28
2.1. Türk Edebiyatında Yabancılaşma.....	28
2.1.1. Erhan Bener.....	32
2.1.2. Erhan Bener’in <i>Yalnızlar</i> Adlı Eserinin İçeriği.....	34
2.2. Alman Edebiyatında Yabancılaşma.....	38
2.2.1. Heinrich Böll.....	42
2.2.2. Heinrich Böll’ün <i>Palyaço</i> Adlı Eserinin İçeriği.....	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....48**3. ERHAN BENER'İN YALNIZLAR ADLI ROMANI İLE HEINRICH
BÖLL'ÜN *PALYAÇO* ADLI ROMANINDA YABANCILAŞMA.....48**3.1. *Yalnızlar* ve *Palyaço*'da Kendine Yabancılaşma.....483.2. *Yalnızlar* ve *Palyaço*'da Toplumsal Yabancılaşma.....613.3. *Yalnızlar* ve *Palyaço*'da Mekânsal Yabancılaşma.....743.4. *Yalnızlar* ve *Palyaço*'da Ekonomik Yabancılaşma.....79**SONUÇ.....84****KAYNAKÇA.....88**

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe dayanan ve edebiyat başta olmak üzere bilim, tarih, sosyoloji, sanat gibi neredeyse her disiplinde gözlemlenen yabancılaşma olgusu, günümüze dek birçok alanda farklı şekillerde yorumlanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu olgunun edebiyat ile arasındaki münasebeti söz konusu olduğunda ise akla ilk gelen türün roman olması kaçınılmazdır. Yabancılaşma olgusunun roman türündeki işlenişinin geçmişten günümüze dek çeşitlilik göstermesi, farklı millet, din, dil ve ırka mensup yazarların eserlerinde yabancılaşmayı ayrı şekillerde ele alması bu olgunun tanımı hususunda zorlukların yaşanmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda çalışmadaki öncelik yabancılaşma olgusunun farklı alanlardaki tanımlarına ve açıklamalarına yer vermek olacaktır. Yabancılaşma olgusunun kavramsal analizine derinlemesine yer verileceği ve birçok disiplin ile açılımının yapılacağı bu çalışmadaki amaç farklı bakış açılarıyla yorumlanan ve birçok konuda incelemeye tabi tutulan yabancılaşma kavramının disiplinler arası açılımları yapıldıktan sonra tür ve faktörleri belirlenip Türk ve Alman edebiyatından seçilen yazarların romanlarındaki yansımalarını tespit etmek olacaktır. Çalışmada yabancılaşma kavramının tarihsel gelişim çizgisi göz önünde bulundurulmakla birlikte farklı düşünür ve eleştirmenlerce yapılan tespitleri ışığında adı geçen roman kahramanlarının düşünce ve eylemleri yorumlanacaktır. Ancak çalışmadaki öncelik kuramsal araştırmalara yer vermek, ardından farklı bakış açıları ile tanımı hususunda ortak bir sonuç ortaya çıkarmak ve iki ayrı eserdeki yabancılaşma olgularını tespit etmek olacaktır.

Çalışmada yabancılaşma teriminin farklı dillerdeki kelime kökeni, kullanım alanları, toplumlardaki olaylar ve durumlar karşısında meydana geliş gerekçeleri incelenirken felsefe, ekonomi, psikoloji, sosyoloji gibi alanların yabancılaşma olgusu ile ilgili bilgilerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde yabancılaşma hakkında dört ayrı düşünür, sosyolog, psikolog ve yazarın kendi görüşleri doğrultusundaki açıklamalarına yer verilmiştir. İncelemede ele alınan isimlerin yabancılaşma olgusu hakkındaki yaklaşımları iki ayrı romanda tespit edilen yabancılaşma olguları açısından büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın bu bölümünde sırasıyla Alman sosyolog, filozof ve psikanalist Erich Fromm ile yine Alman filozof, ekonomist ve düşünür Karl Marx ve Amerikalı

psikolog ve sosyolog Melvin Seeman ile Fransız düşünür ve yazar Jean-Paul Sartre'ın yabancılaşma olgusu hakkındaki görüşleri ele alınmıştır. Kendi içinde birçok türe ayrılan bu olgu *Yalnızlar* ve *Palyaço* adlı romanlarda tespit edilen yabancılaşma olguları dahilinde dört türü ile sınırlandırılmış, sırasıyla kendine yabancılaşma, toplumsal yabancılaşma, mekânsal yabancılaşma ve ekonomik yabancılaşma şeklinde kategorilere ayrılarak açıklanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde yabancılaşma olgusunun Türk edebiyatındaki gelişim çizgisine, Türk yazarların eserlerindeki uygulama biçimine yer verilerek Erhan Bener'in hayatına değinilmiş ve *Yalnızlar* adlı romanın kısa özeti verilmiştir. Akabinde karşılaştırma esasına dayanarak Alman edebiyatında yabancılaşma olgusunun çıkış yerine, gelişim çizgisine ve Alman yazarların yabancılaşma olgusunu ele alarak işledikleri roman örneklerine yer verilmiş, Heinrich Böll'ün yaşamına değinilmiş ve *Palyaço* adlı romanın kısa özetine yer verilmiştir. Tezin bu bölümünde incelenen iki yazarın yaşam hikayeleri romanlarındaki yabancılaşma olgularının işlenişi açısından büyük önem arz etmektedir.

Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde ise Erhan Bener'in *Yalnızlar* adlı eseri ile Heinrich Böll'ün *Palyaço* adlı eseri kendine yabancılaşma, toplumsal yabancılaşma, mekânsal yabancılaşma ve ekonomik yabancılaşma ekseninde ayrı başlıklar açılarak romanlardan verilen örnekler dahilinde incelenmiştir. Çalışmada benimsenen inceleme yöntemi karşılaştırma yöntemidir. Buna ek olarak Erhan Bener ve Heinrich Böll'ün yaşam hikayeleri ele alınırken yazarların yaşadığı toplum ve dönem incelemesinde tipolojik yöntemden¹ ve *Yalnızlar* romanı ile *Palyaço* romanında içerik açısından benzerliklerin tespit edilip yorumlanmasında genetik yöntemden² yararlanılmıştır.

¹ Karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarında birçok bilimsel yöntemden fayda sağlanarak inceleme yapılır. Bu yöntemlerden biri, ayrı edebiyatların birbirine yakın koşullardaki (siyasal, toplumsal, ekonomik...) benzerliklerin incelenmesinde başvurulup tipolojik yöntemdir. Bu yöntem ile iki ayrı edebiyat ürünü yahut iki ayrı yazarın yaşam hikayeleri arasındaki benzerlikler, birbirine yakın siyasal ve toplumsal oluşumlar göz önünde bulundurularak açıklanır. Farklı ulusların edebiyatları arasındaki dolaylı ilişkilerin ortaya konduğu tipolojik yani tıpsel bağıntılar Mediha Göbenli Koç'a göre: "*Tarihsel-tipolojik inceleme, edebiyattaki analogileri toplumsal koşulların benzer olmasıyla açıklar* (Göbenli, 2005, s. 91)" şeklinde açıklanmaktadır.

² Genetik (oluşumsal) yöntem ile yapılan incelemelerde iki ayrı eserin oluşumundaki benzerlik ve farklılıklar göz önünde bulundurulur. Karşılaştırmalı edebiyat biliminde farklı edebiyat ürünlerinin içerikleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar, genetik (oluşumsal) yöntemler ile açıklanır. Bu yöntem esas alınarak yapılan incelemelerde yalnızca ele alınan eserlerin oluşum aşaması göz önünde bulundurulmaz, iki ayrı yapıya kaynaklık sağlayan materyallere, yazarların yaşam öykülerine ve bunlara kaynaklık eden belgelere de başvurulur.

Çalışmada incelemeye tabi tutulan Erhan Bener'in 1956 yılında yazdığı *Yalnızlar* adlı eser ilk olarak *Gordium* adıyla yayınlanmıştır. Roman günümüze dek farklı yayınevleri tarafından çok sayıda baskısı yapılarak üretilmiştir ancak bu durumu ilginç kılan şey romanın neredeyse her yeni baskısında Erhan Bener tarafından güncelleniyor olmasıyla ilintilidir öyle ki her güncellemede romana yeni olaylar ve yeni sonuçlar eklenmiştir. Bu durum romana adeta baştan yazılıyormuş izlenimi vermiştir. Yazarın ikinci eseri olan *Yalnızlar* adlı romanda Anadolu'nun küçük bir kasabası olan Edremit'te bir araya gelen bir grup aydının başından geçen acı-trajik ve duygu dolu olaylar geriye dönüş tekniği gibi farklı metotlar kullanılarak anlatılmıştır. Roman karakterlerinin farklı mesleklere ve ilgi alanlara sahip olmalarına karşın yollarının bir şekilde kesişiyor olması, ortak paydada benzer acılara sahip olup kurtuluşa giden yoldaki seçimlerinden dolayı ortak duygulara sahip olmaları bu karakterleri birbirlerine yakınlaştırmakla birlikte uzaklaştırmaktadır. Kahramanların her birinde gözlemlenen mutlak yabancılaşma hali onların ortak paydada birleşmelerindeki en büyük unsurdur. Yaşadıkları toplumda var olmaya çalışan yahut çoktan pes etmiş, ölümü dahi göze almış kahramanların farklı çıkış yolları aramaları ise birbirlerinden uzaklaşmalarına gerekçedir.

Heinrich Böll'ün 1963 yılında yayınladığı *Palyaço* adlı eser ise başkahraman Hans'ın beş yıl boyunca tutkulu bir şekilde aşk yaşadığı sevgilisi Marie tarafından terkedildikten sonra başından geçen olayları, mücadeleleri konu edinir fakat roman yalnızca bir terkedilmeyi yahut aşkı konu edinmez. Eserde savaş sonrası değişen dünyanın bir palyaço tarafından aktarılması oldukça önemlidir. Hans'ın ailesinin zengin ve rahat bir yaşam sürüyor olmasını aldırış etmeden palyaçoluk mesleğine yönelmesi, mesleği başta olmak üzere toplumda anlam veremediği bazı olaylara farklı tepkiler veriyor olması ve dine olan yaklaşımı toplum tarafından ötekileştirilmesine neden olur. Kahramanın toplumda yer edinmemesi, içinde bulunduğu ortamda anlaşılamıyor olduğunu düşünmesi onun zamanla toplum içinde yabancılaşmasına neden olur. Her iki romanda da kahramanların yaşadıkları toplumda anlaşılamıyor olduklarını düşünmeleri, fikir ve eylemlerinden dolayı dışlanacaklarını düşünmeleri ve hatta dışlanmaları, iş yahut sevgili seçimlerinden dolayı mütemadiyen yargılanmaları roman kahramanlarının toplumda yalnızlaşmış, ötekileşmiş ve yabancılaşmış bireylere dönüşmelerine neden olur. Bu bağlamda birçok benzerliğin

olduğu her iki eser yabancılaşma olgusu doğrultusunda karşılaştırılarak yorumlanacaktır.

*Bu çalışmada tek tırnak içerisinde verilen tüm tümceler şahsım tarafından vurgulanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. YABANCILAŞMA

1.1. Yabancılaşma Kavramı, Tanımı ve Kelime Kökeni

18. 19. ve 20. yüzyıllarda toplumsal ve bilimsel alanda meydana gelen gelişmeler ile mevcut gerçeğin değişmeye tabi olduğu, dolayısıyla bir olasılıktan ibaret olduğu fikri egemen olmaya başlamış ve insanlar gerçeğin parçalanabilir olduğu fikrine hakim olmuştur. Kapitalizmin gözle görülür bir hal aldığı, insanların uzun saatler boyunca fabrikalarda çalışmak zorunda kaldığı, sağlık ve güvenlik gibi sorunların yaşandığı ve inançların sarsıntıya uğradığı bu yüzyıl aralığında bireyler, gerçekliğin karşısında tedirginleşen, yaşadığı topluma ve kendisine yabancılaşan bireylere dönüşmüştür.

Gelişen dünyada değişimin hızlı bir şekilde yaşanmasına neden olan sanayi devrimiyle birlikte meydana gelen olaylar, toplumsal ve kültürel yapıyla bağlantılı olarak toplum fertlerini doğrudan etkilemiş, bireyler sosyal anlamda yeni statüler elde ederek toplumsal ve siyasal dönüşümlere şahit olmuştur. Makineleşmeyle birlikte üretim tarzının değişmesi, nüfus artışının patlama göstermesi, iletişimsizlik, çiftçinin ve köylünün ekonomik anlamda sıkıntıya girmesi, köyden kente olan göç ve sınıf savaşları ile sosyal anlamda meydana gelen değişim yabancılaşma olgusunun bu yüzyıl aralığı ve sonrasında yoğunlaşmasına birer gerekçe olarak sunulabilir. Sosyal yapının farklılaşmasıyla değişime uğrayan insan, bahsi edilen dönem içerisinde kalıplaşmış görüşlerin dışına çıkmaya başlamış, toplumsal alanda özellikle Avrupa’da İncil’in eleştirilmesiyle birlikte din algısında büyük oranda sarsılmalar meydana gelmiştir. Bu durum birey ve toplum üzerinde yabancılaşma olgusunun yaygınlık göstermesine sebebiyet vermiştir. Bu tarz devrimsel yenilikler toplumda var olan sosyokültürel yapının değişmesine neden olurken aynı zamanda bireyin özünde ve ait olduğu toplumdaki uyumunda büyük sorunların meydana gelmesine neden olmuştur. Bütün bunların neticesinde bireyde mutlak bir mutsuzluk hali ve tatminsizlik duygusu ön plana çıkmıştır. Prof. Dr. Ali Osman Gündoğan, bireyde ön plana çıkan bu duygu halinin 20. yüzyılda gözle görülür bir hale gelmesini özellikle bu dönemde yaşanan

büyük bunalımlara bağlamaktadır. “*Dünyada hiçbir dönemde 20. yüzyılda yaşandığı kadar büyük bunalımlar yaşanmamıştır. Bu yüzyılın felsefesi, büyük şahsi felsefi sistemler meydana getirmekten uzak görünmekte ve daha çok varoluşsal bir kriz dönemi felsefesi olarak ortaya çıkmaktadır*” (Gündoğan, 1997, s. 40). Bahsi edilen bu dönem ve 1. ve 2. Dünya Savaşlarının meydana geldiği dönemde insanoğlu, kısa bir ömür içerisinde şahit olduğu olumsuzluklar ile toplumsal travmalar yaşayarak hayal kırıklığı, yalnızlık, güvenememe gibi olumsuz duygular ile tanışmış, çoğu iç dünyalarına kapanarak içinde bulunduğu topluma yabancılaşmıştır. Dolayısıyla toplumsal gelişmelerin yaşandığı her evrede gözlemlenen yabancılaşma olgusu bu yüzyıllar aralığında gerek edebi eserlerde gerek ise bireylerin sosyal yaşantılarında varlığını sıkça göstermiştir.

Kaynaklara göre (Timuçin, 1992, s. 16) yabancılaşma olgusunu -felsefi bir terim olarak- ilk defa kullanan kişi Hegel olmuştur. Toplumsal yapıların var olduğu her evrede meydana gelen yabancılaşma olgusuna felsefi bir yaklaşım ile yorum getiren Hegel, yabancılaşmayı “...fiziki anlamda insanın var oluşu ile, ruhi anlamdaki varlığı arasındaki mesafeye dayanmaktadır” (Erkal, 2016, s. 297) şeklinde açıklamaktadır. Hegel’e göre bireyin kendi yarattığı dünyasında gün geçtikçe yabancı bir güce dönüşmesi onun dünyada yabancılaşmasıyla karşı karşıya kalmasına neden olur. Birey, ruh ile fizik arasındaki çatışma ve uyumsuzluk sonucunda başta içinde bulunduğu çevreye ardından kendisine yabancılaşır. Dolayısıyla ruh, yabancılaşma aşamasındadır. Bu doğrultuda yabancılaşma olgusu başka bir yaklaşımla “...ruhun görünür dünyadan duygu bakımından uzakta kalması veya farklı duruma gelmesi sonucunda oluşmaktadır” (Ofloğlu-Büyükyılmaz, 2008, s. 115) şeklinde açıklanmaktadır.

Türk felsefeci ve yazar Afşar Timuçin, Hegel’in yabancılaşma kavramına olan katkısının önemini şu şekilde özetler, “...bir başkası olmak fikriyle birlikte yabancılaşma kavramını bize Hegel armağan etmiştir” (Timuçin, 1992, s. 16). Hegel’in “*Geist’in Olgu Bilimi (Phanomenologie des Geistes)*” adlı ünlü eserinde Plotinos’u eleştirirken, yabancılaşma anlamına gelen Entäusserrung³ ve Entfremdung⁴ anlamlarını geliştirdiği görülür. Ona göre yabancılaşma, bireyde var olan ruh ile fizik arasındaki zıtlığın sonucunda meydana gelir. Yabancılaşmayı iki farklı şekilde ifade

³ Vazgeçme, elden çıkarma, yabancılaştırma.

⁴ Yabancılaşma.

eden Hegel, ayrılma ve bütünleşme örneklerini vererek bu terimin iki önemli anlamının olduğunu vurgular:

“Hegel’de ‘yabancılaşma’ teriminin iki büyük ve birbiriyle ilintili anlamı olduğu belirtilmektedir: 1) Bireyin özde farklı olmadığı ve geçmişte birleşik olduğu bir şeyden ayrıldığıнын farkındalığı. 2) Bireyin özde farklı olmadığı ve geçmişte birleşik olduğu bir şeyden ayrı olan benliğinden kasdî vazgeçiş ya da teslimiyeti; yani yabancılaşma durumundaki kendisini bu ayrılığın zeminini yok etmek üzere kurban edişi” (Özbudun-Markus-Demirer, 2008, s. 18).

Açıklamadan da anlaşılacağı üzere Hegel, yabancılaşma terimini birbiriyle oldukça bağlantılı iki zemine oturtmakla birlikte birçok düşünürden farklı olarak bu olguyu hastalıklı, illet bir durum şeklinde yorumlamaz, aksine yabancılaşmanın doğal bir olay olduğunu savunur. Fromm, evrende var olan insanların, toplumun ve hatta doğanın var olduğu sürece yabancılaşma olgusunun var olacağını ileri süren Hegel için *‘yabancılaşma’ olgusunu kaynaklarımıza kazandıran kişinin, Hegel olduğunu söylemektedir* (Say, 1995, s. 7) yorumunu yapar.

Yabancılaşma olgusuna kavramsal açıdan yaklaşıldığında ise kavramın kökeni itibarıyla tarihsel anlamda oldukça geçmişe dayanan ve birçok disiplin ile kendi varlığını ortaya koyan ‘çok yönlü’ bir kavram olduğu söylenebilir. Neredeyse her bilim alanında incelemelere konu olan yabancılaşma, edebiyat başta olmak üzere felsefe, siyaset, sosyoloji, ekonomi, psikoloji gibi alanlarda varlığını gösterir. Tarihin hemen hemen her döneminde ortaya çıkan bu olgu, sanayileşme ve makineleşmeyle birlikte değişen toplumsal yapılarda gittikçe önem kazanmış ve çeşitli yöntemlerle tanımlanmıştır. Günümüze dek kavramsal kullanımı ve boyutu hususunda birçok alan ile bağlantılı olması, her alana özgü yöntemlerle açıklamalara ve yorumlamalara yol açmış, dolayısıyla çeşitli düşünür ve eleştirmen tarafından farklı tanımların yapılmasına neden olmuştur. En nihayetinde çok sesliliğin hakim olduğu bu durumda yabancılaşmanın salt bir tanımı yapılamamıştır. Yabancılaşma olgusunun tanımının net bir şekilde yapılamamış olmasının gerekçeleri roman yazarı ve eleştirmeni Raymond Williams tarafından şöyle ifade edilmektedir:

“Yabancılaşma, dildeki en zor kelimelerden biri şimdilerde. Genel içerikteki (kontekstteki) yaygın kullanımından ayrı olarak, sosyal ve ekonomik teorilerden felsefe ve psikolojiye kadar birçok disiplinde özel, ancak tartışmalı

anlamlar taşımaktadır. Bu yüzyılın ortalarından beri ve bunun ötesinde ise, daha farklı alanlara geçiş yaparak, yeni tip yaygın anlamlar kazanmıştır. Bu durum, kelimenin hem eski daha genel anlamları, hem de çeşitli özel anlamları arasındaki ilişkinin net olmaması ve anlamların üst üste binmesi nedeniyle sık sık kafa karıştırmaktadır” (Williams, 1983, s. 33).

Williams’ın da bahsini ettiği gibi yabancılaşma olgusunun birçok disiplinde çeşitli anlamlar taşıyor olması ve farklı alanlara yapılan geçişi ile yeni anlamlar kazandırması, yabancılaşma olgusunun açılımı ve tanımı hususunda kafa karışıklığı meydana getirmiştir. Birçok karşılığı olan hatta ‘başkalaşım’ şeklinde de yorumlanabilen yabancılaşma durumunun meydana gelmesinin altında ise birçok unsur yatmaktadır. Bu olgunun insanlar üzerinde var olabilmesi için öncelikle insanlarda ‘birey’ kavramının yer edinmiş olması gerekir. Birey olmayı başarabilmiş insanlarda ise mutlak bir eğitim, kültür, duygu ve düşünce seviyesi gözlemlenir. Bireyselleşme sürecini tamamlamış insanlar, yaşadığı çevrede var olan yahut var olmaya yüz tutan olay ve durumları mutlak seviyelerde sorgulayıp özgün tepkiler verir. Bu yetilere sahip olan bireylerin verdiği tepki -toplumun çeşitliliğiyle beraber- toplum içerisinde oynadığı sosyal rollerle birlikte çeşitlenir. Çeşitliliğin içerisinde aynı olmayan farklılaşan birey, öteki olma hali durumunda toplumdan kopar/koparılır veya farklılaşır dolayısıyla içinde bulunduğu insan gruplarına karşı yabancılaşır.

Yaşadığı ortamda var olmaya çalışan insan geçmişten günümüze dek çağın her döneminde birçok anlamda yabancılaşma haline tanık olmuştur. İnsan, yabancı olma durumunu en başta hükmettiğine inandığı doğa tarafından yenilgiye uğradığı zaman yaşar. Bununla birlikte kendisine sığınacak bir liman şeklinde gördüğü toprak parçasında devletin siyasi figürlerine yabancılaşarak yine aynı devletin hukuk sistemine, ideallerine ve yönetim tarzına da yabancılaşır. Zamanla sisteme ayak uyduramayan, toplum ile çatışma halinde olan birey kendine dönerek sorgulama eylemi içerisinde olur. En nihayetinde eylemlerinin tutarsızlığı ile ön planda olan birey kendine yabancılaşmış duruma gelmiş olur.

Modernleşme sürecinde daha fazla ön plana çıkan yabancılaşma olgusu, bireylerin aile yapısındaki değişimi ve içinde bulunduğu topluma uzaklaşmasıyla başlar. Modernleşmeyle birlikte beyin gücünün önemini her geçen gün daha da fazla idrak etmeye başlayan insan, aklını kullanarak neredeyse her şeye egemen olacağını

düşünerek bilimsel ve teknolojik anlamda açılımlarda bulunur. Böylelikle insan, var olan kent yaşamında kendi varlığını sömüren kapitalist sistemin içinde kendisini bir nesne olarak hissederek yabancılaşmış varlığa dönüşür. *“Modernleşme süreciyle birlikte akli ön plana çıkarmış olan insan herhangi bir şeye bağlı olmadan hareket eden ve toplumun kaidelerinin dışına çıkmak ve benzeri davranışlar sergilemektedir”* (Yürek, 2005, s. 57). Bu davranışlar ise bireyi öteki olma durumuna sürükleyerek toplumun diğer üyelerinden bütünüyle farklılaştırır, ayırır.

Bireyselleşme farkındalığının oldukça etkin olduğu ‘modernleşme’ gibi süreçlerde bireyin de çeşitli hak ve özgürlüklerinin farkına vararak sınırlarının dışına çıkmaya başladığı gözlemlenir. Bu farkındalıkla birlikte olağan durumlara verilen tepkiler ile kalıplaşmış kuralları yıkabilecek bir gücün varlığı hissedilir. Bu güçlü olma ve isyan etme hali bireyi zamanla toplumdan farklılaştırarak toplumun diğer üyelerinden ayırır ve bireyi sorguladığı, eleştirdiği için sözde öteki olma, aykırı olma durumuna iter. Dolayısıyla kalıplaşmış olmayan, sıradan olmayan ve başka şekilde de yorumlanabilen yabancılaşmanın temelinde mutlak bir birey olabilmeye durumu yatar. Bireyselleşme hususunda oldukça hassas olan Marshall, birey olamayan ve öz kimliğinden uzaklaşarak farklı kimliklere bürünen insanın çok geçmeden yabancılaşma haliyle karşılaşacağını dile getirmektedir. *“Gordon Marshall, bireyin çeşitli kimlik arayışı içinde olup kendi kimliği ve ortamından uzaklaşmasını yabancılaşmaya giden yoldaki bir diğer adım olarak belirtir. Marshall’a göre yabancılaşma kavramı en geniş ifadeyle bireylerin birbirleriyle ya da belli bir mekan ve zamandan uzaklaşmalarıyla ifade edilir”* (Marshall, 1999, s. 789). Marshall’ın görüşüne ek olarak Barlas Tolan’ın *“İnsanın emeği tarafından yaratılan şeyin aynı insana, kendisini köleleştiren yabancı bir öz olarak geri dönmesi süreci”* (Tolan, 1981, s. 179) şeklinde yorum katarak açıkladığı yabancılaşma haline felsefi bir terim olarak yaklaşan Süleyman Hayri Bolay yabancılaşmayı *“...bir kimsenin kaybettiği bir takım hususiyetlerin kendi dışında bir varlıkta bulunduğunu farketmesi halini ifade eder; yahut dış şartların tesiriyle şahsiyet özelliklerini kaybetmiş bir kimsenin veya bir grubun bu duruma karşı kazandığı şuurlu hâli”* (Bolay, 1990, s. 5) şeklinde tanımlarken bir psikoloji terimi olarak Adnan Erkuş tarafından *“Bireyin; çevresinden, işinden, kendi benliğinden ve kendi yarattığı emeğinin ürününden uzaklaşma duygusu”* (Erkuş, 1994, s. 12) şeklinde açıklanır. Ahmet Cevizci ise *Felsefe Terimleri Sözlüğü* adlı kitabında yabancılaşma olgusunu *“Bir şeyi ya da kimseyi başka bir*

şeyden ya da kimseden uzaklaştıran, başka bir şeye ya da kimseye yabancı hâle getiren eylem ya da gelişme, normalden sapma durumu, topluma, doğaya ve başka insanlara karşı duyduğu yabancılik hissi, kendisinden kopması hali olarak da değerlendirilebilir” (Cevizci, 2000, s. 994) şeklinde yorumlayarak açıklar. Böylelikle bu kavramın tam tanımı ve açıklanması hususunda verilen birbirinden farklı örneklerin dünya savaşları sonrasında (özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası) hızlanarak günümüze kadar geniş bir yelpazede çeşitlilik gösterdiği gözlemlenir.

Farklı dillerde farklı şekillerde dile getirilen yabancılaşmanın diğer dillerdeki kelime kökenine bakıldığında Fransızca ‘aliénation’, Almanca ‘Entfremdung’, Latince ‘alienatio’ İspanyolca ‘alienado’ İngilizce ise ‘alienation’ şeklinde telaffuz edildiği gözlemlenir. Akademisyen, yazar ve eleştirmen Raymond Williams’a göre oldukça zor bir kelime olan yabancılaşmanın kelime kökeni Latince’den gelir.

“...yabancılaşma (alienation), çok değişik alanlarda halen kullanımda olan ve kafa karıştırıcı yeni kullanımlara geçebilen çok zor bir kelimedir. Kök kelime Latince alienera’dır. İngilizcede 14. Yüzyıldan beri geçerli olan iki temel anlamı vardır. Birinci anlamı, normalde Tanrı’dan koparılma veya kopma ya da bir insan veya bir toplulukla ve kabul edilen siyasi bir otoriteyle ilişkilerin kopması şeklinde ifade edilir. İkinci anlamı ise 15. Yüzyıldan itibaren bir şeyin mülkiyetinin bir başkasına aktarılması eylemini anlatmak için kullanılır” (Williams, 2005, s. 42, aktaran Ünaldı, 2011, s. 6).

Sözcüğün özellikle batı dillerine bakıldığında ortaya çıkan karşılığı hem kökenleri açısından hem de kökeninde yatan zengin anlamları açısından tartışmalara neden olur. Bu tartışmalardan birini *Yabancılaşmanın Kökeni Üstüne* başlıklı makalesinde ele alan Sibel Kiraz, yabancılaşma kavramının diğer dillerde İngilizce karşılığındaki ‘alienation’ şeklinde kullanıldığını şu sözlerle dile getirir: *“Almancada ‘entfremdung’ ifadesiyle karşılanan yabancılaşma kavramı, Fransızcada ve İngilizcede ‘alienation’ olarak geçmektedir. [...] Kavram yabancı dillerde daha çok İngilizce olarak kullanılmaktadır”* (Kiraz, 2011, s. 150-151). A. Ernout ve A. Meillet’a göre İngilizceye Latince’den ‘alienation’ sözcüğüyle geçen yabancılaşma, Latince etimolojik sözlüğüne göre yabancılaştırmak ve başkalaştırmak anlamlarına gelen ‘alieon’ fiilinden gelir. *“İngilizcede de aynı anlama geldiğini gördüğümüz fiil yabancı anlamına gelen ‘alienus’ sıfatından türemiştir. Sözcüğün Latince’deki isim*

hali ise ‘alienatio’ yani yabancılaşma-yabancılaştırmadır” (Ernout-Meillet, 1951, s. 38-39). Yabancı dillerin dışında yabancılaşmanın Türk dilindeki kökenine bakıldığında ise bu sözcüğün Farsçaya dayandığı gözlemlenir. Farsça kökenli boş, ıssız yer, anlamına tekabül eden ve ‘yaban’ sözcüğünden türetilen yabancılaşmanın etimolojik sözlüğüne göre tam karşılığı “*insan yaşamayan ıssız yer*” (Eren, 1999, s. 437) şeklindedir. Türkçede ıssızlık ile bağdaşan yabancılaşma bir anlamda yalnızlık ile benzerlik göstermektedir.

1.2. Farklı Bakış Açılılarıyla Yabancılaşma

1.2.1. Erich Fromm’a Göre Yabancılaşma

Erich Fromm, yabancılaşma olgusunu bireyin bizzat kendisini kendisine yabancı hissetme hali şeklinde açıklar. Fromm’un bir deneyim biçimi olarak gördüğü yabancılaşma durumunda birey, başta kendini bizzat yarattığı dünyasının merkezi olarak görmekte, kendini toplumdan soyutlayarak yabancılaşmaktadır bunun neticesinde birey toplum ve dış dünya ile ilişki içerisinde olmaz. Hegel’in bir hastalık fikri olarak yaklaşmadığı yabancılaşma kavramına zıt bir şekilde yaklaşan Fromm, yabancılaşma olgusunu bir kişilik hastalığı olarak nitelendirerek bireylerin kendilerini dışlanmış ve yalnızlaşmış hissetmelerini, diğer insanlardan ve doğal yaşamlarından kopmalarını yabancılaşma ile bağdaştırarak çağdaş bireyin yabancılaşmasının bizzat yaşadığı toplum ve toplumun ekonomik yapısıyla bağlantılı olduğunu ileri sürer fakat kapitalizmin etkin olduğu toplumlarda yalnızca ekonomi alanında yabancılaşmanın olmadığını, insanların ilişkilerinde de var olduğunu iddia eder.

Kapitalizmin bireyi önemsiz ve güçsüz bir varlık gibi hissettirerek yalnızlaşmalarına yol açtığını dile getiren Fromm’a göre kendisini önemsiz ve yalnız hisseden birey, toplum içerisinde diğer insanlarla iletişim kuramayarak hem topluma hem de kendisine yabancılaşır ve bu durum oldukça yıkıcı bir etkiye sahiptir. Fromm, *Özgürlükten Kaçış* adlı eserinde bireyin kendisine ve içinde bulunduğu topluma yabancılaşmasının kişiliğinin yitirilmesiyle ilintili olduğunu vurgulayarak yabancılaşma durumunu farklı bir yaklaşımla açıklar. Ona göre:

“İnsan yalnızca meta satmaz, kendisini de satar ve kendisini de bir meta olarak görür. Eliyle koluyla çalışan işçi, fiziksel enerjisini satar; işadama,

doktor, memur 'kişiliklerini' satarlar. Ürünlerini ya da hizmetlerini satabilmek için kişilik sahibi olmaları gerekir. Bu kişiliğin hoş gitmesi gerekir, ama ayrıca onun sahibinin daha başka nitelikleri de olmalıdır. Tıpkı diğer metalarda olduğu gibi, bu insansal niteliklerin değerini biçen, hatta ve hatta var olup olmadıklarını saptayan pazarın kendisidir. [...] Pazardaki başarısı ne olursa olsun, başkaları tarafından sevilsin ya da sevilmesin, kendi değerini biçen, kişinin kendisi değildir. Aranıyorsa bir kimsedir, başkaları ondan hoşlanmıyorsa hiç kimse değildir. Kişinin kendine değer vermesinin, 'kişilik'in başarısına bağlı olması, çağımız insanı için popüler olmanın neden büyük bir önem taşıdığını açıklamaktadır. Yalnızca kişinin günlük yaşantısındaki başarısı değil, kendine olan saygısı, güvenini koruyup koruyamayacağı ya da aşağılık duygusunu uçuruma yuvarlayıp yuvarlayamayacağı, popüler olup olmadığına bağlıdır” (Fromm, 1996, s. 105-106).

Bireyin kendisini birer meta olarak görmesini ve gerekçelerini *Özgürlükten Kaçış* adlı eserinde sıralayan Fromm, suçlanacak ilk şeyin popülerlik algısı olduğunu dile getirmektedir. Bireyin başarısından ziyade bir şekilde popüler olmasının hayatı kolaylaştırdığını, toplumdaki konum ve sözde değer popülarliğe göre ölçülmesini eleştirel bir bakış ile yorumlar.

Yabancılaşma kavramına çağdaş bir yorum katan Erich Fromm, aynı zamanda modern yaşamın getirisi olan sanayileşmiş toplumdaki makineleşmiş bireylerin kendisine yabancılaştığını da dile getirir. Yabancılaşma olgusunun günümüz dünyası toplumlarında her anlamda yayıldığını iddia ederek bu olgunun çağdaş/modern toplumda her yeri kapladığını ifade eder. Ona göre modern bir hale gelen toplumlarda makineleşme ve şehirleşme ile kapitalist sistemin daha da gün yüzüne çıkması, bireyleri korkak ve yabancı bir hale getirir. İçinde bulunan sistemin birer getirisi olarak birey, ürettikleri makineler karşısında çaresiz ve aciz hissetmekte, toplumsal oluşumlara katılım göstermekte sıkıntı yaşamaktadır. Böyle bir sistem içerisinde toplumda var olamayan insan içine kapanır ve korkak bir hale gelerek çözümün sadece tüketimde olduğunu düşünür. Kapitalizm ile birlikte bireyde şekillenen özgürlük kavramı kişiyi zamanla daha da yalnız ve toplumdan soyutlanmış bir hale getirir.

“Fromm’un görüşünde kapitalist sistem ve yansımaları nedeniyle insanlar korkak ve yabancılaşmış bir hale gelmektedir” (Durkheim, 1992, s. 60). Dolayısıyla *“...insan pasifliğe yöneltilmekte ve dünyada hiçbir şeyi aktif olarak yaşayamamaktadır”* (Fromm, 2004, s. 66-67). Böylelikle bireyin yabancılaşmış pasif bir varlığa evrilmesi daha çok kapitalist sistemin birer sonucu olarak yorumlanmaktadır. Böyle bir sistemde yabancılaşan birey kendisine yabancılaşmış bir haldeyken aynı zamanda bir başkasıyla hatta kendisiyle bile temas halinde olmaz. Bu durumun çoğunlukla gerek din olgusunun baskın olduğu toplumlarda, gerek ise tüketimin ön planda olduğu toplumlarda meydana geldiğini ekler. Bu tarzda bir atmosferin hakim olduğu toplumda bireyin ‘temel gereksinimleri’ de göz ardı edilmiş olur. Bu noktada bahsi edilen temel gereksinimlerin insanı diğer canlılardan ayıran özelliklerin çoğalması sonucunda artan güvenememe hissiyle ilintili meydana gelen gereksinimler olduğunu söylemek gerekir. Fromm’a göre insanların ortak paydada birleştiği temel gereksinimler beş madde ile sıralanır. Beş madde şu şekilde sıralanır:

“1) Başkalarıyla toplumsal ilişki içinde olmak; 2) Yaratıcı olmak; 3) Sabit köklere sahip olmak; 4) Kimlik gereksinimi; 5) Kendini zihinsel anlamda yönlendirebilmek, olarak sıralanmaktadır” (Özbudun-Markus-Demirer, 2008, s. 34).

Bahsi edilen temel gereksinimlerinden göz ardı edilen birey zamanla kendi öz saygınlığını yitirmiş bir varlığa dönüşür. Mutlak bir yanılsamanın hakimiyeti altında kalan insan, hızlı tüketimin yaygın olduğu toplumlarda her şeyi hızlı bir şekilde tüketmeye başlar. Duygu ve düşüncelerini de tüketmeye başlayan varlık, düşünce eylemine de yabancılaşır. Bunların sonucunda kendini oldukça güçsüz ve değersiz bir varlık şeklinde hissederek ‘yaşama’ kavramını da anlamsız bulur. Dolayısıyla kendine ve içinde bulunduğu topluma ileri seviyede yabancılaşır. Bu durum bireyin her şeyden uzaklaştığını gösterir.

1.2.2. Karl Marx’a Göre Yabancılaşma

Karl Marx’a göre bireyin kendisine yahut topluma olan yabancılaşması, onun mutlak bir uğraşı ve emek sonucu ürettiği ürününe olan yabancılaşması ile başlar. Ona göre emeğine, kendi ürününe yabancılaşmış insan zamanla topluma ve kendi varlığına da yabancılaşır. *“Bunalım, meta toplumunun kapitalist sistem içerisinde hızla evrimleşmesi ile değişim değerinin kullanım değeri üzerinde giderek büyüyen bir*

egemenlik kurması ve bunun sonucunda, insanın ürününe, emeğine, topluma ve kendi varlığına yabancılaşması, bunları kontrol etme gücünü yitirmesidir” (Tolan, 1981, s. 283) Fakat Marx bunlara ek olarak insanoğlunun temelde yaşadığı birincil yabancılaşmanın doğa karşısındaki mutlak mücadelesindeki zaferi sonucunda gerçekleştiğini dile getirir. Ancak bu zafere giden yolda insanoğlunun kullandığı silahlar, başvurduğu bilimsel materyaller ve kültür ile daha ağır sonuçların ortaya çıkacağı bir başka yabancılaşma çeşidinin meydana gelebileceğini belirtir. Böylelikle yabancılaşma halini birbirini tamamlayan bir zincir halkası şeklinde tasvir etmemizi sağlar.

“Marx, yabancılaşma olgusunu incelerken, işçileri ve işçi sınıfını odak noktası olarak almaktadır. Yabancılaşmanın aşılması da ancak bu sınıfın bilinçlenmesi, içinde bulunduğu durumun farkına vararak çözüm yollarını üretmesiyle mümkündür” (Ofloğlu-Büyükyılmaz, 2008, s. 128). Yabancılaşmayı genellikle işçiler ile işçilerin emeği sonucunda ürettiği ürün arasındaki münasebeti şeklinde inceleyen Marx, bu olguyu kapitalist toplumlarda meydana gelen bir ‘hastalık’ şeklinde görerek insanoğlunun geçmişte yaşadığı iletişim ve dayanışmanın, kapitalizmle birlikte metamorfoza uğradığını ‘iletişimin pazar ilişkisine benzediği’ örneğini vererek açıklar. Böyle bir durumda insanın toplum içerisindeki konumu ve değeri insani nitelikleriyle değerlendirmekten ziyade piyasadaki konumu (zenginliği-statüsü) ile değerlendirilir. Dolayısıyla insan var olduğu toplumda özgür hür düşüncesi ve özgün yorumlarıyla değil, bizzat piyasadaki konumuyla değerlendirilerek toplumda yabancılaşmış bir bireye dönüşür.

“Yabancılaşmayı ekonomik bir zemine dayandıran Karl Marx, Kapital, 1844 Felsefe Yazıları adlı eserlerinde ekonomik yabancılaşmanın nedeni olarak gördüğü ‘işbölümü’, ‘özel mülkiyet’, ‘meta fetişizmi’, ‘şeyleşme-insanın nesneleşmesi’nden söz eder” (Baş, 2003, s. 634). Marx’a göre kapitalist toplumlarda bireyin başkaları üzerinde hakimiyet kurması ile kişisel ihtiyaçlarını gidermeye çalışması hastalıklı bir eylemdir öyle ki birey mutlak otoritesini yalnızca kendi emek gücü ile yani işi ile kurarak kendi benliğini meydana getirmesiyle gerçekleştirir. *“Marx, Hegel’in yaklaşımını tersine çevirerek konuya bakmıştır; maddeci bir gözlükle her şeyin insan emeğinin bir ürünü olduğunu ileri sürmüştür”* (Alkan-Ergil, 1980, ss. 192-193). Dolayısıyla Marx için yabancılaşma hususundaki en büyük faktör iş/emek unsurudur.

“İnsanın işi ile ilgisinde ortaya çıkan yabancılaşma, her türlü etkinliğe damgasını vurur ve bunları yabancılaşmış ilişkilere dönüştürür” (Kızıltan, 1986, s. 22-23).

Marx, bireyin kendisine yabancılaşmış iş ve emeğin sonucunda yine bireyin bizzat kendisine ve doğaya yabancılaşacağını savunur. *“Marx, insanın emeğinin ürününe, yaşam faaliyetine, tür varlığına yabancılaşmasının sonucu olarak da insanın insana yabancılaştığı görüşündedir”* (Davidov, 1997, s. 70). Çağdaş toplumlardaki iş gücü ve işin meydana geldiği sürenin biçimine bakan Marx, bireyin iş bölümüyle birlikte kişiliğindeki bölünmüşlüğü de teknolojik unsurlar başta olmak üzere bir çok unsur ile ilişkilendirir. Özelleştirilmiş bir yaşam düzeyinde bireyin özü mutlak benliğine ters düşer. Birey yalnızca kendi özüne/öz benliğine döndüğü taktirde yabancılaşma hapsinden kurtulmuş olur. Kapitalizmin baskın olduğu toplumlarda üretimin şekli insanların hem toplumun diğer üyelerine hem de bizzat kendilerine yabancılaşmalarına neden olur. Sosyolojik bir kavram haline gelen bu görüşe göre geleneksel düşünce tarzından kopan modern insan şimdiye dek hiç olmadığı kadar yabancılaşmıştır ve hiçbir şekilde kimseye güvenemeyecek konuma gelmiştir. Fakat Marx’a göre yabancılaşma giderilemeyecek bir sorun değildir. Marx’a göre: *“Yabancılaşmanın giderilebilmesi, sadece insanın, onu şekillendiren maddi imkânları bilinçli pratik hareketleriyle dönüştürmelerinin sonucu olarak gerçekleştirebilecektir”* (Demirer-Özbudun, 1999, s. 19-20).

Marx, yabancılaşmanın birçok unsurunun olduğunu iddia eder ve yabancılaşmayı emeğe yabancılaşma, üretim eylemine yabancılaşma, doğaya yabancılaşma ve kendine yabancılaşma şeklinde dört ayrı başlıklara ayırarak inceler. Emeğe yabancılaşmış birey zamanla üretme haline, üretim eylemine yabancılaşarak içinde bulunduğu doğaya ve en nihayetinde kendisine yabancılaşır. Marx’ın özellikle üzerinde durduğu emeğe yabancılaşma durumu, işçinin kendi emeğine olan yabancılaşmasını içerir. Birey, kapitalist düzene hakim olan toplumda üretim hususunda verdiği emeğin karşılığını alamamakta ve üretilen ürün bireyin yanında yabancı bir obje olarak belirmektedir. *“...işçi tarafından kontrolü dışında üretilen mal, sonrasında onun karşısında yabancı bir kavram şeklinde çıkar”* (Ofloğlu-Büyükyılmaz, 2008, s. 123-127). Böylelikle birey, kendi ürettiği maddeye yabancılaşmış bir varlık olur. En somut örneğiyle “x” markasının üretim fabrikasında çalışan bir işçinin yirmi dakikada ürettiği markanın ürününü alabilmesi için aynı fabrikada iki ay boyunca çalışması gerekir. Dolayısıyla işçinin emek vererek ürettiği

ürüne sahip olabilmesi için ekstra bir emek vermesi gerekir, bunun sonucunda kendi emeğine yabancılaşan bireyler meydana gelmiş olur.

İkinci bir boyutta değerlendirilen yabancılaşma hali kuşkusuz üretim eylemine olan yabancılaşmadır. Bu noktada Marx, bireyin bir ürün ortaya koyarken verdiği emek ile ona ayrılan çalışma süresinin dengesizliğini eleştirir. Birey, kapitalist düzende kendi zevki, hayal dünyası ve gayesiyle bir ürün ortaya koyamamakta, harcanan emek yalnızca satılabilen bir unsur durumuna gelmektedir. Birey için emeğin karşılığı salt satılabilir bir emek konumuna düşmüş, işçi ortaya koyduğu ürüne yabancılaşmıştır. Bireyin yaşantısı eylemleri neticesinde devinim haline getirilir ve insan düşünmekten yoksun bireye dönüşerek tıpkı bir makine gibi çalışmaya mahkum edilir. Böyle bir durumda “...işçi yapmış olduğu işe bir anlam yükleyememekte ama işi yerine getirmeye çalışmaktadır” (Ofloğlu-Büyükyılmaz, 2008, s. 127).

Bir diğer başlık bireyin doğaya olan yabancılaşmadır. Marx bu başlık altında insanların doğal yaşam alanından, doğasından koparılmasını ve yabancılaşmasını eleştirir. Marx, insanların doğaya hükmetmeye çalışması sonucunda diğer canlılardan ayrılması ve nihayetinde doğayı değiştirmeye çalışması ile içinde bulunduğu doğal ortama yabancılaşmasını irdeler. “İnsanın doğal ortamdan uzaklaşarak kültürel ve sosyal alanlarda kendisine başka bir doğa oluşturmak şeklinde doğaya yabancılaşmış olur” (Ofloğlu-Büyükyılmaz, 2008, s. 128). İnsanoğlu var olduğu doğal ortam alanından koparak daha fazla popüler olan toplumsal alanlarda bir başka doğa kurma düşüncesine kapılır. Bunun neticesinde doğal ortamından koparak öz doğasına yabancılaşır.

Yabancılaşmanın bir gelişim sürecinin evresi olduğunu iddia eden Marx’a göre insan öncelikle emeğe, ardından üretim eylemine ve doğaya yabancılaşır ve bütün bunların neticesinde kendisine yabancılaşan bir bireye dönüşür. Son maddede yer alan kendine yabancılaşma kısmında Marx, insanın bizzat kendine olan yabancılaşmasını ele alır. Kendi öz benliğine yabancılaşmış birey, öncelikle ürettiği ürüne yabancılaşır. Bu süreçte diğer insanlara olan yabancılaşması da kaçınılmazdır. İçe kapanan, iç dünyasına yönelen birey mutlak bir anlaşmazlık içerisinde ve kendi zihninde hapsolmuştur. “Yabancılaşan bir birey sadece başka kişilere yabancılaşmış olan bir birey değildir; doğası, ruhu ve özünden kendisini soyutlamış türsel varlığa da yabancılaşmıştır” (Ofloğlu-Büyükyılmaz, 2008, s. 128). Kendine yabancılaşan

birey, bu yabancılaşma sürecinde yalnızca kendine yabancılaşmaz, bizzat emeğine, yaşamına, insan ilişkilerine ve bunların sonucunda dünyaya yabancılaşır. Hepsi birbiriyle bağlantılı birer zincir şeklindedir.

Marx'ın başlıklar altında incelediği yabancılaşma olgusu, modernleşme-makineleşmeyle birlikte ortaya çıkar ve insanları diğer insanlardan ayırır. Makineleşmeyle birlikte insan gücünün ve emeğinin azalması, insanların makineye/makineleşmeye hayranlık duyması, çıkar ilişkilerinin meydana gelmesi insan ilişkilerini olumsuz yönde etkiler ve mutlak değer yargılarını değiştirir. Böyle bir yapıya sahip olan toplumlarda insanların birbirine yaklaşmasından çok uzaklaşması gözlemlenir ve kendi kabuğuna saklanarak ayrı statülere ayrılan, birbirinden kopan birey yabancılaşmış bireyken bahsi edilen toplumlar ise yabancılaşmış bir toplum haline dönüşmüş olur.

1.2.3. Melvin Seeman'a Göre Yabancılaşma

Melvin Seeman bireyin kendi düşüncesine, emeğine, ürettiği ürüne kısacası eylemlerine ve hatta topluma yabancılaşmasının modern, sanayileşmiş ve çağdaş toplumlarda görülen tipik bir olgu olduğunu savunmaktadır. *“Seeman modern toplum ya da endüstriyel düzen içerisinde işe yabancılaşmanın tipik bir olgu olduğunu söylemektedir. Ayrıca Seeman'a göre modern toplum içerisinde yabancılaşmış çalışanların sayısının çok fazla olması, yabancılaşma olgusunun yalnızca bireysel anlamda incelenemeyeceğini ortaya koymaktadır”* (Ofloğlu-Büyükyılmaz, 2008, s. 133). Bu noktada bireysellikten çok toplumsal bir konu olan ve özelden genele yayılıp sebep sonuç ilişkisine dayanan bir incelemeden bahsedilebilir.

Seeman'ın görüşüne göre yabancılaşma durumu salt bir olaydan kaynaklanmayabilir, aksine birçok olayın sonucunda ortaya çıkabilir. Bu durumların toplumsal hareketlilik gibi topluma etki edecek, ırksal sorunlar yahut politik düşmanlıklar gibi olayların sonucunda gözlemlenebileceğini belirtir. Dolayısıyla yabancılaşma durumuna gerekçe olarak tek bir nedenin gösterilmemesi gerektiğinin altı çizilir. Prof. Dr. Barlas Tolan, Seeman'ın yabancılaşma olgusuyla birlikte anomi⁵

⁵ “Anomi, kuralları geçerliliğini yitirmiş ve herkes tarafından benimsenecek yeni kurallar yaratamamış bir toplumda, bireyleri toplumsal bütüne bağlayan bağların kopması durumunu ifade etmektedir” (Tolan, 1996, s. 286).

olgusunun da üzerinde durduğunu ve tanımlama yaparken bu iki olguyu birleştirme amacıyla hareket ettiğini dile getirir. “*Seeman, yalnız yabancılaşma olgusu üstünde değil anomi olgusu üstünde de durmakta ve bu kavramları birleştirmek çabası içinde bulunmuştur. Bunun dışında yabancılaşma olgusunu değer yargılarına bağlı olmayan bir duruma ulaştırmayı amaçlamıştır*” (Tolan, 1981, s. 126). Ona göre yabancılaşma hususundaki en büyük problem kavramsal açıdan mutlak bir tanımının yapılmamış olmasıdır. Bu durumdan yakınan Seeman, yabancılaşma olgusunu beş ayrı kategoriye ayırıp değerlendirir. Böylelikle yabancılaşmanın ayrımı için test edilebilir çeşitli öneriler ortaya koyar. Onun farklı boyutlarda değerlendirdiği; güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık/normsuzluk, yalıtılmışlık/topluma yabancılaşma ve kendine yabancılaşma şeklinde beş ayrı kategoriye ayrılan yabancılaşma ölçekleri kendinden sonra gelen araştırmacılara katkıda bulunarak kolaylık sağlar. Bu noktada Seeman’ın en büyük amacı “...toplum içinde hareket eden bireyin kişisel açıdan yabancılaşmasını incelemektir” (Esin, 1982, s. 108).

Seeman’ın beş farklı yabancılaşma kategorisi 1959 yılında yazdığı *Yabancılaşmanın Anlamı* (Seeman, 1959, s. 783-791) adlı makalesinde şu şekilde açıklanır:

Güçsüzlük: Bireye ait olan beklentiler ve davranışların bizzat kendisi tarafından belirlenmemiş olmasıdır. İnsan doğal yaşantısında güçsüz olduğu hissiyle hedeflediği isteklere ulaşamayacağını düşünür ve bir durum karşısında olabilecek sonuçların değiştirilemeyeceğini düşündüğü için bilinçli bir şekilde herhangi bir eylemde bulunmaz. Ender Akgün’e göre güçsüzlük durumu “...kişinin kendisinde olan davranışların talep ettiği sonuçlara ulaşamayacağını veya beklediği destekleri bulamayacağına dair negatif algılamaktan kaynaklı bir duygu durumudur” (Akgün, 1999, s. 16) şeklinde belirtilir.

Anlamsızlık: Bu kavram, bireyin hayalini kurduğu ve düşlediği geleceğine ulaşma konusunda umutsuz olması ve ileriye yönelik hayallerin gerçekleşemeyecek olmasına inanmasını ifade eder. Birey bu noktada neyin doğru olup olmadığını kavrayamamakta ve neye inanması gerektiğini bilmemektedir. Dolayısıyla kendini büyük bir anlamsızlık içerisinde bulur. “*Kişi bu durumda çevresinde olan şeyleri anlamakta zorlanır*” (Tolan, 1981, s. 127). Birey böyle bir durumda hayatta bir amacının olmadığını düşünerek içinde var olduğu dünyaya ve yaşamına anlam

vermekte zorlanır. En nihayetinde amacının olmadığını düşünerek içindeki boşlukta kaybolur.

Kuralsızlık/normsuzluk: Bu kavrama göre birey, geleceğe yönelik kurduğu hedeflerine sadece toplum dışı olarak kabul edilen hal ve davranışları yaparak ulaşabileceğine inanır. *“Bu kavramın kuralların belirlemiş olduğu başarının hedeflerine ulaşmak amacıyla toplumun uygun görülmeyen davranışlarının benimsenmiş olması anlamına gelir”* (Tolan, 1981, s. 127). Seeman’ın Kuralsızlık/normsuzluk adı altında bahsini ettiği şey, bireyin toplumda belirlenen amaçlara (okul kazanmak, mezun olmak, evlenmek, çocuk yapmak vb.) ulaşılabilmesi için gerekli sağlayıcı unsurların yapılmasının aksine toplum dışı kabul görülen davranışları sergileyerek amaçlanan hedefe ulaşma arzusudur.

Yalıtılmışlık/Topluma Yabancılaşma: Diğer bir ifadeyle tecrit edilmek anlamına gelen topluma yabancılaşma durumu, *“...toplumun fazla önem verdiği durumlara kişilerin olması gerektiğinden az değer verdiklerinden kaynaklı bir olgudur”* (Akgün, 1999, s. 16). Yalıtılmışlık hali bireyin toplum değerlerinden uzaklaşarak içinde yaşadığı toplumda var olan diğer bireylerle etkileşimde bulunamaması ve bu yetisini kaybetmesi anlamına gelir. Minibaş’a göre; *“Kişi çoğu zaman da bu ilişkide bulunmaktan çekinmektedir”* (Minibaş, 1993, s. 38). Topluma yabancılaşma halinde birey için değerler, inançlar ve amaçlar hiçbir şekilde anlam ifade etmez.

Kendine Yabancılaşma: Yabancılaşma unsurunda varılacak son durum şeklinde yorumlanabilir. Bu noktada birey, belli başlı davranışının hayalini kurduğu beklentileriyle benzeşmediğini idrak ederek beklentilerinin ve hayallerinin dışında davranışlar sergiler. Vehbi Bayhan’a göre kendine yabancılaşma hali *“kişinin kendini işe daha çok verememesi, kendini işin içinde bulundurmaması ve kendisine bir çok düşünce nedeniyle yabancılaşmasıdır”* (Bayhan, 1997, s. 38) şeklinde yorumlanır. Bireyin kendinden kopmuş olma haline eş değer olan bu durum ile birey içindeki güç ve yeteneğini bizzat kendisine yabancı olarak görür. Bir nevi kendi gücünü bilmeden yaşamına devam etme halidir.

Seeman’ın kategorilere ayırdığı yabancılaşma tür ve çeşitleri, esasen insanların kapitalist toplumlarda var olan ilişkilerinde ve toplumla var olan etkileşiminde büyük sıkıntılar yaşadığının göstergesi niteliğindedir.

1.2.4. Jean-Paul Sartre’a Göre Yabancılaşma

Sartre yabancılaşmayı insan ilişkilerine bağlar. İnsanların birbirinden gizlediği şeylerin ‘saçma’ olduğunu vurgulayan Sartre, his ve düşüncelerin insan bedeniyle karşı tarafa aktarılması gerektiğini savunur. Bu durumu engelleyen tek şeyin ise ‘sıkıntı’ olduğunu iddia eder. Ona göre sıkıntının birey üzerinde kurduğu baskı ile birlikte hür düşüncenin karşı tarafa iletilmesinde güçlük yaşanmaktadır. Bütün bunların nedenini de bireyin karşı tarafa güvenememesi ve onlardan korkuyor olması şeklinde açıklar. Böylelikle birey kendini dış dünyadan saklayarak içine/iç dünyasına yönelir.

Sartre’a göre yabancılaşma hali, insanların kendi aralarındaki ilişkilerinde mutlak bir paylaşım gösterememesi ve ilişkilerin salt maddi çerçevede ilerleyip giderek çıkar ilişkilerine dönüşmesinden kaynaklanır. Dolayısıyla yabancılaşma, bireyin başka bir bireyi eylemleri sonucunda düşman şeklinde yorumlamasıyla açığa çıkar denilebilir. Sartre’a göre bahsi edilen yabancılaşma hali bireyin evrensel bir özelliğidir.

Sartre varoluş felsefesindeki mühim sorunun ‘öteki’ olduğunu ileri sürerek, insanın kendine ait içsel ve özel bir dünya yaratıp başkaları tarafından dışarıdan ötekileşmiş bir şekilde bakılmasını iç dünyasında yaşayan insanların yabancılaşmasına birer gerekçe olarak görür. Öyle ki öteki olma hali bireyi kendisi olmaktan alıkoymakta ve nesnelleştirmektedir. Sıradanlaşan birey, ötekileştiği için kendine yabancılaşmıştır.

Sartre yabancılaşma durumunu hayatının iki farklı döneminde yorumlayarak açıklar. İkinci Dünya savaşının başlangıç yılları ile savaşın bitiminden sonraki dönemde yabancılaşma hususundaki görüşleri ayrı şekilde açıklanır. İkinci Dünya savaşının henüz cereyan etmediği zaman diliminde Sartre, insanların özgür birer varlık olduğunun altını çizer ve insanların bireyselliği üzerinde durur. Bu dönemde yazdığı *Varlık ve Hiçlik* adlı eserinde yabancılaşma kavramını metafiziksel yöntemlerle açıklar. Savaş yıllarının henüz başlarında yabancılaşma kavramına varoluşçu Hegelci bir kavram şeklinde yaklaştığı söylenebilir. Ancak savaş sonrasında bu düşüncesine özgürlüğün yanına ek olarak Marksizm’i ekler. Bu durumun

neticesinde yabancılaşma kavramı hem bireyin özgür olması hem de Marksist görüş ile birleşerek açıklanır.

Sartre’a göre bireyde yabancılaşma hali ötekinin varlığından gelmektedir ve yabancılaşma bireyin benliğinden, iç dünyasından uzak kalması, kendini tanıyamaması ve sahip çıkamadığı değerlerle yaşamaya başlamasını anlatır. Anlam verilemeyen, boş ve ıssız bir dünyada yaşamaktan kaynaklanan yabancılaşma hali, varoluş felsefesindeki ‘saçma’ kavramının birer sonucudur. Ona göre yalnızca özgür/hür düşüncesiyle kararlar verebilen birey yabancılaşmadan kurtulabilir.

Sartre, eserlerinde yaratmış olduğu kahramanların çoğunlukla insani özelliklerinin ve duygularının yitirilmesini dile getirerek yalnızlaşan insanın yabancılaştığını gözler önüne serer. *“Sartre, insanın doğduğu ve değişik bağlarla bağlı olduğu dünya tarafından kendisine yabancılaştırılmasını gerçeklikten koparılmış bireyi tasvir etmek için kullanmaktadır”* (Magee, 2004, s. 102). Sartre’a göre birey yabancılaştığında başkaları tarafından çizilen bir nesneye dönüşür ve başkalarının kuklası haline gelir, bu durumdan kurtulmanın tek yönü ise; *“kurumsallaşmaya karşı insanın özgürlüğünü yeniden kazanmasıyla çözümlenebilir”* (Holz, 2004, s. 180). Dolayısıyla kendini keşfeden, özgürlüğünü kazanan bireyin yabancılaşma durumundan kurtulabileceğini savunur.

1.3. Yabancılaşma Tür ve Faktörleri

1.3.1. Kendine Yabancılaşma

Bireyin kendi benliğinin dışına çıkması, kendi gerçekliğini kavrayamayıp kişiliğini unutması gibi durumları ifade eden ‘kendine yabancılaşma’ durumunda mutlak bir kimlik arayışı söz konusudur. Kendini ifade edemediği için iç yolculuğa çıkan bireyin amacı ise ‘keşiftir’.

Birçok anlamda kendine yabancılaşan birey, toplumda diğer bireyler tarafından kabul görme arzusu ümidiyle ‘içsel baskı’ içerisinde olur. Girdiği her ortamda farklı yapıdaki insanları kendine örnek alan ve bu insanların davranışlarını özümseyen birey, kişiliğinin bozulmasına kadar uzayan bu süreçte çeşitli türde maskeler kullanarak öz benliğini yok eder. Bununla birlikte toplumun diğer fertleriyle

aynı düşünceye sahip olmaz, toplumdan uzaklaşır, kendini soyutlama yoluna girer ve özüne döner fakat bu noktada öz çok önceden yabancılaşmış bir nesne haline bürünmüştür. *“Kişinin bir süreç içinde öz benliğine soğuması ile ilgilidir. Bir kişi yaşamdan herhangi bir tat alamıyor ve sosyal yapıya uyum zorluğu çekiyorsa kendine yabancılaşma ortamına sürüklenmiş demektir”* (Şimşek, 2006 s. 575, aktaran Ünal, 2011, s. 30). İçinde var olan toplumun birer ferdi olan birey, diğer fertler ile benzer olaylara farklı tepkiler verebilir, herkes gibi düşünmek yerine farklı şekilde düşünebilir veya olayları farklı şekillerde yorumlayabilir. Bu durum bireyi sıradan biri olmaktan çıkararak onu farklılaştırır, azınlık konumuna sokar. Bu şekilde azınlık kategorisine giren birey, davranış ve değerlere bakış açısında çeşitli farklılıklar göstererek toplumun diğer fertlerinden farklı sebeplerden dolayı ayrılır.

Modernizmle birlikte insan yaşamında daha sık gözlemlenebilen bir kavram haline gelen yabancılaşma, bir anlamda modern dünyadaki yeniliklere alışamayan, bu yeniliklerin olumsuzluğunu benimseyen insanı temsil eder. (Sanayi devrimi, makineleşme gibi çağ atlatan yeniliklerin doğurduğu işsizlik, göç sorunları gibi olumsuzluklar.) Bu noktada birey, hayatına giren yeniliklere adapte olmakta zorluk çekerek içinde bulunduğu durumda ‘düşünce ve eylemlerinden dolayı’ kendini diğer insanlardan farklı, eğreti, olarak görür ve büyük bir boşluğa düşer. Böylelikle içinde bulunduğu konumdan kendini soyutlayarak kaybettiğini düşündüğü benliğini arama yoluna girer. Toplumda var olan kurallar ile içselleştirdiği öz düzen algısında çatışmalar, inkar etmeler meydana gelir. Toplumun diğer üyeleriyle iletişimi hususunda mesafeli davranarak toplum ile var olan ilişkisini keser ve kendi etrafına kalın duvarlar örür, zamanla yalnızlaşır ve bir şeylerin eksik gittiğini düşünerek kendini büyük bir çıkmazın içinde bulur.

“Birey hayatından hiç zevk almıyor ve toplumun yapısına uyum sağlamakta zorlanıyorsa kendine olan yabancılaşma durumuna sürüklenmiştir” (Şimşek, 2006, s. 575).

“Günümüzde de birey ‘eksikliğini duyduğu ve kaybettiği şeyin’ ne olduğunu bilemeyip içine düştüğü bu çıkmazdan gittikçe kendi benliğinden daha da uzaklaşmaktadır” (Baş, 2003, s. 321).

M. Şerif Şimşek ve Selma Baş’ın da bahsini ettiği gibi bireyin kendine olan yabancılaşmasında belli bir süreç söz konusudur. Birey başta içinde var olduğu

topluma uyum sağlamakta büyük sorunlar yaşıyorsa ve hayatından zevk almakta zorluk çekiyorsa yabancılaşma durumuna sürüklenmektedir. Toplumda her türlü imkana sahip olduğunun bilinciyle eksikliğini hissettiği şeyin peşinden giden ve mütemadiyen bir arayış içinde olan insan, özünü araştırma arzusuyla hayatı anlamlandırabilmek için sorgulayıcı bir tavır içerisinde olur. Herkesi ve her şeyi sorgulayan bireyin aradığı cevabı bulamıyor olması kendine yabancılaşıyor olmasının bir sonucu şeklinde yorumlanabilir.

1.3.2. Toplumsal Yabancılaşma

Toplumsal yabancılaşma durumu bireyin çeşitli nedenlerden dolayı içinde yaşadığı ortamdan-aileden-toplumdan kendisini farklı hissederek sıyrılması veya birçok neden ile bizzat o ortamdan-aileden-toplumdan itilmesiyle meydana gelir. Her iki durumun yaşandığı böyle bir ortamda birey, yabancı hissettiği toplumda gün geçtikçe yalnızlaşarak kendini her şeyden yalıtılmış uzak bir yaşamda bulur. *“Kişinin toplumdaki soyutlanması ve toplumun dışına itilmesi anlamına gelen toplumsal yabancılaşma, alışılmış olandan kendini soyutlama, bir başka deyişle yabancılaşma, gizli ya da gölgede kalmış olanı ortaya çıkarma, kişinin kendini içinde yaşadığı kutsal olmayan ortamdaki soyutlamasıdır”* (Ecevit, 2005, s. 170). Ecevit’in de bahsini ettiği gibi toplumsal yabancılaşma durumu da tıpkı kendine yabancılaşma durumu gibi tek bir neden ile ilişkili değildir. Birçok gerekçe ile ortaya çıkabilen toplumsal yabancılaşma hali, bireyin bizzat toplum tarafından uzaklaştırılmasıyla gerçekleşebildiği gibi, çevrenin bireyi dışlamasıyla da meydana gelebilir. Yabancılaşan, toplumun belli kurallarına uymayan/uyamayan dolayısıyla olay ve durumlara ayak uydurmakta zorlanan bireyin, toplum tarafından ötekileştirilerek dışlanmasına ek olarak bireyin uyum sağlayamadığı topluma adapte olamaması halinde yabancılaşması da benzer sonucu doğurur. Her iki durum karşısında birey, toplumsal yabancılaşma ile karşı karşıya kalır.

Toplumsal yabancılaşma, diğer bir deyişle ‘toplumdan tecrit edilme’ durumu, daha çok bireyin sosyal ilişkilerini denetleyemeyip yönetememesi halinde meydana gelir. Toplum içerisinde ilişki kurmakta zorlanan birey, kendini ifade edemeyip davranışlarını başka insanların davranışlarıyla mukayese etmeyi tercih eder. Bu doğrultuda kendini yetersiz gören ve büyük bir eksiklik hisseden insan, karşı tarafın

eylem ve fikirlerinin doğru olduğunu düşünerek kendi düşünce ve eylemlerinin yanlış olduğu kanaatine varır. *“Bireyin ilgisini yetersiz, yaşamı manasız bulması, kendini başka kişilere nazaran hiçbir şey yapmayan biriymiş gibi görmesi, ‘ben kimim’ sorusunun yanıtını vermenin kendisine güç gelmesi, ferdî olarak yalıtılmış ve yabancılaşma gerçekleşmiş anlamına gelir”* (Şimşek, 2006, s. 575). Düşüncelerinin doğru olmadığı kanaatine varan birey, sürünün içinde kendini bir çıban olarak görür. Uyumun içerisinde uyumsuzluğun sesi olur, dolayısıyla fikir ve davranışları itibariyle çabucak göze çarpar. Bu denli dikkat çeken ve göze çarpan birey, toplumsal yabancılaşmaya maruz kalır.

1.3.3. Mekânsal Yabancılaşma

Bireyden ayrı düşünilemeyen mekân, genel anlamıyla bireyin çeşitli ruh haline göre başvurduğu; rahatladığı, sosyalleştiği, dinlendiği ve düşünme eylemini gerçekleştirdiği özel ve genel çevredir. Değişim ve gelişmelerin yegane merkezi haline gelen mekân, aynı zamanda insanın hem ruhsal hem de fiziksel anlamdaki değişiminde büyük rol oynar. Bu noktada mekânın değişimiyle birlikte bireyde gerçekleşen ruhsal farklılık göze çarpan ilk unsur olur. *“Mekânsal yabancılaşma yer değiştirme olarak da ifade edilebilir. Yer değiştiren insan ait olduğu yerden kopar ve kopuşunu değişen mekânda davranışlarıyla sergiler. Yer değiştirme/mekândan uzaklaşma ait olduğu yerlerden kopmayı, bu da yaban olmayı, yabancılaşmayı doğurur. Bu farklılığın sonuçlarından en önemlisi kuşkusuz yabancılaşma hissidir”* (Ünalı, 2011, s. 32).

Bireyin içinde bulunduğu mekân, somut birçok özelliğiyle birlikte bizzat bireyin yaşamında önemli rol oynar. Karamsar, gri yahut koyu tonların hakim olduğu bir mekânda uzun süre kalan bireyin ruhsal durumu o mekanın özellikleri ile eşdeğer durumda olur. İçinde bulunan ortam ile var olan birey, karamsar bir ruh haline bürünerek olumsuz düşünceler ve eylemler içerisinde olur. Aynı şekilde bu durumun zıt olması halinde bireyin hal ve hareketlerinde benzer değişimler gözlemlenebilir.

Birey topluma, ortama, kültüre, dini ve milli değerlere karşı ilgisini kaybettiğini fark ettiği vakit, içinde bulunduğu mekândan koparak zamanla ortama uyum sağlayamama evresine girer. Zorunlu yahut değil, bir şekilde mekân değiştiren

bireyin yeni ortama ayak uyduramaması sorunu, kendini o ortama yabancı hissetmesine ve o ortamdaki yalnızlaşmasına gerekçedir.

“Mekânın değişimi bireyi, bireyin dâhil olduğu toplumsal yapıyı, toplumsal ilişkileri etkileyebilmektedir. Mekânın dönüşümü sonucunda insanın bulunduğu yere ait hissedememesi gibi sonuçlar doğabilir. Bu durum mekânsal yabancılaşmaya karşılık gelir” (Ünaldı, 2011, s. 31). Ünaldı’nın da bahsini ettiği mekânın değişimiyle birlikte bireyin sosyal ve toplumsal ilişkilerini etkileyen yabancılaşma örneği mekânsal yabancılaşma durumuna verilecek en somut örnektir denilebilir.

1.3.4. Ekonomik Yabancılaşma

Makineleşme, başta ekonomik olmak üzere toplumsal ve sosyal alanda kalkınmayı ve refaha ermeyi planlayan, üretimin daha fazla olması amaçlanarak esasen insanları tüketim çılgınlığına sürüklemeyi hedefleyen sürecin başlangıcını temsil eder. Endüstri devrimleri ile birlikte toplumsal hareketliliğin büyük oranda çoğalması, yeni icatların meydana gelmesi; odun yerine buhar, demir ve kömürlerin kullanılması, teknolojik gelişmelerin yaşanması, dolayısıyla haberleşme araçlarının (telgraf, gazete, radyo, telefon vb.) genişlemesi, demir yollarının önem kazanması kent yaşamını büyük oranda etkileyerek kırsaldan şehre göçün sıklaşmasına ve aile yaşantısında değişimin yaşanmasına yol açmıştır. Bu denli olumlu dönüşümlerin meydana gelmesinin akabinde büyük savaşlar, açlık, makineleşme ile insan gücüne olan ihtiyacın azalması, dolayısıyla işsizliğin yaşanması, üretilen ürüne sahip olamama gibi sorunlar da meydana gelmiştir. Bu noktada birey, ekonomik sorunlar doğrultusunda kendi emeğine, yaşadığı toplumun üretim biçimine ve ekonomisine yabancılaşarak makineleşen yaşamın adeta bir parçası olmuştur. Gündelik hayatlarında tıpkı bir makine gibi iş görmeye başlayan insanlar, yalnızca çalışma eylemi içerisinde olup düşünmekten ve yorum yapmaktan yoksun bırakılarak, duygusuz ve yalnız birer varlığa itilmeye mecbur bırakılmıştır. Karl Marx, bu hususta ekonomik yabancılaşmanın, insanın bir araca bürünmesine yol açarak onu diğer canlılardan özel kılan özelliklerinden, insanlığından yoksun bırakılmasına yol açtığını vurgulamaktadır. *“...insanın zorla çalışması ve insanlıktan çıkması, yani makinenin bir parçası olması sonucunu doğuruyordu. Marx’a göre ekonomik yabancılaşma, en aşırı ucuna, kapitalist toplumda ulaşmış ve insanı bir ‘şey’, bir ‘araç’ haline getirerek*

onu insanlığından yoksun kılmıştı” (Hilav, 1995, s. 45, aktaran Baş, 2003, s. 634). Bu şekilde makineleşen insanın toplumda varlığını kanıtlayabilmesi ve birey olarak düşüncelerinin değerli olduğunu ispatlayabilmesi oldukça güç bir hal alır.

Ekonomik yönden güçlü olan bireyin benzer veya farklı ırk ve milletten oluşan insan gruplarını kendi bünyesinde daha ucuza mâl edecek şekilde çalıştırması ve sömürmesi ile toplumda daha fazla söz hakkına sahip olacağını düşünmesi durumu, ekonomik anlamda yabancılaşmış bir toplumun başına gelecek örnek şeklinde açıklanabilir. Bireyi zengin ve fakir/işçi ve patron şeklinde kategorilere sokan bu durum ile toplumlarda mutlak ayrışmalar ve sınıfsal çatışmalarının meydana gelmesi kaçınılmazdır.

“İşçi ne kadar çok meta yaratırsa kendisi de bir meta olarak o kadar ucuzlar. Şeylerin dünyasının artan değeriyle doğrudan doğruya orantılı olarak insanlar dünyası değersizleşir. Emek yalnızca meta üretmez; kendini ve bir meta olarak işçiyi de üretir – ve bunu meta ürettiği oranda gerçekleştirir. Bu olgu göstermektedir ki emeğin ürettiği nesne – emeğin ürünü – emeğin karşısına yabancı bir şey, kendini üretenden bağımsız bir güç olarak dikilir. Emeğin ürünü, bir nesneye aktarılmış, maddeleşmiş emektir: Emeğin nesneleştirilmesidir. Emeğin gerçekleştirilmesi, emeğin nesneleştirilmesidir. Politik iktisadın ele aldığı durumlarda, emeğin bu durumun gerçekleşmesi, işçiler için gerçekliğin yok olması şeklinde görünür; nesneleşme, nesnenin yok oluşu ve nesneye kölelik, mülk sahibi ise yabancılaşma, başkalaşma olarak ortaya çıkar” (Marx, 2009, s. 75).

Karl Marx’ın emeğe yabancılaşma hali, bireyin ekonomik anlamda yabancılaşmasına somut örnek getirir niteliktedir. İçinde var olan düzenin bir parçası olan ve o düzende varlığını üreterek ortaya koymayı amaçlayan birey, mutlak bir emek sonucunda meydana getirdiği bir ürüne sahip olmada zorluk çekerek ekonomik anlamda yabancılaşmaya maruz kalmaktadır. Kendi ürettiği ürünü elde edebilmek için daha fazla çalışmak zorunda kalan birey, ürününü elde etmek için sarf ettiği emeğine de toplumun ekonomik yapısına da yabancılaşır. Aynı şekilde bireyin yaşadığı ortamda varlığını idame ettirebilmesi için ekonomik anlamda mutlak bir yetkinliğe erişmesi gerekir. Bu durumun aksi halinde ekonomik anlamda sıkıntı çeken bireyin toplumda varlığını ortaya koyması zor bir hal almakta, düşünce ve eylemlerinde

farklılıkların meydana gelmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla ekonomik anlamda yabancılaşan birey, sosyal yaşantıda düşüncelerini özgür bir şekilde ifade edemeyen pasif bir birey haline dönüşür.

İKİNCİ BÖLÜM

2. YABANCILAŞMA OLGUSUNUN EDEBİYATTAKİ YANSIMALARI

2.1. Türk Edebiyatında Yabancılaşma

Yabancılaşma olgusu, Türk edebiyatına Batıya nazaran çok daha geç gelmiş, günümüz yazarları da dahil olmak üzere geçmişte birçok yazar tarafından sıkça işlenen bir olgu olmuştur. Roman türünün Türk edebiyatına geç dahil olması, özgün tarzda verilen eser örneklerinin Tanzimat döneminin çok sonrasında görülmesi, Türk edebiyatında yabancılaşma olgusunun geç ele alınmasına birer gerekçe olarak sunulabilir. Edebiyatta Tanzimat dönemi ile başlayıp günümüze dek -özellikle Cumhuriyet dönemi edebiyatına kadar yaşanan süreçte- meydana gelen değişim rüzgarları, yazarların eserlerinde işledikleri konu başlıklarının çeşitlilik göstermesine neden olmuştur. Bu çeşitliliğin içerisinde bireyin toplumda ötekileşmesi, bireyin kimlik bunalımı yaşaması ve yabancılaşması gibi sorunlar da yer almıştır.

Her toplumda gözlemlendiği gibi Türk toplumunda da meydana gelen inkılap ve reformlar ile bireye ağır sorumluluklar yüklenmiştir. Bu duruma Tanzimat dönemi çevresinde gelişen Türk edebiyatı örnek olarak sunulabilir. Tanzimat döneminde hem sosyal hem de siyasal alanda açılımların meydana gelmesi, birçok anlamda yeniliklerin yaşanması ve en önemlisi de Batı kültürünün çok daha yakından tanınması ile edebiyat alanında Batı'ya yönelen kesim ile Doğu'yu örnek almaya devam eden kesim arasında karmaşıklık, kararsızlık ve bunalım rüzgarları esmiştir. Böyle bir ortamda -iki ayrı kültür arasında kalınan süreçte- üretilen hikaye ve romanlarda topluma ve kendine yabancılaşmış bireyin iç dünyasına 'az da olsa' yer verilmiştir. *"Dönemin batılılaşma örneği gösteren batılı kahramanı, yazarların düşünceleri yönünde modernleşme olgusunun doğrularını ve yanlışlarını sergilerken yabancılaşma olgusunu birlikte hissederek"* (Balcı, 2003, s. 88).

Türk edebiyatında öncelikle topluma yön vermek amacıyla bir araç olarak başvurulmuş roman, öne sürülen fikir akımları ve sosyal-siyasal süreçler ile çeşitli amaçlar doğrultusunda yön değiştirir. Özellikle Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte kapılarını Anadolu'ya açan roman türünün günümüze dek çeşitlilik gösterdiği

gözlemlenir. Bu süreçte gerçekçi bir düzlemde ilerleyen ve toplumsal sorunlara değinilen Türk romanlarında bireyin iç dünyası, yalnızlaşma yahut yabancılaşma olgularına çok sık yer verilmez. Fakat 20. yüzyılın henüz başlarında özellikle Batı edebiyatından esinlenerek edebiyatımıza giren modernizm ve postmodernizm gibi fikir akımlarıyla birlikte Türk romanında mutlak bir değişim yaşanır. Bu süreçte roman türünde alışılmışın dışında örnekler veren yazarlar, romanlarında genellikle modern dünyada kimliğini kaybetmiş, topluma yabancılaşmış bireylerin iç dünyalarını, bireylerin eylemlerindeki değişimini ve sorguladığı hayat tarzını işlemeye başlar. Özellikle 1950’li yıllarda Ahmet Hamdi Tanpınar’ın eserlerinde görülen yabancılaşma olgusunun, yazarın *Huzur* ve *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı eserlerinde roman karakterleri üzerinden işlendiği gözlemlenir.

Eserlerinde yabancılaşmaya sıkça yer veren Tanpınar’ın roman karakterlerinin mutlak bir arayış içerisinde olduğu görülür. Tanpınar’ın roman karakterleri hakkında özellikle ‘kendini arayan bireylerdir’ yorumu yapılabilir. Bu bireyler kendini ararken aynı zamanda değişime uğramakta, yalnızlaşmakta, içinde bulunduğu toplumla ve kendisiyle hesaplaşmaktadırlar.

Eserlerinde yabancılaşma kavramına yer veren diğer yazar Sait Faik Abasıyanık’tır. Yazarın özellikle kalabalık insan grupları içinde kendini yalnız hisseden insanların sosyal statülerini ve ruhsal durumlarını anlattığı eserlerinde toplumdan soyutlanan, toplumdan uzaklaştırılan yahut uzak kalmayı yeğleyen bireylerin yalnız olma gerekçeleri anlatılır. Abasıyanık’ın bu gibi temaları işlediği *Alemdağ’da Var Bir Yılan* ve *Lüzumsuz Adam* adlı eserleri oldukça önemlidir.

Yusuf Atılgan, Tezer Özlü, Demir Özlü, Ferit Edgü, Leyla Erbil, Oğuz Atay gibi Türk edebiyatında sayıca oldukça fazla eserler veren yazarlar da romanlarında yabancılaşma unsuruna yer vermiştir. Bahsi edilen yazarların farklı konuları içeren birçok eserinde mutlak bir benzerlik söz konusudur. Yazarların eserlerinde yer alan kahramanların neredeyse çoğu kimliğini kaybetmiş ve arayış içerisinde olan kahramanlardır. Özellikle başkarakterlerin bireysel mücadeleleri ve kişisel özelliklerinin benzerlik göstermesi göze çarpan ilk unsurdur. Sessiz, kaybeden, arayış içinde olan, sürgünde olan yahut bir şekilde toplum tarafından dışlanan, anlaşılamayan bu karakterler yabancılaşmış ve ötekileştirilmiş karakterlerdir. Bu noktada başarılı örnekler veren Yusuf Atılgan’ın *Aylak Adam* adlı romanının

kahramanı C. örnek olarak gösterilebilir. C., yaşadığı toplumun değerlerine ve yaşam biçimlerine sırtını dönen yabancılaşmış bir karakterdir. Yabancılaşmanın bir sorun olarak işlendiği *Aylak Adam*'ın ardından kaleme alınan *Anayurt Otel*i adlı eserde bu kavram daha da üst düzeye çıkar. Eser başkahramanı Zebercet, toplumdan bütünüyle yabancılaşmış bireyin somut bir temsilidir. Kahramanın hayatı tamamen 'saçma' olarak kabul ederek yavaş yavaş intihara sürüklenişi kaleme alınmıştır.

Eserlerinde yabancılaşmaya yer veren diğer yazar ise Ferit Edgü'dür. Bireyin iç dünyasında yaşadığı sıkıntıları ele alırken toplumun güncel sorunlarına da değinen Edgü'nün roman karakterleri belli bir olay sonucunda toplumdan bütünüyle koparak sığındıkları iç dünyalarında var oluş nedenlerini, hayattaki amaç ve ideallerini sorgulayan karakterlerdir. Özellikle *Hakkâri'de Bir Mevsim* adlı eserde kimliğini kaybetmiş bir kahramanın daha önce hiç gitmediği bir şehirde herkesten uzakta varoluşunu anlamlandırmaya çalışması ve içinde bulunduğu şartlar ile mücadele etmesi ele alınır.

Eserlerinde bireyin yalnızlığını, bunalımlarını ve mutsuzluğunu yabancılaşma unsuruyla anlatan bir diğer yazar ise Demir Özlüdür. Özlü bir yazısında, eserlerinde ele aldığı kahramanların yabancılaşmış bireylerden oluştuğunu şu şekilde açıklar: “...toplumun o anki durumu ve bireyin topluma karşı yabancılaşması çok doğal olarak bunalıya yol açmaktadır” (Özlü, 1959, s. 1-2). Bu noktada yazarın *Bunalı* adlı eseri örnek olarak gösterilebilir. Bu eserde yabancılaşma hali bir sorunsal olarak ele alınır.

Türk edebiyatında eserlerinde özellikle 'kaybetmiş' ve 'yalnızlaşmış' bireyleri işleyen ve bu bireylerin toplumsal ve psikolojik alanda analizine yer veren yazarlardan biri kuşkusuz Oğuz Atay'dır. Atay, kaleme aldığı romanlarda iç dünyasında sıkıntı yaşayan, toplumdaki uyumsuzluğuyla dikkat çeken, geri planda kalmış ve anlaşılamamış bireylere yer verir. Yazarın *Tutunamayanlar* adlı romanı bu doğrultuda verilecek en önemli örnek olacaktır. *Tutunamayanlar* adlı eserde, içinde yaşadığı topluma uyum sağlayamayan dolayısıyla ne topluma ne de kendilerine tutunamayan bireylerin yavaş yavaş her şeye yabancılaşması ele alınır. Yıldız Ecevit'in bu doğrultuda *Tutunamayanlar* romanı hakkındaki değerlendirmesi şu şekildedir:

“Edebiyatımızda modernist romanın öncüsü Oğuz Atay’dır. Atay 1972’de, o güne değin Türk edebiyatında kurgu\biçim özellikleri açısından görülmemiş bir romanla ortaya çıkar: ‘Tutunamayanlar’. Zamansal art ardallığın montaj kalıplarıyla delindiği, iç ve dış dünyalar arasındaki sınırların silindiği, farklı ontolojilerdeki gerçekliklerin farklı biçim ve anlatım öğeleri aracılığıyla çok katmanlı bir yapı içinde verildiği bir romandır ‘Tutunamayanlar’. James Joyce’un ‘Ulysses’inden izler taşır. Atay, Tutunamayanlar’ı toplumsal sorunlara çözüm bulmak amacıyla yazmamıştır. Toplumdan çok bu metnin odağına yerleşen insanın iç dünyasıdır. Ezen-ezilen ilişkisi ekseninde dönen kurgu kalıplarıyla oluşturulmuş romanların yabancı bir madde gibi düşer Atay’ın romanı” (Ecevit, 2016, s. 8).

Atay’ın farklı teknikler uygulayarak yazmış olduğu *Tutunamayanlar* adlı romanında Yıldız Ecevit’in de bahsini ettiği gibi asıl aktarılacak istenen şey, toplumda var olan sorunlar ve bu sorunlara çözüm önerileri sunmak değildir. Atay’ın aktarmak istediği zaten var olan toplumsal sorunların bireyler üzerindeki etkileri ve bireylerin bu sorunlar karşısında neler yaşadıklarıdır. Çoğunlukla yalnızlaşmış ve yabancılaşmış bir şekilde karşımıza çıkan Atay’ın roman karakterleri derin bir analiz gerektirmektedir. Seksenli ve doksanlı yıllara gelindiğinde Türk edebiyatında çeşitliliğin bol olduğu eser türleri gözlemlenir. Bu dönemde özellikle feminist tarzda eserlerin çoğalmasına ek olarak, siyasi içerikli eserlerin ve çocuk edebiyatı türüne dair eserlerin verildiği görülür. Bu dönemde oldukça etkin olan Adalet Ağaoğlu da eserlerinde yabancılaşmaya yer vermiştir. Çoğunlukla roman türünde örnekler veren Adalet Ağaoğlu’nun özellikle *Ölmeye Yatmak*, *Bir Düşün Gecesi* ve *Hayır* adlı eserlerinde yer alan karakterler özellikle toplumsal yabancılaşmaya maruz kalmış karakterlerdir. Yazarın, *Ölmeye Yatmak* adlı eserinde roman kahramanı Aysel’in kendisini bir otel odasına kapatarak intihar etmeye karar vermesi yabancılaşma teması çerçevesinde anlatılır. Benzer dönemlerde Pınar Kür, Ahmet Altan, Selim İleri, Buket Uzuner, Hikmet Erhan Bener gibi yazarların eserlerinde de yabancılaşmayı işledikleri gözlemlenir.

2.1.1. Erhan Bener

Türk edebiyatında öykü ve roman türünde eserler veren Hikmet Erhan Bener, 19 Nisan 1929 yılında Kıbrıs'ın Lefkoşa şehrinde dünyaya gelir. Osmanlı dönemi aydınlarından olan babası Raşit Bener'in görevi sebebiyle ilk ve orta öğrenimini Anadolu'nun çeşitli illerinde tamamlar. Annesi Mediha Hanım, Fransız Sörlük Okulunda okuyan Fransızcaya yetkin derecede hakim, piyano çalabilen ve Batı kültürüne yakından ilgisi olan aydın bir kadındır.

Ailesinin eğitimli, kültürlü ve aydın oluşu, Erhan Bener'in çocukluk yıllarında iyi bir eğitim almasında önemli bir etmendir. Öyle ki okuma yazma kendisine abisi O. Bener tarafından öğretilir. Erhan Bener'in sanata olan ilgisi özellikle annesi aracılığıyla gerçekleşir. İyi derecede Fransızca bilen annesinin okuduğu kitaplar ile edebiyata karşı ilgi ve merakı artan yazar, henüz çocuk yaşlarda *Sefiller*, *Monte Kristo* ve *Üç Silahşörler* gibi kitaplar ile tanışma imkanı bulur.

“Annem masal anlatmasını pek bilmez, beceremezdi. Onun yerine, eski Türkçe ya da Fransızca kitaplardan öyküler, romanlar okurdu bana. Monte Kristo, Üç Silahşörler, Ekmekçi Kadın gibi serüven romanları, bu arada günlerce Sefiller'i okuduğumu da anımsıyorum” (Andaç, 2004, s. 31).

Yazar, ortaokul ikinci sınıfı İstanbul'dan uzakta Bergama'da okuyarak geçirir. Geçirdiği rahatsızlık sebebiyle -mafsal romatizması- Bergama'ya abisinin yanına gider ve bu süreçte Türk edebiyatından seçkin eserler okuyarak edebiyat alanında kendisini geliştirmeye çalışır.

“Bergama'da, yavaş yavaş ciddi kitaplar okumaya başladım. O sıralarda yerli yazarlar küçümseniyordu. Arada sırada elime geçen Kerime Nadir'in, Esat Mahmut Karakut'un kitaplarını da okudum ama... O yıllarda radyoda Türk müziğine pek yer verilmezdi. Sierra marka küçücük bir radyomuz vardı, valsler, polkalar çalınırdı. Aklımda kalan ilk klasik müzik parçası Ziguine adlı Bohemyen bir müzikti” (Andaç 2002, s. 14).

Bergama'da 2. Dünya Savaşına denk gelerek o dönemde yaşayan insanların açlıktan öldüklerini ve çok sayıda intihar olaylarına tanıklık ettiğini dile getiren yazar,

o dönemde gözlemlerini çok sonra *Yalnızlar* adlı romanında malzeme olarak kullandığını şu şekilde aktarır:

“2. Dünya Savaşı’nın en berbat dönemlerini geçirdik Bergama’da. Ağabeyimin; subaylara verilen tayin bedeli karşılığı un ve şeker gibi gıda maddelerini edinmesi sayesinde, biz bu açıdan fazla sıkıntı çekmedik ama açlıktan çöplüklerde ölenleri, intihar edenleri anımsıyorum. Bu olaylardan bazıları Yalnızlar romanına yansımıştır” (Andaç, 2004, s. 39).

Lise yıllarında Orhan Kemal, Sait Faik Abasıyanık ve Orhan Veli’nin eserleri ile tanışan Bener, o yıllarda şiire de ayrıca ilgilidir. Öyle ki ilk şiir kitabı olan *Sesler* adlı kitabı aynı dönemde babası tarafından basılır.

“Çok yoğun bir şekilde okumaya koyuldum. Bütün harçlığımı kitaba veriyordum. Derme çatma küçük bir kitaplığım oluşmuştu. Onları kâh sırtları görünecek şekilde, kâh yan yana dizer, büyük bir zevkle seyrederdim. Ahmet Halit, Remzi, Hilmi, Varlık Kitabevlerinin, daha çok da çeviri kitaplarının, Millî Eğitim Bakanlığı klasiklerinin hemen hepsini alıp okudum diyebilirim” (Andaç, 2004, s. 42).

Üniversite eğitimini 1950’de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye şubesinden mezun olmasının ardından aynı üniversitede 1956 yılında Hukuk fakültesini bitirmesiyle tamamlar. 1959’a kadar İstanbul’da hesap uzmanı olarak çalışan Bener, Anadolu’nun pek çok yerine işi gereği seyahat etmek zorunda kalır, seyahat ettiği yerlerdeki deneyim ve gözlemler ileride yazacağı romanlarına sıkça konu olur. İstanbul’daki işinin ardından Maliye bakanlığı aracılığıyla Belçika’ya stajyer olarak gider. Belçika’da yaşadıklarını *Batıdan* adlı başlığıyla birçok dergi ve gazetede yayımlar. Türkiye’ye tekrar geri dönen Bener, Ankara’ya yerleşerek burada Hazine Genel Müdür Yardımcılığı yapar, ardından Kambiyo Genel Müdür Yardımcısı olur. Bu süre zarfında mesleği hakkında on ciltlik bir meslek kitabı yayınlar. İş hayatında oldukça başarılı olan Bener, 1963 yılında Fransa’ya giderek Paris Büyükelçiliğinde Maliye Müşaviri olur. Son görevi yine Türkiye’de olur. 1973’te bakanlık danışmanlığı ve emekli sandığı genel müdürlüğünde çeşitli görevlerde yer alır. Erhan Bener’in çalışma hayatı sanat hayatını doğrudan şekillendirmiştir.

1953’te ‘yayımlanan’ ilk romanı *Acemiler*’in ardından sırasıyla *Yalnızlar* “(*Gordium* adıyla, 1956’da)” (Bener, 2015, s. 7), *Loş Ayna* (1961), *Ara Kapı* (1961),

Baharla Gelen (1966 Fransızca, 1969 Türkçe) adlı romanlarını kaleme alır. Yazarın uzun soluklu eseri olan *Yalnızlar* romanı “yazarın yaşamından izler taşır” (Bener, 2015, s. 7). Ulus gazetesinde Bülent Ecevit’in arka kapak yazısıyla yayınlanır.

“Bülent Ecevit, *Yalnızlar*’ın (*Gordium*) ilk baskısının arka kapak yazısını yazar ve ikinci cildin de *Ulus* gazetesinde tefrika edilmesini sağlar. Eserin ikinci baskısı bütün olarak çok daha sonraları 1977 yılında *Milliyet Yayınları* tarafından *Yalnızlar* adıyla yayımlanır.” (Bener, 2015, s. 8)

Toplamda 25 roman, 9 öykü, 1 şiir, 6 çeviri, 2 anı, 1 biyografi ve 2 çocuk kitabı olan yazar, eserlerinde bireyin iç dünyasını, psikolojik durumunu, burjuvaziyi ve toplumda var olmaya çalışan insanların mücadelelerini ele alır. Bireyi anlatırken dönemin toplumsal ve siyasal sorunlarına da değinen yazar, toplumda var olmaya çalışan aydın kesiminin yabancılaşma sorunsalını ve psikolojik anlamda yaşadıkları yalnızlıkları anlatır. O, “Bütün eserlerinde kültürlü, meslek sahibi insanları, çevresindekilerle kuramadıkları ilişkiler, geçmişle ilgili şüpheler, gizli ilişkilerin kararttığı korkularıyla anlatmıştır” (Enginün, 2001, s. 345).

Evli ve iki çocuk babası olan yazar, 7 Aralık 2007’de Ankara’da hayata veda eder. Yazarın evlatlarına *romanlarıyla uğurlanmak istediğini* (*Milliyet*, 11 Aralık 2007) vasiyet etmesi üzerine cenazesinde tabutunun üzerine *Yalnızlar* adlı eserinin kapak afişi örtülmüştür. “*Erhan Bener, 2007’de son yolculuğuna uğurlanırken, oğlu Yiğit Bener’in girişimiyle tabutunun üstüne Yalnızlar’ın kapağının basılı olduğu bir bez örtülerek bu romanın yazarın yaşamındaki dönüştürücü rolü simgesel olarak vurgulanmıştır*” (Bener, 2015, s. 10). *Yalnızlar* romanı yazarın yalnızca üzerinde çok durduğu bir romanı değil, yaşamının somut örneklerini barındırdığı bir belge niteliğindedir.

2.1.2. Erhan Bener’in *Yalnızlar* Adlı Eserinin İçeriği

1956 yılında ilk olarak *Gordium*⁶ adıyla yayınlanan *Yalnızlar* adlı roman, Erhan Bener’in farklı zaman dilimlerinde üzerinde sürekli eklemeler yaparak

⁶ “*Yalnızlar*’ın ilk baskısındaki adı olan *Gordium*, çözülmesi zor işler için kullanılan ve Büyük İskender’e dayandırılan ‘Gordion düğümü’ söylencesine gönderme yapmaktadır. [...] *Gordium düğümü*, *Yalnızlar* romanında anlam arayışı ve var olma kaygıları içinde bunalan bir grup gencin içinde bulunduğu durumu simgeler. [...] Olayların akışına kendi istedikleri yönü verebilecek gücü

tamamladığı romanıdır. Roman, Anadolu'nun küçük bir kasabası olan Edremit'te bir araya gelen bir grup aydının yaşadığı zorlukları, acı dolu deneyimlerini, bireysel bunalımlarını, hayatta kalma mücadelelerini, toplumdan itilmişliklerini ve yalnızlıklarını konu edinir.

“Yalnızlar’da birbirine koşut ilerleyen iki vaka zamanı vardır. İlk zaman katmanı, Nevzat’ın iki günlük gemi yolculuğudur. [...] Romanın ikinci zaman katmanı, Macide’nin ölümünün ardından yaşanan bir haftayı kapsar” (Bener, 2015, s. 13). Eser, roman baş kişisi Doktor Nevzat’ın küçük bir kasaba olan Edremit’i vapur ile terk edişi ile başlar ve vapurun İstanbul’a ulaşması ile biter. *“Nevzat karısının ölümünün ardından Edremit’te geçirdiği bir haftalık bunalım sürecinden sonra kendisinden ve oradaki yaşamından kaçmak üzere İstanbul’a doğru yola çıkar. Roman, Edremit’ten İstanbul’a yaptığı gemi yolculuğu ile başlar ve bu yolculuğun sona erişi ile biter”* (Bener, 2015, s.13).

Romanda kahramanın başından geçen son üç yıllık olaylar; sürgün, evlilik, gizli yaşanan aşk ve bunalım derinlemesine anlatılırken, kahramanın son haftalarında yaşadığı travmalar ve bunalımı eserin odak noktasını oluşturur. Bahsi edilen üç yılda yaşanan olaylar, yazarın eserinde uyguladığı geriye dönüş tekniği ile kahramanın geçmişe dönerek geçmiş ile şimdiki zaman diliminde yaşadığı olayları hatırlamasıyla gerçekleşir. Bu teknik ile zamansal çizgide sabit kalmayan olaylarla eser kahramanlarının ruh hallerindeki değişimin ön planda tutulması amaçlanmıştır.

Romanda Doktor Nevzat ile yakın arkadaşı olan Fransızca öğretmeni Necati, Nevzat’ın ileride evleneceği ve bu evlilikten pişmanlık duyacağı Macide ile yine sonradan aşık olacağı Müzik öğretmeni Nermin arasında yaşanan olaylar yalnızlık ve yabancılaşma olguları odağında anlatılır. Dört ana karakter üzerinden ilerleyen romanda aynı zamanda Terzi Nuri ve kızı Adalet, Üsteğmen Galip, Dilsiz Musa, Dikiş öğretmeni Kadriye, Savcı Şevket ve Eczacı Remzi gibi karakterler de yer alır ve bu karakterler eser boyunca meydana gelen olayların gelişmesinde rolü olan isimlerdir. Eserde yer alan kahramanların en önemli ortak noktası hepsinin bir şekilde Edremit’e sürülmüş olması yahut orada bir süre yaşamak zorunda kalmalarıdır. *“Korkunç bir çemberdi onları boğan. Hepsi bir büyük kentten çıkıp gelmişlerdi buraya. Çevreleriyle uyum sağlayamamışlardı”* (Bener, 2015, s. 14). Küçük bir

olmayan kendi içlerine gömülen ve bunalımlarını hep birlikte sürekli çoğaltan bu gençlerin oluşturduğu düğüm, ölümler ve ayrılıklarla yavaş yavaş çözülür” (Bener, 2015, s. 11).

kasaba olan Edremit'te bir şekilde bir araya gelen ve sürekli yüz yüze gelmek zorunda kalan kahramanlar yaşadığı yerde büyük bir yalnızlık çekmekte ve bunun neticesinde birbirlerine yabancılaşmaktadırlar. Zaman zaman kendi zevklerini, dünya görüşlerini, amaçlarını, hayallerini sorgulayan ve bir türlü yaşamdan zevk alamadıklarını düşünen kahramanlar, büyük bir bunalımın içine girerler. Bu durum eserin zeminini oluşturan en önemli olaydır. Öyle ki eserde yer alan kahramanların neredeyse hepsi, içinde bulunduğu yalnızlık ve itilmişlikten bir şekilde çıkış yolu aramakta ve kurtulmak istemektedirler.

“Kendi dar dostluk çemberleri içinde, birbirlerine benzer sıkıntılarını karşılıklı aynalar gibi birbirlerine baka baka çoğaltarak, ne yapacaklarını bilememenin umutsuzluğu içinde, eriyip gittiklerini duyuyorlardı. Arada içlerinden biri, çılglık çılgılığa kendini dışına atmaya çalışıyordu bu çemberin, ama ötekiler, hep birden eteğine sarılıyorlardı. Hepsini boğan aynı sıkıntıydı. Kendilerinden ötede, dışarıda ve somut başka şeyler, başka gerçekler olduğunu belli belirsiz duyar gibi olsalar bile, bu o kadar puslu, o kadar işlenmemiş bir duyguydu ki, niçin yaşadıkları, daha doğrusu yaşamın değeri, niçin yaşamak zorunda bırakıldıkları sorusuna aradıkları yanıtla bu başka şeyler, başka gerçekler arasında bir ilişki kurma olanakları yoktu” (Bener, 2015, s. 20-21).

Romanda yakışıklılığı ve yumuşak mizacıyla ön planda tutulan Üsteğmen Galip, ayakları üzerinde duran ve daha sert yapılı olan Müzik öğretmeni Nermin ile evlidir ancak ikisi arasında mutlu bir birliktelik yoktur. Galip'in Nermin'i aldatması üzerine iki karakterin birbirlerine yabancılaşması kendilerinden uzaklaşmalarına neden olur. Psikolojik anlamda sorunları olan ve bu sorunlardan kaçmak için alkole sığınan Galip, ani gerçekleşen mide kanaması sonucu ölür böylelikle Nermin çok genç yaşta dul kalır. Galip'in ani bir şekilde ölmesi roman kahramanlarına ilk büyük şoku yaşatmıştır. Bu ölümün ardından kahramanların her birinde ruhsal anlamda karamsarlık meydana gelir. Roman kahramanları gerçekleşen bu ani ölüm ile birlikte bir anlamda yaşamın ciddiyetinin farkına varırlar ve içinde bulundukları mutsuzluktan kurtulmanın yollarını ararlar. Bu kurtuluşu farklı yollarda arayan kahramanlar ne yazık ki aradıkları mutluluğu bulamazlar. Bununla birlikte, kendilerini gün geçtikçe daha da yalnız hissederler. Eserin ana kadrosunu oluşturan Doktor Nevzat ve yakın

arkadaşı Necati hiç beklemedikleri bir zaman diliminde aynı kıza, Macide'ye aşık olarak bekledikleri mutlulukları farklı boyutlarda aramaya koyulurlar.

“Nevzat da Necati de yaşamlarına somut bir anlam kazandırabilmek amacıyla Macide'ye sığınır. Her ikisi de, kafalarında farklı bir Macide imgesi yaratır ve bu imgeye aşık olurlar. Nevzat, bu evliliği içinde bulunduğu bunalımdan kurtuluş olarak görür. Kadınlardan nefret eden, yaşamına anlam kazandıracak temiz, çıkarsız bir sevgi arayışı içinde olan Necati de bu arayışını umarsızca Macide'de somutlaştırır” (Bener, 2015, s. 15).

Doktor Nevzat, İstanbul'da askerlik yaparken arkadaşlarıyla yaptığı bir sohbet esnasında düşüncelerini hür bir şekilde dile getirdiği için ateist olmakla suçlanıp ‘siyasi gerekçeler göz önünde bulundurularak’ Edremit'e sürülen başkahramandır. Görevinin bitmesinin ardından İstanbul'a dönmeyip üç yıl daha Edremit'te kalan ve mesleği gereği mütemadiyen çalışan Doktor Nevzat, uzun zamandır bulamadığı ve aramaktan yorulduğunu düşündüğü mutluluğu bir evlilikle bulacağını düşünür. Böyle bir yanılgı içinde çok tanımadığı ve uzun süre vakit geçirmeden evlilik kararı aldığı Macide ile ani bir kararla dünya evine girerek belki de hayatında yapacağı en büyük yanlışı yapmış olur. *“Bener, ele aldığı bireylerin kişiliklerini, mekânı kullanış biçimleriyle de anlatır. Yalnızlar'da, Nevzat'la karısı arasında büyük mizaç farklılıkları vardır”* (Özçelebi, 2004, s. 220).

Doktor Nevzat'ın evliliği süresi boyunca hiçbir şekilde anlaşılamadığını iddia ederek ilişkilerine bahaneler öne sürmesi, hem kendisini hem de eşi Macide'yi yıkıcı bir son ile karşılaştırır. Evli olduğu zaman diliminde Macide'nin de uzaktan akrabası olan Müzik öğretmeni Nermin ile aşk yaşayan Doktor Nevzat, bu ilişkide ruh ikizini bulduğunu ileri sürerek eşi ile aşkı arasında büyük bir çatışma yaşar. Bu çatışmanın ilk evresini Nermin ile olan aşkı kazanır. *“Ancak Nevzat'ın evliliği bu aşkı sürdürmelerine engeldir. Nevzat içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulmak için Macide'den ayrılmaya karar verir. Ancak Macide'ye ayrılık kararını açıkladığı gece onu dış gebelik sonucu oluşan kanamadan kaybeder. Doktor olduğu halde karısını kurtaramayışı onu suçluluk duyguları içinde bırakır”* (Bener, 2015, s. 14-15). Böylelikle ikinci kez bunalım geçiren roman kahramanları bu ölümün ardından bunalımın yanına ek olarak yalnızlık duygusunu da derinden hissederler. Macide'nin ölümü üzerine roman karakterlerinin her biri tamamen ruhsal çöküntü içine girer.

“Macide’nin ölümü sadece Necati’nin değil, bunalım içinde debelenen ve onu bir kurtuluş olarak simgeleştiren diğerlerinin de yaşamını kökünden değiştirir” (Bener, 2015, s. 15).

Macide’nin ölümü kuşkusuz bütün karakterler üzerinde olumsuz etki bırakır. Doktor Nevzat, Nermin ile olan ilişkisine devam edip etmemekte tereddüt yaşarken, Nermin, Macide’nin ölümünden habersiz büyük bir vicdan azabıyla Edremit’i terk edip İstanbul’a doğru yolculuk eder. Nevzat ise kimseye itiraf edemediği ve içinde büyük bir aşk beslediği Macide’nin ölümüyle psikolojik anlamda büyük sorunlarla karşılaşır. Bütün bu olayların dışında Edremit’te yaşanan yan hadiseler ana karakterler üzerinde baskın izler bırakır. Bunlardan en önemlisi Terzi Nuri’nin üvey çocuğu olan Dilsiz Musa’nın, Terzi Nuri’nin kızı Adalet’e farklı zaman dilimlerinde defalarca kez tecavüz etmesi olayıdır. Küçük bir kasabada büyük bir sorun teşkil edeceği için dile getirilemeyen bu durum, Doktor Nevzat ve Necati’nin öğrenmesiyle büyük bir soruna dönüşür. Necati, bekareti bozulan Adalet’in kız olmadığını öğrenerek yaşanan olumsuzlukların nedenini Doktor Nevzat’ta arar ve ikili arasında büyük bir gerginlik meydana gelir. Uzun zaman sonra tecavüz olayının aydınlanmasıyla Necati hayatının en utanç verici olayı ile karşılaştığını düşünür ve sorunlarına bir tanesi daha eklendiği için yaşadıklarına dayanamaz, intihar eder. Böylelikle roman boyunca meydana gelen ilk kaçış intihar yoluyla gerçekleşmiş olur. İkinci kaçış ise Doktor Nevzat’ın kötü anılarını geride bırakarak -kaçarak- İstanbul’a, başladığı yere geri dönmeye çalışmasıyla gerçekleşir.

2.2. Alman Edebiyatında Yabancılaşma

Evrensel bir olgu olan yabancılaşma, dünya edebiyatında geçmişten bugüne sıklıkla başvurulan bir kavram olarak belirir. İnsanı, insanın davranışlarını, duygu ve hislerini sanatsal bir üslup ile eserlerine taşıyan sanatçılar, gerek toplumsal gerek ise bireysel nedenler ile ortaya çıkan ‘yabancılaşma halini’ farklı evre ve dönemlerde eserlerinde işler. Teknolojinin ve sanayinin gelişmesi ile insan hayatında gözlemlenen değişimi dünya savaşları gibi küresel sorunların yanı sıra ülke çapında yaşanan toplumsal bunalım, açlık, sefalet, hastalık gibi etmenler ile ortaya çıkan manzarayı gerçeklik ile kurguyu harmanlayarak ortaya koyan sanatçı, bireyin ve toplumun son

durumunu kanıtlar nitelikte eserler meydana getirir. Bu durum, her dönem ve evrede olduğu gibi Alman edebiyatında da gözlemlenen bir durum olmuştur.

Kökenleri oldukça geçmişe dayanan Alman edebiyatında yabancılaşma olgusunun işlenmesi, kuşkusuz Türk edebiyatında işlendiği dönemin çok öncesine dayanır. Yabancılaşma olgusu edebiyat alanında Batı’da 19. yüzyılda modernizmin ortaya çıkışı ile etkisini gösterir. Dolayısıyla Alman edebiyatında bu olgunun işlenmesi oldukça erken bir döneme denk gelir. Roman türünde eserlerin çok önceden veriliyor olması, dünya savaşları, yaşanan kıtlıklar, açlık ve bireyselleşme çabalarının birey üzerindeki etkileri Alman edebiyatında yabancılaşmanın Türk edebiyatına nazaran çok daha erken bir dönemde işleniyor olmasına birer örnek olarak gösterilebilir.

Yıldız Ecevit’e göre yabancılaşma olgusunun dünya edebiyatında işlenmesi 14. yüzyıla kadar dayanır. Bu dönemde İtalyan düşünür ve yazar Dante’nin, *İlahi Komedy* adlı eserinde yabancılaşmış, yalnız insanın ele alındığı görülür. Ecevit, Alman edebiyatı yazarları ve eserlerinde yer alan yabancılaşmış kahramanlar hakkında şöyle söyler: “...Goethe’nin *Genç Werther*’i, Kafka’nın *Değişim*’indeki Gregor Samsa, Max Frisch’in *Homo Faber*’indeki teknik adam Walter Faber [...] kişileri korku, yalnızlık ve umarsızlık etrafında şekillenen yeni insanın edebi metinlerdeki yansımaları olmaktadır” (Balık, 2011, s. 10).

Alman edebiyatında gerek bireysel gerek ise toplumsal alanda meydana gelen yabancılaşmayı işleyen yazar ve eserler başta Goethe, *Genç Werther’in Acıları* (1774), Franz Kafka, *Dönüşüm* (1915), *Dava* (1925), *Şato* (1926), Hermann Hesse, *Siddhartha* (1922), *Bozkırkurdu* (1927), Heinrich Böll, *Trenin Tam Saatiydi* (1949), *Ademoğlu Neredeydin?* (1951), *Palyaço* (1963), Max Frisch, *Homo Faber* (1957), Thomas Bernhard, *Neden* (1975), *Mahzen* (1976) gibi isimler ve eserler olmakla birlikte günümüze dek uzayan uzun bir listenin varlığından söz edilebilir.

Alman edebiyatına katkıları oldukça büyük olan Goethe’nin, 1774’te yazdığı *Genç Werther’in Acıları* (Die Leiden des jungen Werthers) adlı eserde ana karakter Werther’in hayali arkadaşı Willhelm’e yazdığı tek yönlü mektuplardan yola çıkılarak ana karakter Werther’in bizzat toplumda yabancılaşması, sıkıntıları ve dışlanmışlığı gerekçeleriyle birlikte anlatılır. Aydın bir genç olan Werther’in, soylu ve bir başkasıyla nişanlı olan Lotte adında bir genç kıza olan aşkını anlatan Goethe, eserinde

toplumsal ahlak ve normların negatif yönlerini gözler önüne sererek bireyin toplumdaki yabancılaşmasını ve yabancılaşma sürecini işler. Yazar, yapıtıyla birlikte ‘yine toplum tarafından’ ortaya konan ‘toplumsal kurallara’ uymayan bireylerin topluma ayak uyduramaması neticesinde yabancı bir kimliğe bürünmek zorunda kalışını ve bu bireylerin dışlanıp ötekileştirilerek, en nihayetinde intihara sürüklendiklerini gözler önüne serer.

Alman edebiyatında yabancılaşma olgusunu oldukça başarılı ve net bir üslup ile işleyen bir diğer yazar kuşkusuz Franz Kafka’dır. Kafka, bu olguyu neredeyse her eserinde fantastik bir şekilde ortaya koyar. Kafka, özellikle *Dönüşüm* (Die Verwandlung), *Dava* (Der Prozeß), *Şato* (Das Schloss) adlı yapıtlarında roman karakterlerinin yaşam hikayelerini anlatırken, bu karakterlerin içinde bulundukları toplum ve devlet yapısına, bürokrasiye, ekonomiye ve bizzat kendisine (bireye/özüne) olan yabancılaşmalarına da yer verir. Alman edebiyatında oldukça önemli bir yere sahip olan Kafka’nın kahramanları mutlak bir arayış içerisindedirler ve toplumdan kopuk bir şekilde yaşamaktadırlar. Kahramanların, içinde var olduğu toplumda yalnızlık çekiyor olmaları ve toplumda anlaşılamiyor olmaları aynı zamanda dönemin sosyolojik ve ekonomik yapısını gözler önüne serer. Bu nedenle Kafka’nın eserleri ve karakterleri Alman edebiyatında oldukça önemli bir yere sahiptir.

Kafka’nın *Dönüşüm* (Die Verwandlung) adlı eserinde, Gregor adlı kahraman aracılığıyla toplumdan özellikle de ailesi tarafından yüklenen sorumluluklardan bunalan, tıpkı bir makine gibi çalışmaya zorunlu tutulan ve kendi duygu, düşüncelerini ifade etmekte zorlanan bireylerin tıpkı bir böcek gibi yaşayarak hayatta var olma mücadelesi vermeleri anlatılır. Gregor’un üzerine yüklenen sorumluluklar ile kahramanın zamanla duygularından, ailesinden, toplumdan kısacası her şeyden yabancılaşması ele alınır. Yazar, modern çağda sıkça karşılaşılan ‘bireyin her şeyden yabancılaşması’ durumuna birer gerekçe olarak devlet ve bürokrasinin insanlar üzerindeki baskısını gösterir.

“Modern hayat tarzını benimseyen toplumların makineleşme ile birlikte insanın her yerde nesne durumuna gelmesi ile insanın özüne yabancılaşmasını, çaresizliğini, yalnızlığını anlatan yazar, eserlerinde gerek aile, gerek iş, gerek bürokrasinin sebep olduğu ve artırıcı güç olduğu yabancılaşma unsurunu başarıyla işler” (Öner, 2015, s. 38).

Hermann Hesse de Alman edebiyatında ürünler meydana getirmiş ve eserlerinde yabancılaşmayı işlemiştir. Hesse, *Siddhartha* ve *Bozkırkurdu* (Der Steppenwolf) eserleri başta olmak üzere birçok yapıtında yabancılaşmaya yer vermiştir. Özellikle *Bozkırkurdu* adlı eserinde modern dünyada modernizmle birlikte değişen dış dünya ile kendi dünyası arasında sıkışıp kalan bireylerin mücadelesini ve yabancılaşmasını ele alır. Eserin başkahramanı Hary Haller, içinde bulunduğu toplumun kurallarından ve yaşam şeklinden sıkılıp, bulunduğu ortamı terk eden orta yaşlı bir adamdır. Toplumda sınıfsal farklılığı reddeden Haller, kendini ait hissedemediği toplumdaki koparıp bir kasabaya yerleşir ve burada toplumdaki konumunu sorgulamaya ve aidiyetini çözümlemeye girişir. Fakat çaresizdir çünkü burjuva, içinde bulunduğu toplumda mutlak bir sorundur, burjuvadan kaçamaz-kurtulamaz hatta böyle bir toplumda kurtuluş yolu olarak intihar etmeyi düşünür. Toplumda ötekileşmiş, yalnızlaşmış ve kendini bir yere ait hissedememiş kahraman mutlak bir yabancılaşma hali içerisinde. Toplumdan yabancılaşan Haller, zamanla kendisine de yabancılaşır. “Eserde, ikilem içinde kalan kahramanın, bunun kendisinde oluşturduğu ruhsal bozukluğu, umutsuzluğu, toplumdan dışlanmışlığı, yalnızlığı ve onun başından geçen olaylar anlatılır” (Hesse, 2012, s. 1).

Eserlerinde yabancılaşmayı işleyen bir diğer Alman yazar Max Frisch’tir. Yaşadığı toplumun sosyal ve siyasal yapısına eleştirel bir bakış açısıyla eserlerinde yer veren Frisch, romanlarında çoğunlukla kimlik problemi yaşayan bireylerin yaşam hikayelerine yer verir. Bu eserlerinden kuşkusuz en önemlisi *Homo Faber* adlı romanıdır. Yazar, işine sadık bir mimar olan Walter Faber adlı kahramanın iş gereği yapmış olduğu seyahatini ve bu seyahat süresi boyunca başından geçen olayları farklı kurgu ve teknikler kullanarak anlatır. Okuyucu, eserde kahramanın seyahat ettiği süreç neticesinde kendisine yabancılaşmış bir kahramana dönüşmesi ile karşı karşıya kalır. Alman edebiyatında yabancılaşma olgusunu eserlerinde hem olağan bir durum şeklinde hem de bir sorun adı altında yorumlayıp işleyen yazarlar da yer alır. Bahsi edilen yazarların eserlerinde yer alan kahramanlar çoğunlukla toplumda anlaşılamamış, ailesi yahut yakın çevresi tarafından belli sorumluluklar yüklenerek ötekileştirilmiş, makineleşmiş bireylerdir. Alman edebiyatında bu olguyu eserlerinde işleyerek farklı bir boyuta taşıyan diğer yazarlar ve önemli eserleri ise şu şekilde sıralanabilir:

Elias Canetti, *Körleşme* (1935), Heinrich Böll, *Trenin Tam Saatiydi* (1949), Ademoğlu *Neredeydin?* (1951), *Palyaço* (1963), Thomas Bernhard, *Neden* (1975), *Mahzen* (1976).

2.2.1. Heinrich Böll

Alman edebiyatında oldukça önemli bir yere sahip olan Heinrich Böll, 1. Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde 21 Aralık 1917'de Almanya'nın Köln şehrinde dünyaya gelir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman edebiyatına kazandırdığı eserler ile katkıları oldukça yüksek olan Böll, "*Alman edebiyatında Goethe'den sonra dünyaca tanınmış yazarlardan*" (Yazar, 2011, s. 28) biri şeklinde yorumlanır. Marangozluk işiyle uğraşan bir baba (Viktor Böll) ve çiftçilik ile uğraşan bir annenin (Maria Böll) altıncı çocuğudur. Henüz çocukken savaşa tanık olan yazarın çocukluk ve gençlik yıllarında şahit olduğu olaylar, İkinci Dünya Savaşı, savaşın öncesi ve sonrasında yaşanan sıkıntılar; açlık, sefalet ve ölüm korkusu onu hayatı boyunca olumsuz etkilemekle birlikte sanat hayatında eleştirel bir üslup ile eserler vermesine sebebiyet verir.

Savaş dönemi yazarlarından biri olan Heinrich Böll için Almanya çok ayrı bir öneme sahiptir. Özellikle dünyaya geldiği Köln şehri onda farklı duygular uyandırmıştır. Yazar, doğup büyüdüğü yer hakkında şu şekilde bahseder:

"Ben Köln'de doğdum, Ren nehrinin orta büklümündeki sevimliliğinden usanıp yayıldığı, dümdüz ovaya girerek Kuzey Denizin sislerine doğru aktığı yerde; o Köln ki, Dünya kudretin hiçbir zaman doğru dürüst ciddiye almamış, ruhani gücü de Almanya'nın öteki yerlerinde olduğundan çok daha az önemsemiştir. Hitler'in başına saksı fırlatan, bir gün içinde üç farklı üniforma giyerek piyasaya çıkan o kanlı canlı kendini beğenmiş Göring'le açıkça alay edilen yer, Köln" (Böll, 1962, s. 24, aktaran Yazar, 2011, s. 28-29).

Eserlerinde Almanya tasvirlerine sıkça yer veren yazar, roman kahramanlarını mutlaka Almanya'nın şehirlerine -özellikle de Köln'ün ara sokaklarına- sokarak onları dolaştırır. Yazarın refaha ermek isteyen yahut canı sıkılan kahramanlarını bazen katedral çevresinde dolaşır vaziyette, bazen de tren istasyonunda seyahate hazırlanırken görürüz.

1929 Dünya Ekonomik Buhranının toplum üzerinde yıkıcı etkiler bıraktığı ve insanların açlık, yoksulluk çektiği bir döneme küçük yaşlarda denk gelen Böll, ailesiyle birlikte büyük yoksulluk çeker. Böylelikle, henüz ergenlik çağında tanıştığı ilk acı yoksulluk ve açlık olur. Onu derinden etkileyen ve ileride yazarlık hayatı boyunca ele alacağı konuları içeren ikinci acı ise İkinci Dünya Savaşı'dır.

Üniversite hayalini gerçekleştirebilmek için 1939'da Köln Üniversitesi'ne yazılan Heinrich Böll, aynı sene içerisinde askere alınarak ülkenin doğusu ve batısındaki cephelere savaşa gönderilir. Üniversite hayatı savaş ve askerlik gerekçeleriyle yarıda kesilen yazar, eserlerinden de anlaşıldığı üzere savaştan ve üzerine geçirilen üniformalardan nefret etmiştir. 1943'te savaşmak için Rusya'ya tren ile gönderileceğini öğrendiği gün ölüme gittiğinden emin olur ancak trenin bombalanmasıyla yolculuğu tamamlanmaz. Bu durum yazar için bir umut ışığı olur ve bu süreçten sonra ilaçlar alarak hasta görünmek için elinden geleni yapar. Savaşa katılmamak ve cephede yer almamak için sahte belgeler hazırlar. *“Karısına yaptırdığı iğnelerle suni olarak ateşinin yükselmesini sağlar. Doktorlar, çözemedikleri bir problem karşısındadırlar. Bu durum iğnelerin artık etkisini göstermeye başladığı 1945 yılı Şubatına kadar sürer. Taburcu edilir fakat kadere boyun eğmemek için mücadeleye devam eder. Zorla bindirildiği gemi batmak üzereyken kendini atıp son anda kurtulur”* (Hoffmann, 1965, s. 27).

Savaştan döndükten sonra kendi geçimini ve ailesinin geçimini sağlayabilmek adına henüz genç yaşlarda adımını attığı edebiyata ağırlık veren Böll, Köln Belediye'sinde işe girerek öykülerinin yayınlanması için mücadele eder. Yazarın ilk ödülü, *Kara Koyunlar* (Die Schwarzen Schafe) adlı eseriyle 1951'de yazarlar birliği Gruppe 47 Edebiyat Ödülü tarafından verilen edebiyat ödülüdür. Yazarın hayatı boyunca aldığı ödüller içinde en önemli yere sahip olan ödülü kuşkusuz, 1972'de aldığı Nobel Edebiyat Ödülü'dür. Bunun yanı sıra yazarın aldığı ödüller şu şekildedir:

“1952 yılında Renes Schickele, 1953'te Güney Almanya Hikâyecilik, 1953'te Eleştirmenler Ödülünü, 1954'te Eduard-Von-Der Heigdt ödülünü, 1959'da Nordheit Westfalen, 1960'da Cjarşes Veillon, 1961'de Köln Edebiyat Ödülünü ve nihayet 1972 Nobel edebiyat ödülünü kazanmıştır” (Yazar, 2011, s. 31).

Toplamda 18 ayrı dilde eserleri yayımlanan Böll, evrensel bir yazar olarak kabul edilir. Eserlerinde salt kendi ülke sorunlarını ele almayan, evrensel problemlere

de değinen, bir ideoloji çerçevesinde hayatını şekillendirmeyen ve kendisini hiçbir partinin üyesi yapmayan Böll, Stockholm’de düzenlenen Nobel Edebiyat Ödülü kürsüsünde şu sözleri dile getirir: “*Hiç kimsenin düzenlemesine ya da uzatmasına gerek olmayan tek geçerli pasaportum, yazdığım dildir*” (Aytaç, 1995, s. 25).

İkinci Dünya Savaşı gibi bir savaşa şahit olan yazar, eserlerinde çoğunlukla bu savaşın yıkıcı etkilerini, savaş sonrasında yaşanan psikolojik ve sosyolojik durumları işler. Bütün bunları yaparken çeşitli teknikler kullanan yazar, özellikle geriye dönüş tekniği ile iç konuşma tekniğine başvurarak savaş öncesi yıllarda yaşanan olayları roman karakterlerinin ağzından çok boyutlu bir şekilde ele alarak okuyucuya aktarır. Böll yapıtlarında “...özellikle o devrin ideoloji kurbanlarını, ideolojinin sebep olduğu insanlık trajedisini canlandırır” (Aytaç, 1995, s. 243). Fakat bütün bunları alaycı ve eleştirel bir üslup takınarak yapar. Bu yüzden birçok kesim tarafından ağır eleştirilere maruz kalır. Savaş sonrasında yaşanan açlığın, yabancılaşmanın, ahlaki açıdan gerçekleşen yozlaşma ve sapkınlığın, yalnızlığın en büyük nedeni olarak meydana gelen savaşları gösterir.

Yazarın eserleri ise şu şekildedir:

“*Trenin Tam Saatiydi* (1949), *Ademoğlu Neredeydin?* (1951), *Ve O Hiçbir Şey Demedi* (1954), *Babasız Evler* (1954), *İrlanda Güncesi* (1957), *Savaş Çıktığında - Savaş Bitince* (1962), *Palyaço* (1963), *Bir Görev Seyahatinin Sonu* (1966), *Fotoğrafta Kadın da Vardı* (1971), *Katharina Blum’un Çiğnenen Onuru* (1974), *Dört Oğluma Mektup ya da Dört Bisiklet* (1985)” (Öner, 2015, s. 43).

Yazar, 16 Temmuz 1985 tarihinde Eifel yöresinde yer alan Langenbroich köyündeki evinde vefat eder. Böll, 19 Temmuz 1985’te büyük bir merasim töreni eşliğinde “*Köln yakınlarındaki Bornheim-Merten’de toprağa verilir*” (Dufner-Uğur-Taşkın, 2009, s. 55).

2.2.2. Heinrich Böll’ün *Palyaço* Adlı Eserinin İçeriği

20. yüzyıl Alman edebiyatı yazarlarından olan Heinrich Böll’ün *Palyaço* adlı eseri 1963’te Almanca yayınlanır. Türkçedeki ilk baskısı ise 1968’de gerçekleşmiştir. Almanya’da yayınlandıktan hemen sonra büyük tepki çeken *Palyaço* adlı eser ile yazar, dini inançlar ile dalga geçtiği gerekçesiyle bir süre suçlanır.

Böll, *Palyaço* 'da okuyucusuna İkinci Dünya Savaşı Almanya'sının genel manzarasını bir palyaçonun bakış açısından anlatarak aktarır. Temelinde bir aşk hikayesinin yattığı romanda Hans ile Marie adında iki gencin başından geçen olaylar ele alınırken savaş sonrası Almanya'da Nazilerin farklı kimliklere bürünerek nasıl ve ne şekilde özel mevkilere geldiklerine de yer verilir.

Eserin başkahramanı Hans bir palyaçodur. Ailesinin varlıklı ve saygın olmasına karşın toplumda kabulü oldukça güç olan bir mesleği devam ettirmeye çalışan Hans, iyi okullardan mezun olamamıştır. Sözde iyi bir meslek sahibi olamadığı için de hem toplumdan hem de ailesi tarafından dışlanır. Onu hayata kazandıran ve ayakta tutan tek şey sevgidir. İşine duyduğu sevginin yanında Marie adında genç bir kız ile 'toplum tarafından onaylanmayan' bir şekilde aşk yaşar. Onların evlenmeden ilişkiye giriyor ve birlikte yaşıyor olmaları toplum tarafından kabul görülmez. Onlar toplum için aykırı insanlardır. Bu durum karşısında yaşadığı kenti terk eden iki genç, Hans'ın mesleği gereği farklı şehirlerdeki otel odalarında yaşamak zorunda kalırlar. Birbirinden oldukça farklı düşünce yapılarına sahip olan iki gencin tek ortak noktası aşktır. Marie katı bir Katolik'tir. Cemaat adı altında yürütülen toplantılara katılır fakat toplantılarda Hans ile olan ilişkisi yüzünden mütemadiyen dışlanır, çünkü Hans onlara göre 'farklı' ve 'isyankar' konumundadır. Katolik inancının toplumu zora sokan katı kurallarını mantıklı bulmayan Hans, düşüncelerini hür bir şekilde dile getirmekte çekinmeyen dürüst bir gençtir. Zamanla içinde bulunduğu cemaat tarafından baskı gören Marie, sevgilisiyle girdiği tartışmalar sonucunda her şeyi geride bırakarak çocukluk arkadaşı olan ve aynı zamanda dönemin Alman Katolik lideri olan Züpfner ile evlenir.

Marie ile Hans'ın anlaşılamadığı noktalar tamamen toplumun ortaya koyduğu yazılı olmayan kurallardır. Katolik inancına körü körüne bağlı olan Marie'nin bekaretini evlenmediği bir erkeğe veriyor olması büyük bir sorundur. İkinci sorun Marie'nin evlenmeden çocuk sahibi olmak istememesidir. Hans bu duruma keskin bir şekilde karşıdır; öyle ki evlilik ve aile kavramını birer burjuva kurumu olarak görmektedir dolayısıyla evlilik kavramına karşı çıkar. Marie ile anlaşılamamasına ek olarak sevgilisinin ileride doğacak olan çocuklarını salt bir inanç doğrultusunda yetiştirmek istemesi ve Hans'ın bu duruma da karşı geliyor olması ikilinin arasında mutlak bir mesafeye ve nihayetinde terk edilmeye-ayrılığa neden olur. Böylelikle Palyaço'nun hayata tutunduğu son dal da kırılmış olur. Hans, bu terk ediliş ile birlikte

hem ruhsal hem de fiziksel sorunlar ile karşılaşır, mesleğini dahi yapamayacak hale gelir. Marie'nin onu tek başına bırakıp başka birine gitmesi Hans'ı içkiye daha da yakınlaştırır ve mesleğini yaptığı mekanlardaki gösterilerine sarhoş ve özensiz bir şekilde çıkmasına neden olur. İşine odaklanamayan kahraman defalarca hata yapar ve bu hatalardan birinde ayağını sakatlar. Bu sakatlık Hans'ın hayatındaki ikinci kırılma noktasıdır. Tamamen işsiz kalır. Parasız ve sefil bir hayat sürmeye başlar, ailesinden ve yakın dostlarından maddi ve manevi anlamda yardım dilenmek istemese de son çare olarak her iki tarafa da başvurur. Fakat bu süreç boyunca hep yalnızdır. Ailesi ve yakın çevresiyle iletişime geçtiği süre zarfında herkes tarafından ötekileştirildiğini, dışlandığını hisseder, artık tamamen yabancılaşmış, farklılaşmış, toplum tarafından itilmiş bir karakterdir.

Yazar, kahramanın ailesi ve dostlarından yardım istediği zaman diliminde geriye dönüş tekniği kullanarak kahramanı sık sık geçmişe götürür. Böylelikle Hans, eser boyunca çocukluğunda yaşadığı kötü olayları, ailesinin ne denli yıkıcı ve anlaşılabilir bireylerden oluştuğunu, Marie ile tanıştığı dönemi, gençlik yıllarını ve savaş sonrasında yaşadığı zorlukları hatırlar.

Eserde Hans'ın anne ve babasının oldukça sert ebeveynler olduğu altı çizilerek anlatılmıştır. Çıkarları doğrultusunda hareket eden ve maddi anlamda oldukça güçlü olan anne ile, toplum tarafından kabul görülmeyen metres kavramını bile hayata geçiren sözde ahlaklı olan katı baba, Nazi ideolojine bağlı güçlü karakterlerdir. Savaş sonrası ideolojik anlamda keskin geri adımlar atan anne ve baba eser boyunca daima eleştirilir. Eskiden Nazi ideolojine körü körüne bağlı olan anne, savaş sonrası dönemde sivil toplum kuruluşlarında görev alan ve önemli konumlara gelip savaşı lanetleyen, barış mesajları veren bir kadına dönüşür. Baba ise savaş sonrasında dönemin ekonomik ve sosyolojik buhranından faydalanarak daha da zenginleşen bir adamdır. Kahramanın babasının zengin olması toplumda itibar görmesine neden olur. Babasının ekonomiden zerre anlamadığını dile getiren Hans, onun konumundan dolayı basında yer almasını ve bir anda popüler bir iş adamına dönüşmesini eleştirir.

Çocuklarını Nazi ideolojisine bağlı bir şekilde yetiştiren aile içinde birlik, güven ve itibar yoktur. Hans, içinde bulunduğu ortamda mütemadiyen baskı gören, tek bir ideolojiye maruz kalan ve yaşadıkları olaylar karşısında bunalıma giren bir

kahramandır. Bu durumun en çarpıcı örneği ablası Henriette'nin bir uçaksavar birliğine yazılarak ölüme gitmesi ve bir daha geri gelmemesi gösterilebilir.

“Henriette 1945 yılının Şubat ayında uçaksavarlara gönüllü olarak yazıldı. Onu son gördüğüm anı unutamıyorum. Başındaki zarif şapkasıyla tramvaya biniyordu, tıpkı bir okul gezisine gider gibiydi. Eve döndüğümde anladım olup biteni. Annem, Yahudi Yankee'lerin bu kutsal Alman topraklarından atılması için hepimize görev düştüğü görüşündeydi. Beni ve Leo'yu da bu uğurda harcamaya niyetli bakışlar attı. Ben, bu Yahudi Yankee'leri Bonn'daki bir toplama kampına götürürlerken görmüştüm. Üşüyorlardı, korkaklardı. Henriette hiçbir zaman geri dönmedi, ona ne olduğunu hiçbir zaman öğrenemedik” (Böll, 2019 s. 31).

Eser boyunca Hans dışında Nazi ideolojisini kabul etmeyen ve bu ideolojiye saygı duymayan tek kahraman Marie'nin kırtasiyeci babasıdır. Hans ile Marie'nin babası arasında geçen diyaloglar dönem siyasetini, dönemin iki kutba ayrılan fikirlerini gözler önüne serer. Eserde Hans'ın Marie'yi geri kazanmaya çalışması eserin tepe noktasını oluşturur. Ümitsiz bir çaba içinde olan Hans'ın bu süre boyunca çektiği acılar, yalnızlık ve içsel bunalım yüzündeki beyaz makyajının arkasında gizlidir. Günlük yaşamda insanların birbirine yalnızca çıkar ilişkisi doğrultusunda katlanmak zorunda olmaları, insanların gizli maskeler takıp birbirlerini aldatmaları, acımasızlıkları, saçma kuralları eleştirel bir tavır ile anlatılır. Bu süre zarfında anlaşılamayan kahramanın Hans olması oldukça manidardır. Doğru ve dürüst bir kahramanın toplum tarafından dışlanması ve yabancılaştırılmasını konu edinen *Palyaço*'da yalnızlık ve yabancılaşma olgusu ön plandadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ERHAN BENER'İN *YALNIZLAR* ADLI ESERİ İLE HEINRICH BÖLL'ÜN *PALYAÇO* ADLI ESERİNDE YABANCILAŞMA

Çalışmanın bu bölümünde Türk edebiyatından seçilen Erhan Bener'in *Yalnızlar* adlı romanı ile Alman edebiyatından seçilen Heinrich Böll'ün *Palyaço* adlı romanı yabancılaşma olgusu bağlamında karşılaştırılacaktır. İki eserde var olan kahramanların, çevrelerinde gelişen olaylar dahilinde bireysel keşiflerine çıkıyor olmaları ve kendilerine yabancılaşmaları, çeşitli sebepler doğrultusunda içinde yaşadıkları topluma yabancılaşmaları ile bulundukları mekâna ve yaşadıkları çağda ekonomik anlamda yabancılaşmaları iki ayrı eseri ortak paydada birleştiren unsurlardır. Bu doğrultuda çalışmanın bu bölümü *Yalnızlar* ve *Palyaço*'da Kendine Yabancılaşma, *Yalnızlar* ve *Palyaço*'da Toplumsal Yabancılaşma, *Yalnızlar* ve *Palyaço*'da Mekânsal Yabancılaşma ve *Yalnızlar* ve *Palyaço*'da Ekonomik Yabancılaşma şeklinde dört ayrı başlığa ayrılarak her iki eserde var olan yabancılaşma olgusunun farkı türleri tespit edilecek, eserlerden verilen örnekler dahilinde karşılaştırılarak yorumlanacaktır.

3.1. *Yalnızlar* ve *Palyaço*'da Kendine Yabancılaşma

Yalnızlar ve *Palyaço* romanlarının temeli hayal kırıklığına dayanır. Her iki roman baş kişinin hayatlarındaki beklentileri karşılayamıyor olmaları, roman boyunca arayış içinde olmaları ile aradıkları şeyin ne olduğunu bilmeden onları kurtuluşa götüreceğini ümit etmeleri ve sonucunda yine kaybedenin kendileri olmaları roman karakterlerinde yaşanan hayal kırıklığını somut bir şekilde gözler önüne serer. Her iki roman başkişisinin çevrelerinde gelişen olaylar doğrultusunda içinde bulundukları toplumdan izole edildikleri yahut özellikle o toplumdan uzak durdukları gözlemlenir. Bu durum onların zamanla kendi iç dünyalarına yönelmelerine, dolayısıyla iç keşiflerine çıkmalarına sebebiyet verir. Yaşadıkları ortamda fikirleri ve eylemlerinden dolayı birer 'çıban' şeklinde nitelendiriliyor/nitelendirilecek olmaları roman kahramanlarını toplumun diğer üyelerinden büsbütün ayırır. Bu durumdan başta

rahatsız olan kahramanlar çeşitli sebepler ile topluma karışmaya, insanlar ile sohbet etmeye özen gösterir. İçinde bulundukları ortamdaki kesin bir şekilde kopmadan önce mutlak bir mücadele içerisinde olurlar. *Palyaço*'da Hans dini toplantılara katılırken *Yalnızlar*'da Doktor Nevzat ve Necati eşi ve dostuyla sohbet etmek için ekstra özen göstererek kendi görüşlerini toplum kurallarına uydurmaya çalışır. Ancak öznel fikirlerine ters düşecek davranışlarda bulunduklarını hissedip, sosyal yapıda uyumsuzluk yaşadıklarını anladıkları vakit, büyük bir bunalıma sürüklenerek kendilerini toplumdan izole etmeye başlarlar. Bu bunalım süresi boyunca her iki roman başkışisinin yaşamdan tat alamadıkları, kendi eylemlerini sorguladıkları ve kendilerine yabancılaştıkları gözlemlenir. Dolayısıyla her iki eserde de kendi eylemlerini anlamlandıramayan, içinde bulundukları ortamdaki kaçış içerisinde olan kahramanların yaşadıkları içsel bunalım, onların kendilerine olan yabancılaşmaları hususunda büyük bir önem arz eder.

Yalnızlar romanı başkahramanı Doktor Nevzat'ta somut bir şekilde gözlemlenen hayal kırıklığı, kahramanın çocukluk yıllarına dayanır. Henüz küçük yaşlarda ailesine 'özellikle babasına' başarılarını ve ideallerini inandıramıyor olması Nevzat'ı mütemadiyen varlığını ispatlamaya çalışan bir bireye dönüştürmüştür.

"Benim bir şeyler yapabileceğime bugüne kadar hiç kimse inanmadı. Sadece kuşkulandılar. Belki biraz çekingen bir bekleyiş içinde, ama davranabileceğime olasılık tanımadan. Babam benim doğru dürüst okuyabileceğime inanmazdı. [...] Doktor olmak istediğimi söylediğim zamanki gülüşünü hiç unutmam. 'Beş yıl, sen nasıl direneceksin a oğlum?' demişti. 'Üstüne bir de uzmanlık. Askerlik. Sonra?' Bu sonrada, 'Bize ne zaman yardım edeceksin?' vardı elbet ve bunda haklıydı. Doktor da oldum. Uzman da oldum." (Bener, 2015, s. 130).

Bu travmanın hayatı boyunca devam ettiği, ilerleyen yıllarda da kendine olan özgüvenindeki problemin sosyal hayatındaki ilişkilerine yansıdığı gözlemlenir. " 'Ben acınılacak bir insanım Nermin,' demişti. 'Bana nasıl bir insan olduğumu öğrettin. Bugüne kadar hep kolaya kaçtım galiba. En küçük bir güçlükle karşılaştığım zaman, gittiğim yolun tam tersine yürüyebildim'" (Bener, 2015, s.410).

Kendine yabancılaşan bireyde gözlemlenen diğer insanlarla uyumsuz olma durumu *Yalnızlar* adlı romanın kahramanlarını bir anlamda birbirlerine yakınlaştırır. Toplum yapısına uyum sağlamakta zorlanan bu karakterler için modern dünyanın

konforuna alışamayan insanlardır yorumu yapılabilir. Anadolu'nun küçük bir kasabası olan Edremit'te bir araya gelen bir grup aydının içinde bulundukları çevreyle uyum sağlayamayıp yalnızlık çekmeleri şu şekilde belirtilir:

“Hepsi de aynı çemberin içindeydiler. Olayları hep birlikte yaşamışlardı. Hepsini. Başından beri. Herkes, her şeyi biliyordu. Birlikte olamadıkları, birlikte göremedikleri, birlikte duymadıklarını bile. Hepsi, en yalnız anlarında bile, yine hep birlikteydiler. Birbirlerinin düşüncelerindeydiler. [...] Korkunç bir çemberdi onları boğan. Hepsi bir büyük kentten çıkıp gelmişlerdi buraya. Çevreleriyle uyum sağlayamamışlardı” (Bener, 2015, s. 14).

Romanın merkez kişisi olan Nevzat, büyük bir şehirden küçük bir kasaba olan Edremit'e sürülür. Sürgün olarak geldiği yerde cezası bittikten sonra da kalmak istemesi onun kişisel tercihidir. Bir askeri birlikte yedek subay cerrah olarak çalışır, mesleğini sever fakat içinde bulunduğu bunalımdan kurtulamadığı için kendini geliştirme fırsatı yakalayamaz. İşinde daha iyi olacağına inandığı için toparlanmak ve yaşamına olumlu başarılar eklemek ister. Sırf bunların gerçekleşeceğini düşündüğü için yakın dostlarının önerdiği iyi bir eş adayı olan Macide ile evlenir.

“‘Biz anlaştıktan sonra...’ dedi içinden. Anlaşma söz konusu değildi. O kadar değildi ki, bu evliliğin olanca çabukluğuyla gerçekleşmesi, gerçekleşip gerçekleşmemesinin hemen hemen tek koşulu idi. Biraz vakit geçerse, aklının üstün çıkmasından korkuyordu. Belki o zaman, Macide'nin de, gerçekte beklediği büyük kurtarıcı olmadığını, yaşantısından köklü bir değişiklik yapabilecek kadar güçlü bir yaratık olmadığını -ki aslında bunları o anda da biliyordu- düşünmeye başlayacaktı” (Bener, 2015, s. 197).

Macide, Doktor Nevzat için düzenli bir yaşamın, kurulu bir evin ve mesleğinde başarılı olacağına inandığı hayali bir kapının anahtarı niteliğindedir.

“Aradığı huzuru onunla bulacağına, tıp kongrelerine katılıp mesleğinde ilerleyeceğine inanmaktadır. Ancak düşlerinin hiçbirini gerçekleştiremez. Macide'de aradığı ruh derinliğini bulamayan Nevzat yeni bir aşka kapılır, müzik öğretmeni Nermin'le gizli aşk yaşamaya başlar. Nermin de ölen kocası ile uyumlu bir birliktelik kuramamıştır” (Bener, 2015, s. 14). Doktor Nevzat'ın kısa zaman dilimi süresince sergilemiş olduğu eylemlerinin kendi içerisinde tutarsız olması, aradığı mutluluğu bir başka kadında bulduğunu iddia etmesi onu zamanla kendi eylemlerini sorgulamaya

iter. Öz saygınlığını yitirdiğini düşünen Doktor Nevzat'ın esasen kendine yabancılaşıyor olması Macide ile evlilik kararı alıp akabinde başka bir kadınla aşk yaşaması ile başlar. Bu süre zarfında çeşitli kimliklere bürünen Doktor Nevzat'ın sık sık gerçek kimlik arayışı içerisinde olduğu gözlemlenir. Karısı ile sevgilisi arasında bir tercihte bulunamaması onu ruhsal anlamda büyük bir bunalıma sürükler. Bu bunalım sürecinde küçük kasabadaki varlığını sorgulayarak, gerçekliğini kavrayamaz, kişiliğini unuttur ve kendinden kaçmaya başlar. *“Beyninin büzüşen odacıkları içinde yepyeni düşüncelerin, belki yepyeni umutların oluşmasını bekliyordu. Bu kaçış son çareydi onun için. Kendi kendinden kaçıştı. Dayanısını yitirmişti”* (Bener, 2015, s. 18).

Eser kahramanlarının roman boyunca bir arayış içinde olmaları ve aradıkları sorulara cevap bulamamaları, içinde bulundukları bunalımların temelini oluşturur. *“...niçin yaşadıkları, daha doğrusu yaşamın değeri, niçin yaşamak zorunda bırakıldıkları sorusuna aradıkları yanıtla bu başka şeyler, başka gerçekler arasında bir ilişki kurma olanakları yoktu... Ama bunalımlarının kökeninde bu soruların, bu bulunmamış yanıtların var olduğunu şimdi daha iyi hissediyordu”* (Bener, 2015, s. 20-21). Eksikliğini duyduğu ve kaybettiği şeyin ne olduğunu bilmeyen roman kahramanlarının her birinin kimliklerinden, mesleklerinden ve alışagelmış yaşam şartlarından sık sık uzaklaştıkları gözlemlenir.

“O güne dek, daracık sınırları içine kapatılmış olduğu koşullu tepkiler dünyasından çıkarak, yepyeni bir mantıkla, o gerçeği araması gerekiyordu. Varlığının nedeni, yaşamının ereği nedir, diye sorduğu zaman, başlangıcından beri, en olmayacak, sağduyuya en aykırı oluşlar içinde, ama yine de kendine göre bir dayanağı, bir anlaşılır yönü, kısaca, bir değeri olduğunu sandığı o eski rahat yaşamının o başıboş gidişinin, üstün bir gücün, bir Tanrının dilediğine göre, önceden bildirilmiş ve çizilmiş bir bitişe doğru, aptalca bir yaklaşım olduğunu anlayacak olursa, orada bütün uğraşmaların, bütün kavgaların bitmesi gerekirdi” (Bener, 2015, s. 44-45).

Özellikle Doktor Nevzat ve sevgilisi Nermin'in toplumda yer edinme çabalarını hayata karşı farklı sorular sorarak ve toplumda çeşitli kimliklere bürünerek gerçekleştirmeye çalıştıkları gözlemlenir. Daracık ve sınırlı bir yaşam şeklinde betimledikleri özel hayatlarında zamanla zevk alamayan bireylere dönüşürler. Bu

yüzden mutlak bir kaçış içerisinde olurlar. Herkesten ve her şeyden kaçma arzusu içinde olan kahramanlar zaman içerisinde bu düşüncelerinden dolayı kendilerinden de kaçmak istediklerini idrak ederek kendilerine yabancılaşırlar. “*‘Kaçmalı,’ dedi hıçkırır gibi. ‘Kaçıp gitmeli buradan... Kimseye görünmeden, kimseye haber vermeden...’*” (Bener, 2015, s. 18). Bu düşüncelere sahip olmalarının en büyük nedeni topluma aykırı gelen eylem ve düşüncelerde bulunduklarını düşünüyör olmalarıdır. “*Gerçekten haksız sayılırlar mıydı? Yasalar, töreler karşısında değil. Kendi vicdanlarına karşı haksız sayılırlar mıydı? Salt dış görünüşe bakarak ikisini de suçlamak çok kolaydı. Nevzat gencecik, gül gibi karısını aldatıyordu. Nermin, kız kardeşi yerindeki bir kadının erkeğini elinden almıştı. Bundan daha açık suçlanabilecek ne vardı?*” (Bener, 2015, s. 232 -233). Doktor Nevzat ile Nermin’in yasak aşk yaşıyor olması, Necati’nin en yakın arkadaşının karısına aşık olmasının utanç verici bir şey olduğunu düşünmesi ve bu durumların yaşadıkları küçük kasabada herkes tarafından öğrenilecek olma ihtimali, kahramanların toplumdan uzaklaşmalarına, içe yönelmelerine ve düşüncelerinden kaçamadıkları için kendilerine yabancılaşmalarına neden olur. Eserde kendine yabancılaşma hali özellikle Doktor Nevzat’ta gözlemlenir. “*Macide’yi nasıl tanıdığını, ona ne umutlarla bağlandığını, sonra nasıl hayal kırıklığına uğradığını, Nermin’le nasıl tanıştıklarını, sonra, ikisi arasında ne yapması gerektiğini nasıl bir türlü bilemediğini, sonra nasıl ayrılmaya karar verdiğini, o bir türlü bitmeyen uzun gece boyunca nasıl çırpındığını, şimdi yine nasıl, ne yapması gerektiğini bilemediğini, bir bir anlatmak istiyordu*” (Bener, 2015, s. 187). Ancak Doktor Nevzat hem gerçek hislerini hem de düşüncelerini hür bir şekilde dile getiremez. O, toplumdaki diğer bireylerden kabul görme arzusu içindedir. Hayal kırıklığını da sonradan bulduğuna inandığı aşkı da insanlara düzgün ifadelerle anlatmak ister fakat eğreti konumunda olduğu için bu düşünceleri eylem haline dönüştüremez. Bu duruma ek olarak bir süre sonra verdiği kararlardan da şüphe duymaya başlar. Böylelikle kendine olan saygınlığını yitirir ve verdiği tüm kararların doğruluğunu iç dünyasında tartmaya başlar. “*Macide’yle evlendikten sonra, içkiyi bırakacaktı. Bütün gücüyle mesleğine sarılacaktı. Bir süredir okumayı bırakmıştı. Oysa okuması gerekti. Yeni kitaplar getirtenecekti. Kongrelere katılacaktı. Çevresini yenileyecekti. Arada bir İstanbul’a niçin gitmesinler? Bursa’ya da gidebilirler. Serseriliğe paydos. Bundan sonra, güzel şeyler düşünecek hep. Bu küçük, hafif tombul, tatlı elleri okşarken, hiçbir içkinin veremeyeceği en tılsımlı sarhoşlukları tadacak*” (Bener, 2015, s. 193).

Kendine yabancılaşma halinin en somut örneği olan Doktor Nevzat'ın, karısının ölümünden sonra toplumdan net bir şekilde uzaklaştığı ve iç dünyasına kapandığı görülür. Erich Fromm'un yabancılaşma kavramına kattığı bireyin bizzat kendisini kendisine yabancı hissetme hali şeklindeki yorumunu keskin bir şekilde gördüğümüz Doktor Nevzat, evliyken aşk yaşadığı Nermin ile henüz ilişkilerinin başında aldığı kararlar ile karısının ölümünden sonraki süreçte aldığı kararların aksi yönünde eylemlerde bulunuyor olması onda kendisini kendisine yabancı hissetme halini yaşatır, bu süreçte geçmişte verdiği kararlar ile anlık verdiği kararları ve kendisini tanıyamaz olduğunu dillendirir. Kendi eylemlerini sorgulamaya başlayan kahraman bu süreçte kimseden yardım almaz aksine türlü bahaneler ve yalanlar söyleyerek kendisini toplumdan koruyacak gizli bir kalkan oluşturur. *“Ama çabasının boşa olduğunu biliyordu. Kimseyi aldatamazdı. Kendisini bile aldatamazdı. Çünkü yalan söylüyordu. Kendisini yalan söylemek için zorluyordu”* (Bener, 2015, s. 242). Kendine yabancılaşan bireylerde gözlemlenen 'kendini çevreden soyutlama', 'yaşamdan tat alamama' ve 'sosyal hayatta uyumsuzluk yaşama' halini net bir şekilde gördüğümüz Doktor Nevzat çevresinde gelişen olaylara karşı kuşkulu bir tavır sergiler.

“...Gerçi, olayın ve çevrenin üstündeki baskısını duymamak olanak dışıydı. Bu, inanın soluk aldığı, içinde yaşadığı havanın kuruluğu, ıslaklığı, basıncı gibi, doğrudan doğruya nesnel yaşantısını etkileyen bir öğeydi. Savaş sürüp giderken, savaşın gelişmesine göre, bu etken de değişiyordu. Kaldı ki, savaş nasıl biterse bitsin, geleceğinin birtakım önyargılarla şimdiden ipotek altına alınmış olduğunu fark etmiyor değildi. Terhis olduktan sonra İstanbul'a dönmeyip burada kalışının bir nedeni, geleceğe karşı duyduğu bu kuşkuydu. Yeni bir çevreye uymaktan kaçışıydı. Kaç kez denemişti silkinmeyi, boş vermeyi. Yapamamıştı” (Bener, 2015, s. 251).

Kaçış içerisinde olan Doktor Nevzat toplumda eylemleri neticesinde var olamayacağını düşündüğü için hep bir özgürlük arayışı içerisinde olur. Her şeyin usulüne göre gitmesinden yana olduğunu vurgulayarak hür bir şekilde gülebilmeyi ve yaşamını sevdiği kadın ile geçirebilmeyi ister. Fakat toplum tarafından katiben kabul görülmeyen bir davranışı sergilediği için, 'evliyken bir başkasıyla aşk yaşadığı için' insanlardan uzak durmaya çalışır, kendine sığınır. *“...Doğruydu; sızısız bir yüreği olsun isterdi Doktor Nevzat. Vicdanı rahat olsun isterdi. Önemliydi bu. Yaşamın güzel*

yalanları olduğunu düşünürdü. Gülebilmek isterdi. Sevdiği bir kadınla birlikteyken, yaşamın bütün kötülüklerini, acılarını, çirkinliklerini unutmak isterdi” (Bener, 2015, s. 326). Fakat kendine sığınma eylemi içerisindeyken Macide’nin ansızın gerçekleşen ölümü ile birlikte duygularında çatışma yaşar. Sığındığı liman olarak kendisinden de, eylemlerinden de yavaşça uzaklaşır. Doktor Nevzat’ın yaşadığı bu durum akıllara Sartre’ın bahsini ettiği bireyde yabancılaşmanın kendi benliğinden, iç dünyasından uzak kalması, kendini tanıyamaması ve sahip çıkamadığı değerlerle yaşamaya başlaması şeklinde sonuçlanabileceği fikrini getirmektedir.

Eserde kendine yabancılaşma durumunu net bir şekilde yaşayan diğer kahraman Necati’dir. Arkadaşının karısına karşı duyduğu aşka sadık kalan ve aradığı şeyi bulamadığı için çareyi intihar etmekte bulan Necati, eser boyunca mütemadiyen yalnızlığıyla ön planda tutulur. *“O da çıkıyordu çemberin dışına. Çemberin içinde Necati tek başına kalıyordu [...] Necati yalnız kalıyordu. Bir çocuk tekerlemesindeki gibi”* (Bener, 2015, s. 312). Arkadaşı Nevzat ile durum ve şartlar ne olursa olsun aynı masada oturup dostça sohbet etmeyi başarabilen Necati, iç sesinin kendisini ele geçirdiğini düşündüğü bazı dönemlerde arkadaşına düşman kesilir, intikam planları kurar. Macide’nin ölümü üzerine bütün öfkesini Doktor Nevzat’tan çıkarmayı planlayan Necati, arkadaşına karşı nasıl davranması gerektiğini bilemez ve o da duygularında büyük bir çatışma yaşar. *“Biz dost most değiliz. Aslında düşman olabilsek daha iyiydi. Hiç değilse onu senin elinden almak için gönül rahatlığıyla savaşırdım. Beceremesem bile... sen ona mutluluk veremeyeceksin. Kuru adamsın, zavallının birisin sen. Aptalın tekisin...”* (Bener, 2015, s. 314).

Bir okulda Fransızca öğretmeni olan Necati, duygularının esiri olur fakat karşılığı olmayan bu aşkın onda tarifi olmayan sıkıntılar yaşatması sosyal hayatındaki davranışlarına olumsuz yansır. Bununla birlikte okulda soruşturmalara maruz kalan Necati sırf öğrencilerine kitaplar okuttuğu için anarşist ilan edilir. Bu haksız nitelendirilmeler ve olumsuzluklar karşısında büyük bir boşluğa düşer:

“Bakın Necati Bey, sizin zeki ve akıllı bir insan olduğunuzu söylediler bana. Birbirimizi çok iyi anlayacağımıza kuşku yok. Bakın, burada, şu dosyanın içinde, hakkınızda polisin hazırladığı bir rapor var. Uzun zamandan beri hükümete karşı gizli tertipler hazırlamaya kalkışan kimselerle, özellikle Demokrat Partililerle ve komünistlerle düşüp kalktığınız, öğrencilerinize

ahlaksızlık aşıladığınız, onlara yasak kitaplar okuduğunuz, edepsizce şiirler yazdığınız, küçük kızları baştan çıkarmaya çalıştığınız...” (Bener, 2015, s. 419).

İçinde bulunduğu ortamda, küçük diye tabir ettikleri kasabada arkadaşları dahil olmak üzere güvenip içini dökebileceği kimsesi yoktur. Kalabalık içerisinde yalnızlığı yaşadığını ileri sürer. Bu kalabalık ortamda herkesten ve her şeyden intikam almak ister. Sevdiği kadın evlidir, kavuşamaz. Hatta sevgisinden karşı tarafın haberi var mıdır bilmez. Nevzat’ın Macide gibi bir kadınla evli olmasını kendisine yediremez. İçe dönerek herkesten uzakta kalmaya çalışır. Onun kendine dönüşü toplum tarafından itilmesiyle gerçekleşmez, aksine kendi tercihi sonucunda gerçekleşir. Fakat bu süre içerisinde arayışını tamamlayamaz:

“Yerinden doğruldu. Perdeyi aralayarak dışarı baktı. Sokak karanlıktı. Issızdı. O bu küçük evde, bu küçük kentte yapayalnızdı. Güvenebileceği, yaslanabileceği kimse yoktu. Hep onu sevmeyenler vardı çevresinde. Düşmanlar diyemiyordu ama, niçin olmasın? Herkes biliyordu onun ne kadar güçlü olduğunu. Herkes onu yıkmaya çabalıyordu. Nevzat, Adalet, Nermin... Bir Macide başkaydı onlardan. O da ölmüştü işte” (Bener, 2015, s. 355).

Macide’nin ölümü üzerine arkadaşıyla rahatça hesaplaşan, düşüncelerini özgürce ifade edebilen Necati, büyük bir dönüşüm sürecine girer. Kendi iç benliği ile çatışma içerisinde, kendine yabancılaşmıştır. Bu durum neticesinde bir çözüm yolu olarak ölümü tercih eder. *“Bu kent beni sıkıyor. Gerçekten sıkıyor. Çıkıp gideceğim. Hiç kuşkunuz olmasın. Herhalde pek yakında gideceğim. Bütün sorun, nasıl gideceğimi kararlaştırmakta”* (Bener, 2015, s. 421-422).

Melvin Seeman’ın *Yabancılaşmanın Anlamı* (Seeman, 1959, s. 783-791) adlı makalesinde beş farklı kategoriye ayırarak ele aldığı yabancılaşmanın ‘Anlamsızlık’ maddesinde yer alan *“...bireyin hayalini kurduğu ve düşlediği geleceğine ulaşma konusunda umutsuz olması ve ileriye yönelik hayallerin gerçekleşemeyecek olmasına inanmasını ifade eder. Birey bu noktada neyin doğru olup olmadığını kavrayamamakta ve neye inanması gerektiğini bilmemektedir”* yorumu Necati’nin davranışlarında net bir şekilde gözlemlenir. Necati, görür görmez aşık olduğu ve sevmekten hiçbir zaman vazgeçmediği Macide’nin ölüm haberini ile sarsılarak düşlediği geleceğe hiçbir zaman ulaşamayacağını bilincine varır. Bu sarsılma ile

umudunu yitirir ve geleceğe yönelik planlar yapmaktan vazgeçer. Ona göre gerçek mutluluğun ne olduğu bilinemez.

Eser boyunca vicdanı ve duygularıyla hareket eden karakter kuşkusuz Nermin'dir. Aşık olduğu adamın evli olması, onların yakınlaşmalarına büyük engel olurken, bu engelden rahatsızlık duyan ve mütemadiyen huzursuz olan Nermin, aşkı için her ne kadar mücadele etse de, insanların huzurunu bozmamak adına yaşadığı yeri, öğretmenlik mesleğini de geride bırakarak terk eder. Doktor Nevzat'a hissettiği aşk ile Macide'nin ölümünden sonra hissettiği vicdan azabı arasında sıkışıp kalan Nermin, eser boyunca iç konuşmaların hakim olduğu diyaloglar meydana getirir. Önceden evli olan Nermin, eşinin ölümü üzerine hayatını tamamen mesleği olan öğretmenliğine adar. Toplumsal katliam adı altında nitelendirdiği yasak aşkını düşündüğü her an ruhsal bunalıma giren Nermin, rahatlayabilmek için Ravel'in *Bolero* adlı parçasını dinler. Bu eylem, eser boyunca sürekli tekrarlanır. Bir kaçış şeklinde nitelendirebileceğimiz bu eylem ile Nermin iç dünyasına her seferinde bir adım daha yaklaşır. Başkasının kocasını ayarttığını düşünen insanların kendisine kötü gözle bakacağını düşünür. Bir karı kocayı kendi zevk ve hayranlığı yüzünden ayıracak olmanın rahatsızlığı ile toplumdan kopar. Fakat ne kadar mücadele ederse etsin Doktor Nevzat'tan vazgeçemez.

“Hiçbir tutku, hiçbir uğraş, sevgiyle bir arada olmadıkça çekmemiştii onu. Matematikle müziği severdi en çok. Müzik öğretmeni olmuştu sonunda. Yaşamının en büyük avuntusu, en büyük dayanağıydı müzik. Belki, somut öneriler getirmeyen, her dinleyene göre, her anlatana göre, her duyuma, her konuma göre değişik heyecanlar verebilen, soyutluğu ölçüsünde, çarpıcı ve yöneltici nitelikleri bulunan bir titreşimi içerdiği için, müziği, bütün öteki sanat dallarından üstün ve güçlü bulurdu” (Bener, 2015, s. 287).

Nermin, Doktor Nevzat'ı müziğe karşı duyduğu hissin ete kemiğe bürünmüş hali olarak görür. Fakat içinde bulunduğu toplumda bu şekilde rahat edemeyeceğini düşünerek yaşadığı yeri terk eder. Macide'nin ölüm haberini çok uzak bir şehirde alan Nermin, bu ölümün ardından ne hissedeceğini bilemez, sevinç yahut hüznün arasında sıkışan Nermin iç çatışma yaşar:

“Macide'nin öldüğünü öğrendiği zaman, ilk düşündüğü şey neydi? Sevinmiş miydi? Belki. Bunun hemen arkasından, utanmış mıydı? Yoksa, bunların hiçbir

olmamıştı da, şimdi böyle olmuş olabileceğini mi hayal ediyordu? Başka bir şeyler düşünmüş olamaz mıydı? Böyle bir haberin ona mutluluk getireceğini düşünmüş olması korkunç bir şeydi, utanılacak kadar iğrenç bir bencillikti. Ama ya doğruysa, ya gerçekten ilk tepkisi bu olduysa?” (Bener, 2015, s. 373).

Palyaço adlı esere bakıldığında hayal kırıklığını net bir şekilde göreceğimiz kahraman kuşkusuz ana karakter Hans olacaktır. Hans’ın hayal kırıklığı da tıpkı Doktor Nevzat’ta olduğu gibi onun çocukluk yıllarına dayanır. O, varlıklı ve sosyal çevresinde oldukça yetkin güce sahip bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Ebeveynlerinin her şeye yetecek kadar maddi gücü olmasına karşın ailenin hiçbir üyesi istek ve hayallerini özgürce yerine getiremez. Özellikle Hans, çocukluk yıllarından bahsederken dadıların, bakıcı ve hizmetçilerin içinde büyüdüğü evinde kardeşleriyle birlikte özgürce patates kızartması yiyemediği örneğini vererek maddi durumu yetersiz arkadaşlarının aile yaşantılarına özendiğini dile getirir.

“...şaşıracaksın; çocukluğumuzun en şaşırtıcı deneyimi, evde doğru dürüst yemek yiyemememiz olmuştu.” (Böll, 2019, s. 165). Henüz o yaşlarda evine her girişinde hayalini kurduğu ve aradığı huzur ile mutluluğu göremediğini, defalarca hayal kırıklığına uğradığını belirtir.

“Çocukken de biliyorduk zengin, hatta çok zengin olduğumuzu. Ve biz bu paranın bir kuruşunu bile göremedik, doğru dürüst karnımızı doyuramadık.

[...]

Çocukken en çok ne yemek istedim, biliyor muydun?

[...]

‘Patates,’ diye konuştum. ‘Fakat annem o yıllarda zayıflama meraklısıydı. Evimize girip çıkan kimi aptal gevezelerin her birinin ayrı bir beslenme teorisi vardı. Ne yazık ki patates, hiçbirinin teorisine göre iyi bir gıda değildi” (Böll, 2019, s. 165).

Roman karakterinin çocukluk yıllarına dayanan kendine yabancılaşma hali, onun eser boyunca mutluluk ve huzur arayışı açısından büyük önem arz eder. Çocuk yaşlarda etrafında olan bitenlere anlam veremeyen Hans, istek ve arzularını hür bir şekilde dile getirmekten yoksundur. Anne babanın baskın karakterlere sahip olmaları, savaş sonrası dönemde toplum bireylerinin gerici, baskıcı tavırları ve bu insanların mutlak bir güce hürmet etmeleri Hans’ın düşünce ve eylemlerini büyük oranda etkiler.

Bu anlamda karakter bastırılmış duygular ile hayatına devam eder. Eğitim hayatı boyunca erişkinliğe geçiş dönemine kadarki süreçte kendi düşüncelerine zıt düşen baskın görüşlere maruz kalır ve bir olay karşısındaki düşüncelerini hür bir şekilde dile getirmekte oldukça zorluk çeker.

İyi üniversitelerde iyi eğitim almadığı gerekçesiyle toplumda dışlanmanın ilk boyutuyla tanışan Hans, hayatının bundan sonraki sürecinde karşılaştığı dışlanma, ezilme ve ötekileşmeyi de seçtiği mesleği icra etmesiyle görmeye başlar.

“‘Okul bitirme sınavının, ebedi ruhun bir başarısı olduğuna inanmak yanlış,’ diye konuşmuştum. Coşkulu bir veda töreniydi. Fakat evdekiler kızmışlardı bana. Annem çok sinirlenmiş, babam da, ‘Ne olmak istiyorsun?’ diye bağırıyordu. Ben de, ‘Palyaço,’ yanıtını vermiştim. ‘Artist demek istiyorsun, değil mi? Peki, güzel. Öyleyse seni bir tiyatro okuluna göndereyim,’ demişti. ‘Hayır, artist değil, palyaço. Tiyatro okulunun yararı olmaz bana,’ deyince, babam daha sinirlenmişti...” (Böll, 2019, s. 44).

Baskın görüşlere karşın yeni bir kimlik arayışına giren kahraman, palyaçoluk yapmaya başlasa da sevdiği mesleği yapmasına rağmen yaşamındaki monotonluk ve tekdüzelikten kurtulamaz. Hayatının son beş yılında hep aynı şeyi yapmakta, çok az bir maaş ile çalışmaktadır. Toplumda değer görmeyen bir meslek olan palyaçoluğu her ne kadar severek icra etse de insanların bu meslek karşısında değişen tavırları, küçümseyici bakışları ve alayları karşısında rahatsızdır:

“Bir yere varışımından sonra yaptığım hareketler beş yıldır hep aynıydı, otomatikleşmiştim artık. Peron merdivenlerini inip çıkmak, bavulu yere koymak, palto cebinden bilet çıkarmak, bavulu yerden almak, bileti vermek, akşam gazeteleri için bayiye uğramak, istasyondan dışarı çıkıp bir taksiye el etmek. Hemen hemen beş yıldır her sabah bir yere doğru çıktım veya bir yere vardım” (Böll, 2019, s.13).

Otomatikleşme, makineleşme dolayısıyla kendi özünü tanıma fırsatı yakalayamama toplumsal bir problemin alt başlığı olarak bireye negatif haliyle yansır. Bu yansıma baş karakter Hans’ın mesleğini toplumda kabul ettirebilmek ve normal bir vatandaş konumuna gelebilmek ümidiyle verdiği çabaların karşılığını alamamasıyla gerçekleşir. *“...bilinçaltımın bir köşesinde bu otomatikleşmenin içime işlemiş olan kaygısızlığını duydum”* (Böll, 2019, s.13). Hayatında var olan bu devinim

onu bireyselleştirmeden uzak bir konuma sürükler. Hayatı anlamlandıramaz, hobilerini bilemez bir duruma düşerek zamanla kendini tanıyamayan bir karaktere bürünür. Palyaçoluk için ailesini hatta hayatında olan insanları karşısına almayı göze alan Hans, belli bir süre sonra mesleğini ve kendisini eleştirecek konuma gelir. Kendi içinde çelişkiye düşen kahraman iç dünyasında da çatışma halindedir. Eylemlerini, hayallerini mütemadiyen eleştirir konuma gelir:

“Ellisine yaklaşmış bir palyaço için iki yol vardır: pis su çukuru ve saray. Saray olamazdı ve elli yaşına da daha yirmi iki yıldan fazla vardı. Koblenz ve Mainz’ın benden vazgeçmesi, herhalde menajerim Zohnerer’in gözünde ‘alarımın birinci kademesi’ydi. Özelliklerimden biri de, tasasız bir insan oluşumdur” (Böll, 2019, s. 18). Mesleğinin insanlar tarafından küçümsenmesi, yuhalanmalara maruz kalması onu kendisine güveni olmayan bir bireye dönüştürür. Hayallerini bir anlamda seçtiği mesleği icra ederek gerçekleştiren Hans, ilerideki yolunun pis su çukuru olacağını düşünür. Tasasız bir yapıya sahip oluşu ile yaptığı meslekte tutunamayacağını düşünmesi iç dünyasındaki çatışmaya verilecek diğer örnektir.

“Birey hayatından hiç zevk almıyor ve toplumun yapısına uyum sağlamakta zorlanıyorsa kendine olan yabancılaşma durumuna sürüklenmiştir” (Şimşek, 2006, s. 575). Hans’ın hayattan zevk alamayacak konuma gelmesi yaşamının iki ayrı evresinde meydana gelir. İlki, henüz ailesinin evinde yaşadığı yıllarda kız kardeşi Henriette’nin ölümü ile içinde bulunduğu sosyal ortamdan, ailesinden, toplumdan uzaklaşmasıyla gerçekleşir. Kız kardeşinin ölümü ile o yaşta bir parçası olduğunu düşündüğü toplumdan tamamen kopan Hans, hayattan zevk alamaz bir hale bürünerek kendisine, yani içe yönelir. *“Mavi şapkalı ve sırt çantalı Henriette, hiçbir zaman geri gelmedi. Nerede gömülü olduğunu bugün bile bilmiyoruz. Savaştan sonra biri gelmiş ve, ‘Leverkusen’de şehit oldu,’ demişti”* (Böll, 2019, s. 29). Hans, kız kardeşi Henriette’nin ölüm haberini aldıktan sonra tarifi oldukça zor acılar yaşamaya başlar ancak çok sonra, ergenlik çağlarında Marie ile tanışır ve bu tanışmanın sevgililiğe doğru ilerlemesiyle geçmişte çektiği acıların Marie tarafından iyileştirildiğini düşünür. Hans’ın sevgililik süresi boyunca Marie ile birlikte yaşayıp güzel anılar biriktirmesi, içine sığındığı kabuğundan dışarı çıkmasını sağlar. Kahramanın hayattan zevk almadığı ve mutsuzluğa sürüklenmesine neden olan ikinci olay ise çok sevdiği, uğruna her şeyden vazgeçmeyi göze aldığı Marie tarafından terkedilmesiyle gerçekleşir. Bu olay bahsi edilen ikinci evreyi oluşturmaktadır. Kahramanın terk

edilme olayının üstesinden gelememesi, her şeyini Marie'ye adanmasıyla ilişkilidir. Sevdiği kızın her şeye ilaç olduğunu düşünmesi, yaralarını sardığını hissetmesi ayrılık sonucunda büyük acılar çekmesine sebebiyet verir.

Hans aynı zamanda çevresine uyum sağlamakta zorlanan bir bireydir. *Kişinin bir süreç içinde öz benliğine soğuması ile ilgilidir. Bir kişi yaşamdan herhangi bir tat alamıyor ve sosyal yapıya uyum zorluğu çekiyorsa kendine yabancılaşma ortamına sürüklenmiş demektir* (Şimşek, 2006 s. 575, aktaran Ünaldı, 2011, s. 30). Hans'ın sosyal yapıya uyma konusunda sıkıntı çekmesine ve kendisine yabancılaşmasına yol açan sebepler kuşkusuz yaşadığı toplumda var olan baskın siyaset ve din anlayışıdır:

“Henriette'nin okula nereye gezmeye gittiğini sordum. Annem gülümsedi ve, 'Gezmeye mi? Saçma. Bonn'a gitti o, uçaksavara yazılmak için,' dedi.... Yine anneme baktım; bu defa yumuşak bir sesle konuştu: 'Şunu bilmelisin, oğlum, Yahudi Yankee'leri bu kutsal Alman topraklarından atmak için herkes kendine düşen görevi yerine getirmek zorundadır'” (Böll, 2019, s.28).

Ailesinin ve çevresindeki insanların Yahudilere karşı takındığı tavırları anlamakta zorluk çeken Hans, bu konudaki düşünceleriyle onlardan büsbütün ayrılır. Topluma ayak uyduramayan, çevresindeki insanlar ile aynı düşünceye sahip olmayan karakter, annesi başta olmak üzere yakın çevresinde bulunan insanların düşüncelerini benimsemeyi reddeder. Bunun neticesinde düşüncelerinden dolayı toplumdan tamamen ayrılan kahraman, içe dönerek bütün çatışmalarını iç dünyasında çözümlemeye çalışır. Aynı şekilde kahraman, insanların din adı altında hayatlarını olumsuz bir şekilde sürdürüyor olmalarına da keskin bir şekilde karşı çıkar. Özellikle Katolik inancına göre şekillenen hayatların bütünüyle sıkıcı, yapay ve sahte olduğunu ileri sürerek insanların içlerinde var olan çocuğu öldürmelerini, davranış ve düşüncelerinde kendilerini frenliyor olmalarını eleştirir. Bu durum akıllara Fromm'un kendisine yabancılaşan bireyin kendisiyle hatta bir başkasıyla temas halinde olmadığını ve bu örneğin çoğunlukla gerek din olgusunun baskın olduğu toplumlarda, gerek ise tüketimin ön planda olduğu toplumlarda meydana geldiği yorumunu getirir.

Kahramanın toplum yapısıyla uyum sağlayamaması aynı zamanda kendini içinde bulunduğu ortamdaki insanlardan ayrı tutacak farklı görüşlere sahip olmasıyla da ilişkilidir. Yaşadığı ortamda insanların dışına itilmesine, ötekileşmesine neden

olacak söylemlerde bulunması, içinde bulunduğu ortamda mütemadiyen ‘başka’, ‘farklı’, ‘aykırı’ şeklinde nitelendirilmesiyle sonuçlanır:

“*Oyundan sonra, ‘Sen de gelir misin?’ diye sordu. ‘Nereye?’ dedim. ‘Bu gece dernekte toplanacağız da,’ yanıtını verdi. ‘Fakat ben sizler gibi Katolik değilim ki,’ dedim*” (Böll, 2019, s. 43). Hans’ın Katolik olmaması yaşadığı dönem ve toplum açısından dışlanmaya neden olacak büyük bir olay şeklinde açıklanabilir. Katolik olmamasının yanında dine bütünüyle karşı çıkması, bazı olgulardan dalga geçerek bahsetmesi kendisini çevresinden soyutlamasına yol açar:

“*Sevmiyorum böyle açıklamalar yapmayı. İsteyen beni anlar, isteyen anlamaz. Ben İncil yorumcusu biri değilim*” (Böll, 2019, s. 41). Düşünce ve eylemleri doğrultusunda aykırı konumunda olduğu için sosyal yapıya uymakta zorluk çeken Hans, kendini toplumdan bütünüyle soyutlar. Toplumdan kopan karakterin sığınacağı tek limanı kendisidir. Kendisiyle sık sık konuşan, düşüncelerinin tutarlılığını ölçmeye çalışan kahramanın hem geleceğe hem de mesleğine dair bir umudu yoktur: “*Kukla iplerini tekrar bağlayıp kendimi yukarı çekmek için yapacağım her girişim başarısızlığa uğrayacaktı*” (Böll, 2019, s. 213).

3.2. *Yalnızlar ve Palyaço*’da Toplumsal Yabancılaşma

Yalnızlar’ın içe kapanık ve kararsız Doktor Nevzat’ı, romantik ve tutkulu Nermin’i, aşkına sadık ve sevdiği erkeği kaybetme korkusu yaşayan Macide’si, pasif hareketler sergileyen Necati’si ile *Palyaço*’nun başına buyruk, düşüncelerini söylemekten hiçbir zaman çekinmeyen Hans’ını aynı potaya koyan etmen, her birinin toplumdan kopuk yaşıyor olmasıdır. Kendi düşüncelerinde boğulan ve iç sesi ile mütemadiyen çatışmaya giren bu karakterler, içinde bulundukları toplumun diğer üyeleriyle anlaşmakta zorluk çekmekte, bir anlamda onlardan ayrılmaktadırlar.

Erhan Bener’in *Yalnızlar* adlı eserinde bir grup aydın genç, içinde bulundukları ortamda topluma uygun düşmeyen/alışık olunmayan hal ve hareketleri sergiledikleri gerekçesiyle o toplumdan uzaklaşırlar. Toplumsal yabancılaşma durumunun, bireylerin toplumda var olamaması sonucunda bilinçli bir şekilde iç dünyalarına çekilmesiyle gerçekleştiği *Yalnızlar* romanı kahramanları, bu sıyrılmanın sonucunda yalnızlaşarak her şeyden yalın, parçalanmış ve uzak bir şekilde yaşarlar.

Doktor Nevzat, toplumsal yabancılaşma durumunu öncelikli olarak sürgüne gönderildiği yerde yaşamakla başlar. Edremit gibi alışık olmadığı bir yere, bir grup insanın içine sonradan dahil olan Nevzat, sosyal çevresinde pek etkin bir karakter olamaz. Başlarda bu insanlar ile arkadaşlık kurmaya çalışsa da ilerleyen zamanlarda aldığı kararlarla onları da kaybeder. Hayatını sürekli başkalarını düşünerek şekillendirdiğini ve bu durumdan şikayetçi olduğunu dile getiren Doktor Nevzat, toplum kurallarına göre şekillenen hayat yapısından memnun değildir. *“Tıraş olmam gerek,’ diye mırıldandı, bir başkasına güç verir gibi. Sakalı çok çıkmıştı. Tıraş olmalıydı. İstanbul’a vardığı zaman anası onu bu sakalla görürse çok üzülürdü. Ama, zorunlu muydu gerçekten tıraş olması? Hep başkalarını düşünerek mi düzenleyecekti yaşamını?”* (Bener, 2015, s. 46). Ailesini ‘başkaları’ kategorisine koyan başkahraman yaşamın odağına yalnızca kendini koyar. Bir anlamda kendi dışında yer alan insanlar başkadır onun için. Dolayısıyla kendi kuralları ile yaşamayı yeğleyerek başkaları için yaşamayı reddeder. Macide ile evlilik adına yaptıkları ilk adımda, küçük bir davette insanların içinde rahatça hareket etmek isteyen Nevzat’ın karşısında tam tersi bir hareket sergileyen, kalabalık içinde el ele tutuşamayan, öpüşmekten kaçınan Macide iki ayrı kutbun simgesi niteliğindedir. Doktor Nevzat, bir ömür boyu birlikte olacağı müstakbel karısını öpmeye kalkışırken büyük bir engel çıkaran Macide, insanlar tarafından yanlış anlaşılacağından, ahlaksızlık yahut aceleci tavırları nedeniyle kötü sözler ile sıfatlandırılacağından korkar:

“Ne yapıyorsunuz, çıldırdınız mı?” diye haykırarak geri sıçradı Macide. Gözleri şaşkınlıktan iri iri açılmış.

“Ne var bunda? Nişanlım değil misin?”

“Ama burada olmaz ki... Uslu uslu duracağınıza söz verin. Yoksa kaçırım yanınızdan...”

“Ama ben seni seviyorum...”

“Ben de seni seviyorum ama...” (Bener, 2015, s. 308).

Macide’nin ‘ama...’ şeklinde devamını getiremediği şey Doktor Nevzat ile ne kadar zıt görüşlere sahip olduğunun göstergesidir. O, tamamen toplum kurallarına göre yaşamaya çalışan, her şeyi insanların gözünün önünde yapmamayı tercih eden, geleneklere uygun bir şekilde sırasıyla yapan tipik bir kadını simgeler. Oysa Nevzat,

bu kuralların dışına çıkmak ister. Yaptığı her eylemde başta Macide olmak üzere başkaları tarafından yargılanır.

Toplum tarafından yazılı olmayan fakat keskin bir şekilde yargılanmaya sebebiyet veren kurallara uymadığı gerekçesiyle içinde bulunduğu ortamdan ‘ayrılmayı’ tercih eden Nevzat, bahsini ettiğimiz ‘toplum tarafından uyulmadığı takdirde ayıplanmaya maruz kalınan’ sözde örf ve adetleri reddeder. İnsanların geçmişte yanlış kararlar alarak olumsuz hamlelerde bulunduğunu ve bu olumsuzlukların oldukça normal bir eylem olduğunu savunur. Verilen yanlış kararların telafisinde ise toplum engeliyle karşılaşıldığını ekleyen Doktor Nevzat, birey için oldukça normal olan herhangi bir durumun toplum tarafından yanlış algılanacağı gerekçesiyle telafi süresinin uzatıldığını ve bu süreçte bireyin kendi yaşamında mutlak bir mutsuzluk evresine sürüklendiğini belirtir. Düzenli bir hayat umuduyla oldukça erken bir hamleyle çok da tanımadığı Macide ile evlenen Nevzat, birlikteliklerinin ilerleyen süresinde evlilik kararının yanlış olduğu kanısına varır:

“Korku değildi onu yılgınlığa sürükleyen. Eğer yakasına sarılıp mahkemelere sürükleseler, zindanlara atsalar, böylesine bir umutsuzluğa düşmezdi... Macide’yle evlenmesi, bir bakıma, bu belirsiz baskıdan kurtulmasını sağlamıştı. Herkese, kendisinin de, başkaları gibi kurulu düzene uyduğunu, kurulu düzenin koşullarına boyun eğdiğini göstermek istemişti sanki böylece” (Bener, 2015, s. 251). Fakat küçük bir yerde ‘evlenip-ayrılma’ durumunun olumsuz bir şekilde yorumlanması ve bir kadının kocası hayattayken dul kalacak olması, Nevzat’ın yanlış karar şeklinde belirttiği evliliğini bitirebilmesini bir süre engeller. Karısına ayrılık düşüncesini açıklaması ve hayatında başka birisinin olduğunu itiraf etmesi bu gerekçeler doğrultusunda oldukça uzun sürer:

“‘Bu iş burada biter,’ demişti ona. ‘Boşuna uzatmayalım. Ben başkasını seviyorum. Başından beri. Yanlışlığın neresinden dönülse kardır. Senden ayrılacağım ve onunla evleneceğim istiyorsan, ismini de söyleyebilirim. Nermin. Evet, müzik öğretmeni Nermin Hanım. Oldu mu şimdi?’

Aslında, sadece. ‘Bu iş burada biter,’ diyebilmişti. Bu sözleri böyle söylemesi gerekti belki ve şu anda öyle de söylemiş gibi içinin rahatladığını hissediyordu” (Bener, 2015, s. 128).

Karısı dahi olsa yanlış anlaşılmaktan ve yargılanmaktan korkan Nevzat, bir anlamda toplum baskısından çekinerek düşüncelerini hür bir şekilde ifade edemez, yalnızca içinde bulunduğu durumda suçlu olduğunu düşünür:

“Gülemedi. Suçluluk duygusunun kılı, güçlü kolları sarmıştı bir kez göğüs kafesini. Suçluydu. Bu suç, bir sarhoşluk anında, karısını tehdit eden marazı hemen anlayamamış olması gibi, çok kolay savunması yapılabilecek bir durumdan çok daha derinde, onun, yaramaz bir çocuk gibi, eşyaya ve insanlara, ancak kendisi için eğlence konusu olabilecekleri, yarar sağlayabilecekleri, hiç değilse, başka isteklerine engel olmayacakları sürece değer verişini hedef alan bir yargılamayla belirlenmiş sürekli bir oluş haliydi” (Bener, 2015, s. 333).

Karısını bizzat Macide’nin kuzeni olan müzik öğretmeni Nermin ile aldatan Nevzat, iki farklı kutuptan da çekinir fakat hangi tarafı tercih ederse etsin toplumdan dışlanacağından emindir. Karısına kendisini aldattığını söylerse, Macide başta olmak üzere ailesi ve yakın çevresinden büyük tepki alacağını farkındadır. Bu duruma ek olarak sevgilisinden ayrılma durumunda yine yakın çevresi ve ailesi tarafından dışlanacağını bilincindedir:

“Onun bu saatte evinden çıktığını bir gören olsa, kıyametler kopar.

‘Peki, ne olur kıyamet koparsa?’ dedi birden.

Sonra yine kendisi yanıtladı:

‘Hiç. Olsa olsa taşlanırım.’

Gülmeye çalıştı.

‘Evli bir erkekle zina yaparken...’” (Bener, 2015, s. 71).

Doktor Nevzat karısını aldatarak topluma ters düşen bir davranış sergiler. Karısı evde beklerken başka bir kadınla birlikte olarak toplumda var olan örf ve adetlerin dışına çıkmış olur. Karısına sadık olamayan bir karakter şeklinde yorumlanan Doktor Nevzat, iş çıkışlarında sevgilisinin evine giderek karısına çeşitli yalanlar söyler. Ameliyathanede işlerinin uzaması gibi bahaneler ile evine geç gider. Böylelikle topluma aykırı gelen davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle dışlanacağını düşünür. Bu noktada ana karakterin sevgilisiyle yaptığı kaçamağın ardından ‘evli bir

erkeklerle zina yaparken' şeklinde vurguladığı cümle, karakterin toplum yargılarını dikkate alması açısından ayrı bir önem kazanır. *“Her şeye karşın, ilişkilerinin yasadışıluğu, Nevzat'ın aklını karıştırıp durmuştu. Nermin'in buna aldırış etmeyişi onu rahatlatacağı yerde, sanki sırtına daha büyük bir sorumluluk yüklüyor, kendisini Nermin'in yerine de düşünmek zorunda sayıyordu”* (Bener, 2015, s. 291).

Eserde göze çarpan yabancılaşma hali Doktor Nevzat'ta olduğu kadar arkadaşı Necati'de de gözlemlenir. Onların özellikle toplumsal yabancılaşmaya neden olacak davranışları, içinde bulundukları ortamda başkalarına karşı sergiledikleri tavır ile açıklanmaktadır:

“Nevzat da Necati de, gerçekten bu kentin dünyasına yabancı insanlardı. Belki bütün sıkıntıları, bütün çılgınları ve aptallıkları bu yabancılıktan ileri geliyordu. Bu insanlarla birtakım ortak yanları vardı elbet. Ama, yine de, Tarzan filmlerindeki beyaz ekvator şapkalı, kısa pantolonlu sömürgeci beyazlar gibi, iyiliklerinde de, kötülüklerinde de, bir kendilerine özgünlük, bir dıştan, bir üstten bakışları vardı çevrelerine” (Bener, 2015, s. 331).

Macide'nin kendisi yerine Doktor Nevzat'ı tercih etmesi ve ani bir karar ile evlenmeleri Necati'de kendine dahi itiraf edemeyeceği sorunların başlamasına neden olur. Bu durum karşısında kendini vasıfsız ve işlevsiz hissederek toplumdaki ve çevresindeki konumunu ölçmeye çalışır. Bir öğretmen olmanın ötesinde nedir? Kimdir? Onu bu hayata bağlayan şeyler nelerdir? Bir türlü cevabını veremez. *“Bireyin ilgisini yetersiz, yaşamı manasız bulması, kendini başka kişilere nazaran hiçbir şey yapmayan biriymiş gibi görmesi, 'ben kimim' sorusunun yanıtını vermenin kendisine güç gelmesi, ferdî olarak yalıtılmış ve yabancılaşma gerçekleşmiş anlamına gelir”* (Şimşek, 2006, s. 575). Necati'nin yaşamı manasız bulması ve nihayetinde ölümü tercih etmesi bu noktada verilecek en doğru örnek olacaktır.

Nevzat'ın yasak aşk yaşadığı Nermin de tıpkı Nevzat gibi davranışları ve düşüncelerinden dolayı içinde bulunduğu toplumun diğer üyelerinden ayrılır. Evlilik kurumunu yaşatlarının görüşüne nazaran pek de önemli bulmayan Nermin'e göre bir ilişki için önemli olan şey evlilik değildir. Ona göre bir ilişkide önemli olan husus iki insanın birbirlerini sevmek zorunda kalmadan bir bütün olmayı başarabilmeleridir. *“Nevzat'la ilişkisinin evliliği ya da evlilik dışı olması değildi önemli olan. Evliliği*

denemişti bir kez. Sonuna kadar. [...] Yapay olan, iki insanın, birbirlerini “sevmek zorunda” olduklarını sanmalarıydı” (Bener, 2015, s. 65).

Nermin yaşıtlarına nazaran ağır şeyler yaşamıştır. Genç yaşta dul kalmış, kocasını hiç sevmediğini çok geç öğrenmiş ve kocasının ölümünden uzun bir süre sonra evli bir erkeğe aşık olmuştur. Yaşadığı şeylerin başta normal olduğunu düşünse de ilerleyen süreçte hem Macide’ye hem de sevgilisi Nevzat’a büyük haksızlık yaptığını düşünür:

“Nevzat Macide’den ayrılmaya kalkar da, benimle evlenmek isterse, ne derim? O zaman herkes benim Macide’yi aldattığımı bilecek...” (Bener, 2015, s. 218). Sürekli başkalarının kendisi hakkında ne düşüneceğini planlayan Nermin, hem toplum tarafından dışlanmaktan hem de kuzeni Macide’yi hayal kırıklığına uğratmaktan korkar. Bu yükün altında kalamaz ve çok sevdiği mesleğini dahi geride bırakmayı göze alarak uzun bir yolculuğa çıkar. *“‘Ne tuhaf,’ dedi. ‘Aslında bencillik yapmış olmuyor muyum? Bu kaçışın benim için zor olacağını düşünüyorum da, onun için ne anlama geleceğini hiç hesaba katmıyorum. Bu sanki yalnız beni ilgilendiren bir sorun...’”* (Bener, 2015, s. 221). Macide’nin ani ölümünden habersiz bir şekilde sevdiği adamı geride bırakarak yolculuğa çıkan Nermin, bu geride bırakışı toplum tarafından yanlış nitelendirilmemek adına yapar. Başkasını ayartan bir kadın şeklinde parmak ile gösterilmemek için kendini ruhen ve bedenen kapadığı evinde çeşitli düşünceler ile ruhsal bir çöküntüye sürüklenir:

“Nevzat başkasının malıydı. Birçok erkeğin yaptığı gibi, arada sırada, gönlünü eğlendirmek için bir başka kadına gidiyor (Bener, 2015, s. 95)”

Nevzat’ın saf aşkını bu düşüncelerle öteleyen Nermin’in yolculuk sürecinde yaşadığı iç diyalogları onun bizzat toplumdan kopuşunu ve yabancılaşmasını simgeler. Uzun süren otobüs yolculuğunda vicdanı ile çelişir. Macide’nin ölümünü yolculuk esnasında öğrenen Nermin, geri dönme hususunda bile kendisini düşünmek yerine başkalarının nasıl bir tepki vereceğini düşünerek hareket eder. *“Yarın İstanbul’a gidecek miydi gerçekten? Yoksa Edremit’e geri mi dönecekti? Hangisi doğrudu? Dönüşünü başkalarına nasıl açıklayacak?”* (Bener, 2015, s. 376).

“Edremit’e döndüğü zaman ne olacaktı? Macide’nin ölümünden önce ilişkilerinin gizli kalması olağandı. Şimdi de bu ilişkinin hiç değilse bir süre gizli kalması gerekecekti. Başka türlü olamazdı” (Bener, 2015, s. 401).

Nermin'in kararsızlığı ve ne yapacağını bilemez tavrı yalnızca Nevzat ile arasındaki iletişimden ve son durumundan kaynaklanmaz. Onun bu noktada yaşadığı sıkıntı 'başkalarının ne diyecek olmasıdır.' Dönüşünü insanlara ne şekilde açıklayacağını önceden tasarlamaya çalışır. Yine kendisi yahut sevgilisi için bir hamlede bulunmaz, bulunamaz. Başkaları ne der şeklinde düşünür, ilişkinin olumlu gideceğinden emin olsa bile ilişkisini gizler.

“Macide'nin öldüğünü öğrendiği zaman, ilk düşündüğü şey neydi? Sevinmiş miydi? Belki. Bunun hemen arkasından, utanmış mıydı? Yoksa, bunların hiçbiri olmamıştı da, şimdi böyle olmuş olabileceğini mi hayal ediyordu? Başka bir şeyler düşünmüş olamaz mıydı? Böyle bir haberin ona mutluluk getireceğini düşünmüş olması korkunç bir şeydi, utanılacak kadar iğrenç bir bencillikti. Ama ya doğruysa, ya gerçekten ilk tepkisi bu olduysa?” (Bener, 2015, s. 373).

Nermin, insanların vereceği tepkiler karşısında gerçek duygu ve düşüncelerini bastıran dolayısıyla toplumsal yabancılaşmaya maruz kalan karakterdir. Yaşadığı olaylar doğrultusunda düşüncelerini rahatça ifade edemeyen ve bir olay karşısında ne hissedeceğini bilemeyen, duygularından emin olamayan Nermin, bu durumlara neden olarak içinde yaşadığı toplumu hedef gösterir. Toplum tarafından dışlanacak olması onun toplumdan bizzat sıyrılmasına neden olur.

“Oysa biliyordu, Macide'nin ölümünün, Nevzat'la aralarına şimdi yepyeni ve belki de aşılması daha güç bir engel çıkarmış olduğunu. Yine de, daha sabah olmadan, Edremit'e dönmekten başka türlü bir karara varamayacağını anlamıştı. Alabileceği değişik bir karar, kendi kendini aldatmak bile olamayacaktı. Uygulanmayacaktı. Ona acı çektirecekti. Geri dönmesini güçleştirmeyecek, olsa olsa daha büyük sıkıntılarla ve gecikmeyle gerçekleştirilmesine yol açacaktı” (Bener, 2015, s. 399).

Nermin için bir kurtuluşun habercisi olan ölümün ardından Nevzat ile arasındaki en büyük engelin kalkması mutlak özgürlüğü beraberinde getirmez: *“Macide ölmüştü. Nevzat'la arasındaki tek ve büyük engel onun varlığıydı”* (Bener, 2015, s. 375). Fakat bu ölümün ardından kavuşmalarının daha da zorlaştığını hatta imkansız olduğunu düşünür. Bu düşüncesine sebep olacak durum ise yine toplumsal baskı ve insanların bakış açısıdır.

Tezin, *Melvin Seeman'a Göre Yabancılaşma* başlıklı bölümünde bahsi edildiği üzere Seeman, yabancılaşma olgusunun salt bir durumdan kaynaklanmayabileceğini aksine birçok olayın sonucunda ortaya çıkabileceğini dile getirmiştir. Seeman, bahsini ettiği olaylar hakkında toplumsal hareketlilik gibi topluma etki edecek, ırksal sorunlar yahut politik düşmanlıklar örneğini vererek yabancılaşma olgusunun bu gibi olaylar sonucunda gözlemlenebileceğini vurgulamıştır. Heinrich Böll'ün *Palyaço* adlı eserinde başkahraman Hans'ın toplumsal yabancılaşmaya maruz kalması tıpkı Seeman'ın bahsini ettiği gibi toplumsal hareketlilik gibi topluma etki edecek olaylar sonucunda gözlemlenir. Hans'ın toplumsal yabancılaşmaya maruz kalması üç ayrı dönemde ve üç farklı olay ekseninde gerçekleşir. Kahramanın henüz çocuk yaşlardayken çevresinde meydana gelen olaylara anlam verememesi, insanlar ile bazı olaylara karşı ortak düşüncelere sahip olamaması toplumsal yabancılaşma evresinin birinci halkasını oluşturur. Küçük yaşta (eserde geriye dönüş tekniği kullanılarak kahramanın çocukluk yılları anlatılır ancak bahsi edilen dönemde kahramanın yaşından bahsedilmemektedir) eğitim almak için gittiği okulda siyasi içerikli propagandaların yapılıyor olması, Yahudilere karşı kin ve nefret dolu söylemlerin dile getirilmesi, toplumsal nefretin yüksek olması ve gündelik yaşamda top, tüfek sesleriyle insanların öldürüldüğüne şahit olunması gibi olaylar kahraman üzerinde olumsuz bir etki bırakır. Uzun bir süre 'gaddar' şeklinde tabir ettiği bu insanlar gibi düşünmediği için sorunun kendisinde olduğunu düşünerek kendisini yargılayan Hans, yaş aldıkça insanların yanlış düşündüğünü idrak eder. Fakat düşüncelerinin başka insanlar ile uyumsuzluğu nedeniyle uzun bir süre toplumdan kopuk yaşamıştır:

"...dışarıdan top seslerini dinlerken bize üç bilinmeyenli denklemler çözdürürlerdi. Öğretmenimiz Brühl derste 'dini ve milli' dediği Ein Haus voll Glorie Schaeue⁷ veya Siehst du im Osten das Morgenrot⁸ şarkılarını söyletirdi. [...] Kimi günler alarm sesleri arasında sınıfta otururken, açık pencerelerden tüfek seslerini duyardık. Korkuyla pencerelere baktığımızda, öğretmenimiz Brühl bu seslerin ne anlama geldiğini bilip bilmediğimizi sorardı. Zamanla öğrenmiştik: Yukarıda ormanda yine bir kaçak vurulmuştu. 'Hepsini vuracaklar böyle,' derdi Brühl. 'Yahudi Yankee'lere karşı kutsal Alman toprağını korumak istemeyen hainleri'" (Böll, 2019, s. 27).

⁷ (Alm.) Şeref dolu bir ev.

⁸ (Alm.) Doğuda güneşin doğuşunu görüyor musun?

Hans, savaşın yıkıcı etkisinin devam ettiği bir dönemde insanların katliamlara ve ölümlere seyirci kalmasına dayanamaz. Top sesleri eşliğinde dini ve milli şarkıların söylenmesi, çevresindeki insanların bu sese karşın gündelik hayatlarına devam ediyor olması karakterin yapısına ve düşünce tarzına ters düşer. Düşüncelerini yüksek sesle dile getiremez, dışlanacağından veya insanlar tarafından yargılanacağından korkar.

Fromm'un bireylerin kendilerini dışlanmış ve yalnızlaşmış hissetmelerini hatta diğer insanlardan, doğal yaşamlarından kopmalarını yabancılaşma ile bağdaştırdığı ve çağdaş bireyin yabancılaşmasının bizzat yaşadığı toplum yapısıyla bağlantılı olduğunu ileri sürdüğü yorumunu Hans'ın yaşadığı yalnızlaşma ve insanlardan kopuşunun toplum ile ilişkili olduğunu gösteren örneklerle somut bir şekilde görmekteyiz. Kahramanın toplumdan kopuşu, içinde bulunduğu toplulukta bahsi edilen durumlardan dolayı düşüncelerini hür bir şekilde ifade edememesinden kaynaklanır. Küçük yaşta ırkçılığın, toplumsal ayrımın ne gibi sorunlara yol açacağını idrak eden kahramanın toplumda ikinci defa yabancılaşıyor olması yine düşüncelerinin uyumsuzluğu nedeniyle gerçekleşir fakat bu noktada önemli olan husus kahramanın yaşıdır. Erişkinlik döneminde ailesinin özellikle de annesinin davranışlarını anlamsız bulması, onlardan kopmasına ve uzaklaşmasına neden olur. Bu durum toplumsal yabancılaşmanın ikinci halkasını oluşturur:

“Babamın on yıldır bir sevgilisi olduğunu duyduğumuzda, en büyük şoku Leo geçirdi. Ben de çok şaşırdım, fakat ahlaki bakımdan değil. Belki de babam haklıydı. Merhameti bile gerçek olmayan bir kadınla evlilik zordu. [...] Babam ne merhametli ne de neşelidir. Bir hastabakıcı veya ruhiyatçı da olsa, sevgiliyi babama yine uygun bulmuyordum” (Böll, 2019, s. 54).

Yaşamlarını dini ve ahlaki boyutlar ile temellendirerek sürdürdüklerini iddia eden ailenin, bir o kadar ahlak dışı davranışlarda bulunması yine Hans'ın dikkatini çeken ve onlardan uzaklaşmasını sağlayan unsurlardır. Babasının bir metresi olması, aile bireylerine özellikle de Hans'ın kardeşi Leo'ya büyük bir hayal kırıklığı yaşatır.

Toplumsal yabancılaşmanın üçüncü halkasını oluşturan dönem ise kahramanın palyaçoluk mesleğini yaptığı dönemdir. Kahraman, ailesinden uzak bir şekilde yalnızca sevgilisi Marie ile yaşadığı bu dönemde hem mesleğinin itibarsızlığından hem de çevresindeki insanların bazı baskın düşüncelerinden kaynaklanan bir dışlanma

ve yabancılaşmaya maruz kalır. “...*dün Bochum’da bir sürü gencin önünde Chaplin taklidimi yaparken ayağım kaydı ve düştüğüm yerden kalkamadım. Islıklamadılar bile. Sadece acıyan birkaç kişinin fısıldaşması!*.” (Böll, 2019, s. 16). Mesleğini icra ettiği yerde oldukça titiz bir şekilde hareket eden ve palyaçoluğu ciddiye alan kahramanın hem seyirciler hem de işverenler ve menajerler tarafından ciddiye alınmaması onu zamanla yıkıma götürür. Bu durum akıllara Erich Fromm’un toplumsal yabancılaşma hususundaki yorumunu getirir. ... *Pazardaki başarısı ne olursa olsun, başkaları tarafından sevilsin ya da sevilmesin, kendi değerini biçen, kişinin kendisi değildir. Aranıyorsa bir kimsedir, başkaları ondan hoşlanmıyorsa hiç kimse değildir* (Fromm, 1996, s. 105-106). Toplum tarafından soyutlanma ve dışlanmanın gerçekleştiği bu evrede kahramanın diğer insanlara karşı mesleği için verdiği savaş da gün geçtikçe yavaşlar. İnsanların mesleğine olan bakış açısı ve Marie tarafından terkedilmesi üzerine başlarda sarf ettiği azim ve güven yitip gider:

“Üç hafta boyunca, çoğu zaman sarhoş halde ve aldatıcı bir özgüvenle sahneye çıktım. [...] Bir buçuk ay sonra banyolu oda da vermediler ve üçüncü ayın başında istasyona olan uzaklık için yedi mark ödemek zorunda kaldım taksiye. Verdikleri para ise üçte bire inmişti. Artık konyak değil, buğday rakısı içiyor, varyete tiyatrolarda değil, ne olduğu bilinmeyen kimi derneklerin toplantı yaptığı loş salonların berbat ışıklandırılmış sahnelerinde maskaralıkla insanları güldürmeye çalışıyordum” (Böll, 2019, s. 15).

Hans’ın mesleğini icra etmeye başladığı zaman ile özgüvenini yitirdiği zaman arasında çalıştığı yerlerin değişime uğraması, daha da kötü yerlerde çalışmaya başlaması Hans’ın yiten özgüvenini toparlamasına engel olur. O, mesleğini sergilediği yerde dışlanmanın ötesinde sokakta yürürken dahi insanların bakışlarından ötekileştirildiğini ve dışlandığını hisseder:

“Yanında durduğum adam suratımda bir şeyi pek beğenmemiş olacaktı, dönüp dönüp bana bakıyordu... Gözlüğünü burnuna düşürdü, başını iki yana salladı ve, ‘Tuhaf,’ diye mırıldandı. [...] Sırtımda temiz, gri ceketim vardı, sakalım da pek uzamamıştı. ‘Tuhaf,’ demelerine bir neden yoktu. Ne fazla uzun boyluydum ne de kısa boylu.’ [...] Pasaportumda ‘eşkal’ sütunu boştur. Üstüm başım temizdi, sarhoş değildim. Ve buna rağmen havuç çuvalı kadın bana gözlüklü adamdan çok bakıyordu” (Böll, 2019, s. 57 - 58).

Böylelikle kahramanın yavaş yavaş ve kademeli bir şekilde toplum dışına itildiği, toplumdan soyutlandığı görülür. Mesleğinde karşılaştığı dışlanmanın yanında Marie ve yakın çevresinde bulunan insanların düşünceleriyle kendi düşüncelerinin uyumsuz olması da Hans'ın ötekileşmesine ve akabinde toplumda yabancılaşmasına sebebiyet verir: *“Bundan dört yıl önce bir gün Marie beni ilerici Katoliklerin toplantısına götürmüştü. Bilgili Katolikleri bana tanıtmaktı amacı ve elbette bir art niyeti vardı. Belki bir gün ben de onlardan biri olurum... Daha toplantı başlar başlamaz fenalık gelmişti bana. O günler palyaçoluk sanatımın gelişme gösterdiği zor günlerdi benim için”* (Böll, 2019, s. 22). Kahraman, palyaçoluk yaptığı bu dönemde zorla götürüldüğü Katoliklerin toplantısında şahit olduğu olaylar ile maruz kaldığı tartışmalar, sohbetler sonucunda oradaki insanlar gibi düşünmediğinin, onlar gibi salt bir kuram doğrultusunda hayatını sürdürmediğinin farkına varır. Fakat ne olursa olsun ilk başta topluma ayak uydurmaya çalışır. Edilen sohbetleri büyük bir saygınlık ile dinlese de inançsız bir insan olduğunu bildiği için bu tarz toplantılara getirilmesinin saçma olduğunu düşünür:

“Böyle toplantılara inançsız bir kişiyi getirmek doğru değil, diye düşündüm. Doğrudan doğruya İsa'ya veya Meryem'e dua etmiyorlardı. Benim gibi Protestan terbiyesi almış birine özel duaların her çeşidini dinletmek ıstırap vermek demektir... Dini konuşmaların bu kadar sıkıcı olabileceğini hiç düşünmemiştim. Şimdi bir şey biliyorum: Bu dine inanmak gerçekten çok güç. Yeniden dirilme ve ahiret” (Böll, 2019, s. 22).

Hans'ın toplantıda çevresinde oturan insanlar ile aynı şeyleri düşünmüyor olması ve onlar gibi hareket etmemesi ilerleyen süreçte içinde bulunduğu toplumdan dışlanmasına ve kötü sözler ile yargılanmasına neden olacaktır. Bu doğrultuda kahramanın yabancılaşmasına neden olan etmen toplumun diğer üyeleri ile uyuşmayan düşünceleridir denebilir.

Hans, katıldığı bir başka toplantıda gözlemlediklerinden yola çıkarak çevresinde kendisine benzeyen insanların da olduğunu idrak eder. Fakat bu insanların düşünsel boyutta yavaş yavaş yok olduklarını ve buna neden olan durumun ise çevresindekilerle yaşadığı uyumsuzluğa ses çıkarmayıp düşüncelerini özgürce ifade edememeleri olduğunu dile getirir. Kahraman bu durumu katıldığı bir toplantıda Kinkel ve Fredebuel örneklerini göstererek açıklar:

“Karısını severim. İyi bir insandır. Fredebeul onu Katolikler toplantısına ilk getirdiğinde, henüz bir öğrenciydi. Oturuşu, o güzel gözleriyle teoloji-sosyoloji tartışmalarını takip edişi beni üzmüştü. Fark etmiştim, buraya gelmek yerine sinemaya veya dansa gitmek istediği yüzünden belliydi. [...] ‘Ne, sen bu kızı hala adam edemedin mi?’ demek ister gibi bakması üzerine kızarmıştı. Adam etmişti o kızı sonunda Kinkel, hem de sert yöntemlerle. O cici kızdan bir şey kalmayana, kanatları kopana kadar. Ve ben Fredebeul denilen o alçak adamdan nefret etmiştim” (Böll, 2019, s. 80-81).

Durum ve şartlar ne olursa olsun içinde bulunmak istemediği bir ortamda başkaları gibi düşünüyor olmanın kişiye büyük travmalar yaşatacağını dile getiren Hans’ı Kinkel’den ayıran en büyük özellik düşüncelerini hür bir şekilde ifade ediyor olmasıyla ilişkilidir. O, Kinkel gibi sırf sevdiği insan yanında diye düşüncelerini gizlemez, farkına vardığı tüm uyumsuzluğu kimseden çekinmeyerek tek tek açıklar. Bu durumun en yıkıcı sonucu ise Hans’ın o topluluktan dışlanması ve sevdiği kadın tarafından terkedilmesi olur.

“Marie’nin metafizik korkusu doğrudan doğruya, resmi nikaha ve doğacak çocukların Katolik terbiyesiyle yetişmesine pek yanaşmayışındandır. Daha çocuğumuz olmadan, onları nasıl yetiştireceğimizi, onlarla nasıl konuşacağımızı, onları nasıl giydireceğimizi düşünürdük. [...] Vaftiz etmeyi ise kabul etmiştim. Bunu benden yazılı istemişti. Kilisede dini nikahla evlenmeye de razı olmuştum. Fakat sonra resmi nikahın da gerekli olduğunu söyledi Marie.... Ben dini nikahtan önce resmi nikahın gerekli olduğunu gerçekten bilmiyordum. Yetişkin bir vatandaş ve ‘tam sorumlu bir erkek’ olarak bilmem lazımdı ya. Fakat bilmiyordum. [...] Marie’nin bunu yazılı olarak talep etmesi hiç hoşuma gitmiyordu. Bence çocukları vaftiz ettirebilir, yetiştirilmelerini de kendi doğru bulduğu şekilde yapabilirdi” (Böll, 2019, s. 74- 75).

Sevgilisi Marie ile henüz çocukları olmadığı halde ileride doğacak çocukları hakkında yaptığı konuşmasında uyumsuzluk yaşaması ve düşüncelerinin Katolik dinine göre yaşayan toplumun kurallarına ters düşmesi, Hans’ı o toplumda eğreti konumuna sokar. Aynı şekilde kahramanın başkaları gibi etrafında gelişen olayların yön değiştirmesiyle karakterinde değişiklik yapmaması, değişen iktidar ile birlikte

düşüncelerini değiştirmemesi yahut başkalarına yaranabilmek için ‘dönek’ olmaması onu içinde bulunduğu insanlardan ayıran en büyük özelliktir. Fakat bu ayrım, başka insanların gözüne batarak Hans’ı çıban konumuna sürükler. ‘Dönek’ şeklinde tabir ettiği bu davranışların kendisine göre bir davranış olmadığını dile getiren Hans’ın çevresinde bolca şahit olduğu bu duruma Schnitzler karakteri örnek olarak gösterilebilir:

“‘Kurbanı olduğum bazı haksızlıklar, berrak ve objektif görüşlerimi bulandırmayacaktır. Kurtuluşumuz Führer’in elindedir.’ Bunları söylerken sesi titriyordu. Ve bir-iki gün sonra Amerikalılar Bonn’u almıştı.

‘Schnitzler ne yapıyor?’ diye sordum anneme.

‘Durumu çok iyi,’ yanıtını verdi. ‘Dışişleri Bakanlığı’nda onsuz yapamıyorlar.’ Bunların hepsini unutmuştur tabi, Yahudi Yankee’lerin onda hala bazı anıları canlandırması şaşırtıcı olur” (Böll, 2019, s. 38).

Kendisine hiçbir zaman yakıştırmadığı bu davranışları sergilemeyecek olması ve çevresinde bu şekilde yükselen insanlara net bir üslup ile karşı gelmesinden dolayı toplumdan tamamen ayrı düşer. O, bu şekilde davranmadığı için, hayatını içinde yaşadığı ortamdaki güce göre şekillendirmediği için toplumun diğer üyelerinden uzakta kalır. Eserde adı geçen Schnitzler, kurnazlığın temsilcisidir. Hans’ın ilerleyen süreçlerde Schnitzler ile ettiği sohbette kendini insanlara ispatlayamadığı ve kabullendiremediği gözlemlenir:

“‘Bırakın bu palavraları, Schnier. Neyiniz var?’

‘Katolikler sinirimi bozuyor,’ dedim. ‘Onlar insafsızdır.’

‘Peki ya Protestanlar?’ diye sordu gülerek.

‘Vicdan üzerine attıkları palavralarla,’ dedim, ‘onlar da beni hasta eder.’

‘Ya dinsizler?’ Hala gülüyordu.

‘Sıkıntı verirler, çünkü hep Tanrı’dan söz edip dururlar.’

‘Peki, ya siz nesisiz?’

‘Palyaçoym ben’” (Böll, 2019, s. 95).

Bu kabullendirme biçimi eserin ilerleyen sayfalarında başka konuşmalarda da geçer:

‘Sen nasıl bir insansın?’ diye sordu.

‘Ben bir palyaçoym,’ dedim, ‘ve anlar topluyorum. Hoşça kal!’ Telefonu kapattım” (Böll, 2019, s. 241).

Kinkel’in evinde telefon hemen açıldı. ‘Buyrun, ben Alfred Kinkel’im,’ dedi kendini beğenmiş bir çocuk.

‘Ben Schnier,’ dedim. ‘Babanızla konuşabilir miyim?’

‘Schnier... Teolog mu, yoksa palyaço Schnier mi?’

‘Palyaço,’ dedim” (Böll, 2019, s. 90).

Hans, mesleğinin etrafındaki insanlara göre yetersiz oluşundan dolayı çeşitli şekilde dışlanmaya maruz kalır. Bu dışlanma onun zamanla toplumda yetersiz bir insanmış hissine kapılmasına neden olur. Yalnızca sevdiği mesleği icra etmesi bile saygı görmezken bu meslek ile alaycı bir şekilde ötekileştirilmesi, Hans’ın toplumdan kopmasına ve içinde bulunduğu topluma yabancılaşmasına sebebiyet verir. *“Kişinin toplumdaki soyutlanması ve toplumun dışına itilmesi anlamına gelen toplumsal yabancılaşma, alışılmış olandan kendini soyutlama, bir başka deyişle yabancılaşma, gizli ya da gölgede kalmış olanı ortaya çıkarma, kişinin kendini içinde yaşadığı kutsal olmayan ortamdaki soyutlamasıdır” (Ecevit, 2005, s. 170).* Ecevit’in de bahsini ettiği gibi Hans’ın alışılmış olan düzenden kendini soyutlaması ve içinde bulunduğu topluma yabancılaşması gizli kalmış olanı ortaya çıkarmasıyla alakalıdır. Hans’ın, ailesi ve sosyal çevresinde var olan insanlar ile aynı olaylara farklı bakış açılarıyla yaklaşması ve farklı yorumlar dile getiriyor olması yine Hans’ın toplumsal alanda yabancılaşmasına gerekçedir.

3.3. Yalnızlar ve Palyaço’da Mekânsal Yabancılaşma

Kişiden bağımsız düşünilemeyen ve kişi ile anlamlı bir hale gelen mekân, bireyde ruhsal ve fiziksel anlamda değişimin yaşanmasına sebebiyet verirken özellikle farklı duyguların (mutsuzluk, yalnızlık, hüzn, sevinç, öfke vb.) anlık bir şekilde hissedilmesine neden olur. Mekânın atmosferi ve hatırlatıcı görevinde olan bazı

nesneleri aracılığıyla bireyde çeşitli hislerin tekrarlanmasına, dolayısıyla kişinin sosyal yaşamındaki hal ve hareketlerinde değişim meydana gelmesine yol açtığı söylenebilir. Bu değişim, kişinin sosyal yaşamındaki adaptasyon süreciyle ilişkili olup, bireyin içinde bulunduğu mekâna yabancılaşmasına, yalnızlık çekmesine ve anlaşılamıyormuş hissine kapılmasına yol açar. Gençliğini geçirdiği bir mekânı (mahalle, köy, kasaba, ev...) yıllar sonra ziyaret eden bireyin aradan geçen onca seneden sonra mekânda gerçekleşen değişim, bireyin olgunlaşması ve geçmişte yaşanan olaylara tanıklık eden nesnelerin artık var olmaması ile bireyde mekânsal yabancılaşmanın yaşanması mümkün bir hale gelir. Bu duruma ek olarak bireyin mekân değiştirmesiyle, içinde bulunduğu yeni ortama uzun bir süre adapte olamaması, kişinin o ortamda yabancı bir varlıkmış hissine kapılmasına ve mekâna yabancılaşmasına bir gerekçedir.

“(Gordon) Marshall’a göre yabancılaşma kavramı en geniş ifadeyle bireylerin birbirleriyle ya da belli bir mekan ve zamandan uzaklaşmalarıyla ifade edilir” (Marshall, 1999, s. 789). Erhan Bener’in *Yalnızlar* adlı eserinde Doktor Nevzat’ın büyük bir şehirden küçük bir kasabaya sürgüne gönderilmesi ile gerçekleşen mekânsal yabancılaşma durumu, Heinrich Böll’ün *Palyaço* adlı eserinin kahramanı Hans’ta mesleği gereği bir mekâna bağlı kalamaması ve çeşitli hostellerde kısa süreli yaşam mücadelesi vermesi sonucunda gözlemlenir. Bu durumda roman kahramanlarının sosyal hayatlarında karşılaştığı psikolojik ve toplumsal baskı ile içinde bulundukları mekanlara adapte olamamaları, mekânsal yabancılaşma durumuna gösterilecek en somut örnek olacaktır.

Erhan Bener’in *Yalnızlar* adlı eserinde mekânsal yabancılaşma durumunu doğrudan yaşayan kahramanlar kuşkusuz Doktor Nevzat ile Macide’dir. Doktor Nevzat’ın büyük bir şehirden bilmediği bir yere sürgün edilmesi ile daha önce görmediği bir mekâna alışamaması onun ruhsal anlamda zorluklar yaşamasına ve yalnızlık çekmesine neden olur. Sosyalleşebildiği tek mekân olan hastane dışında pek fazla bir yere gidemeyen ve aidiyet duygusunu bir türlü tadamadığını düşünen Nevzat, mütemadiyen hissettiği mutsuzluk ve hissizlik duygusundan uzun bir süre kurtulamaz. Evlilik kararının ardından yeni bir mekân arayışına giren Nevzat, bir ömür boyu birlikte yaşayacaklarını ümit ettikleri evlerinde hiç ummadığı bir şekilde, mutsuzluk içinde yaşar. Başlarda mutlu olabilmek adına emek sarf etse de Macide ile olan uyumsuzluğundan dolayı evde dışlanmış bir varlık gibi bir birey haline gelir.

Karısının fazla titiz olması, hiçbir yere dokunamadan oturmanın huzursuzluğu ile mutlu olamayan Nevzat, evin bir odasını çalışma odası şeklinde tasarlar ve günün her vaktini o odada geçirir. Fakat Macide'nin hiç beklenmedik bir şekilde ölmesi Nevzat'ta büyük bir travmaya neden olur. *“Öyle bir oyun etmişti ki Macide böyle ansızın ölüp gitmekle, öyle bir öç almıştı ki kocasından... onsuz mutlu olacağına o kadar inandığı bir sırada, karısının hiç silinmeyecek kızgın bir damga gibi ölümsüzlüğü yüreğine yapışıp kalmıştı. Ömrü boyunca bu damgayı silip atamayacaktı yüreğinden”* (Bener, 2015, s. 342-343). Macide'nin ölümünün ardından yaşadıkları eve uzun bir süre girememesi, o evde yabancılik hissetmesi ve kendisini eve ait hissedememesi bu hususta oldukça önemlidir. *“Kurtulabilmiş değildi henüz Macide'den. Ölmüş olması, toprağa gömülmesi yeterli değildi. Belki, çıkıp gelirdi de, kimbilir. Daha o kadar canlı. Sesini neredeyse işitecek, kulaklarının dibinde. Onunla, bu evde, bu evin dışında, birlikte, bir arada yaşadıkları günler, atom tanecikleri gibi sarmış çevresindeki havayı”* (Bener, 2015, s. 242-243). Bir mekân olan evde mutlu olamayan Nevzat'ın mekâna yabancılaşmasında Macide ile olan uyumsuzluğu, mutsuzluğu, huzursuzluğu ve Macide'nin ölümü sebep olarak gösterilebilir. Aynı şekilde Edremit gibi bir yerde kimseyi tanımıyor olması, kimseyle konuşamaması ve mekâna adapte olamaması onun mekâna olan yabancılaşmasına bir gerektir.

Eserde, içinde bulunduğu mekânda var olan, benliğini bulduğuna inanan karakterler de vardır. Bu karakterler kendilerine özgür alan oluşturdukları bazı mekânlarda rahat bir şekilde yaşamını sürdüreceklerine inanırlar. Bu duruma Macide örnek olarak gösterilebilir. O, roman boyunca evden dışarı çıkmayan, evinde titiz bir şekilde temizliği, bulaşığı ile uğraşan ve el işi yapan bir 'ev kadını' şeklinde betimlenir. Macide'nin bu noktadaki işlevi yalnızca kocasını beklemesidir. Öyle ki Macide'nin en büyük mutluluğu günün sonunda kocasına kavuşacak olmasıdır. Bu yüzden sabah işe gönderdiği kocasının akşam eve erkenden gelecek olması onda büyük bir mutluluk yaratır. *“Macide, evde kocasını bekliyor”* (Bener, 2015, s. 52). Macide'nin mekâna olan yabancılaşması evden ziyade Edremit'e yöneliktir. Evinden dışarı çıkmayı pek fazla sevmeyen, mutluluğu kocasında ve evinde bulan, sorunlarını iç dünyasında çözüp toplumdan kopuk bir şekilde yaşayan Macide, yeniden doğuş şeklinde tabir ettiği evliliğinin ardından hem ruhsal hem de bedensel ölümü tek bir mekânda yaşar.

Romanda mekânsal yabancılaşma durumunu yaşayan diğer karakterler Nermin ve Necati'dir. Onların mekânlara olan yabancılaşması anlık duygular çerçevesinde gerçekleşir. Nermin'in sevdiği erkeği geride bırakıp yolculuğa çıkması, Necati'nin öğretmenlik yaptığı okulda kimse tarafından anlaşılamıyor olması ve içinde bulunduğu mekânda yabancı bir insanmış gibi bulunması, Edremit'te dostunun olmadığını dile getirmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

“Beş yıl geçmişti Necati Edremit’e geleli. Belkemiğindeki bir sakatlık nedeniyle çürüğe çıkarılmış, askere alınmamıştı. Beş yıl boyunca hemen hiç çıkmamış sayılırdı Edremit’ten. Dile kolay. Kendisini bir çeşit yavaş ölüme bırakılmış sayıyordu burada. Başkaldırmayı da düşünmüyordu” (Bener, 2015, s. 104).

Necati'nin içinde bulunduğu mekâna olan yabancılaşması onu büyük bir yalnızlığa sürükler. Edremit'te ve okulda yabancı biriymiş gibi dolaşması, eylemlerinde sürekli aynı şeyleri tekrarlıyor olması onda büyük bir buhrana yol açar. Sürekli bir şeylerden kaçmak ve kurtulmak ister. Aidiyet duygusunu yaşayamayan, kendisini bir türlü bir yere ait hissetmeyen Nevzat'ın en büyük arzusu gitme isteğini hayata geçirebilmektir. Kendisini büyük bir çıkmazda bulan, Macide'nin ölümünün ardından insanlara güvenmekte sıkıntı yaşayan ve mütemadiyen yalnız olduğunu düşünen Necati'nin kendisine güçlü olduğunu hatırlatacak kimsesi kalmamıştır:

“Yerinden doğruldu. Perdeyi aralayarak dışarı baktı. Sokak karanlıktı. Issızdı. O bu küçük evde, bu küçük kentte yapayalnızdı. Güvenebileceği, yaslanabileceği kimse yoktu. Hep onu sevmeyenler vardı çevresinde. Düşmanlar diyemiyordu ama, niçin olmasın? Herkes biliyordu onun ne kadar güçlü olduğunu. Herkes onu yıkmaya çabalıyordu. Nevzat, Adalet, Nermin... Bir Macide başkaydı onlardan. O da ölmüştü işte” (Bener, 2015, s. 355).

Necati'nin çevresindeki insanlara karşı şüpheli bir şekilde yaklaşması ve gün içerisinde daima sohbet ettiği insanlara düşman gözüyle bakması kabuğuna çekilmesinin bir diğer nedeni olarak gösterilebilir.

“Yer değiştiren insan ait olduğu yerden kopar ve kopuşunu değişen mekânda davranışlarıyla sergiler. Yer değiştirme/mekândan uzaklaşma ait olduğu yerlerden kopmayı, bu da yaban olmayı, yabancılaşmayı doğurur” (Ünaldı, 2011, s. 32). Bu duruma, Nermin'in Doktor Nevzat'ı terk edip kalabalık, eski bir otobüste zor şartlar

altında yolculuk etmesi örnek gösterilebilir. Nermin bu şartlar altında yaptığı yolculuğu davranışlarına yansıtır. Sevdığı insanı, sevdiği mesleği hatta sevdiği öğrencilerini bile geride bırakan Nermin'in mekâna olan yabancılaşmasının ilk evresini Edremit oluştururken, ikinci evresini kaçış esnasında içinde bulunduğu otobüs oluşturur. İnsanların yolculuk esnasında anlamsızca gürültü çıkarması (yüksek sesle ağlayan çocuklar, şapırdatarak yemek yiyen yaşlılar, yine yüksek ses ile söylenen şarkılar...) tanımadığı insanlar ile zor şartlar altında yolculuk etmesi ve bu kalabalığın içinde hissettiği mutsuzluğu onun mekâna olan yabancılaşmasına birer örnektir.

Heinrich Böll'ün *Palyaço* adlı eserinde mekâna olan yabancılaşma durumu ana karakter Hans'ta birden fazla örnek şeklinde görülür. Hans, çocukluğundan beri bir mekâna bağlı kalamayan, yaşadığı yerlerde yabancı bir varlıkmış hissine kapılan ve aidiyet duygusuna erişemeyen bir karakterdir. Küçük yaşlarda ailesiyle birlikte yaşadığı eve yabancılık çekmesinde ablasının ölüm haberini alması, anne ve babasının bir türlü yanlarında olmaması ve hizmetçiler/bakıcılar tarafından büyütülmesi örnek gösterilebilir. Özellikle annesinden, 'bir anneyi anne yapan eylemlerden yoksun olduğu gerekçesiyle' yakınan Hans, sürekli annesi tarafından kendisine tepeden bakıldığını, gözlemlendiğini, küçük duruma düşürüldüğünü ve her hareketinin düzeltildiğini dolayısıyla bu durumun onda büyük bir özgüven eksikliği meydana getirdiğini dile getirir. *"Yemekte ağzıma attığım her lokmaya annem bakıyordu, sanki ben bir katildim. Yıllarca eve gelen giden bütün asalakları ise beslemişti. Bunların çoğu 'sanatkar ve yazar'dı'"* (Böll, 2019, s. 44). Anne ve babasının işi gereği çocuklarıyla çok fazla ilgilenemiyor olması, kendilerini adadıkları siyasi fikir doğrultusunda basma kalıp cümleleri kardeşleri ile kendisine ezberletmeleri, Hans'ın yetişkinlik döneminde ailesine karşı içinde oluşan kin ve öfkenin nedenlerini oluşturur. Aynı şekilde eğitim gördüğü okullarda öğretmenlerini sevmiyor olmasını hatta sınıfta arkadaşlarını, oturduğu sırayı, kitapları sevmemesini anne ve babasına bağlar. *"Beni, yasanın öngördüğünden daha uzun süre okula göndermiş olmaları saçmalıktan başka bir şey değildi... okuldan öğretmenler yüzünden nefret etmedim. Bu nefretimin tek nedeni sadece annem ve babamdır"* (Böll, 2019, s. 42). Bir aile olabilmeyi başaramadıklarını dile getiren Hans, öz çocuklarından çok başka çocuklara ve yetişkinlere karşı ilgili olduğu gerekçeleriyle ailesini -özellikle de annesini-

sevmez. Bu durum, ilerleyen yaşlarda çocukluk yıllarını hatırlayan kahramanın büyüdüğü mekâna olan yabancılaşmasını gösterir.

İlerleyen yaşlarda satmaması koşuluyla aile büyükleri tarafından Bonn şehrinde yaşaması için hediye edilen evde dahi yalnızlık çeken Hans, girdiği hiçbir ortama ayak uyduramaz ve kendini ait hissettiği bir mekândan bahsedemez. *“Bonn’da her şey başkadır. Orada sahneye hiç çıkmamışumdır; o kentte otururum... Her şeye rağmen, yılda sadece üç-dört hafta kalabildiğim bu ev bana bütün otellerden daha yabancındır”* (Böll, 2019, s. 20). Ailesi ile tek bağlantısı olan bu evde düzenli bir yaşam süremiyor olması tamamen palyaçoluk mesleği ile ilişkilidir. Çeşitli şehirlerde iş teklifleri alan Hans’ın düzenli bir yaşamı ve düzenli bir ev hayatı yoktur.

Kahramanın mekâna olan yabancılaşması yalnızca kaldığı otel odaları yahut ailesinin evinde meydana gelmez. Onun aidiyet duygusunu tadamadığı ve bu durumdan en fazla şikayetçi olduğu yer çalıştığı mekânlardır. Çeşitli şehirlerde çok düşük bir ücret karşılığında palyaçoluk yapan karakter, büyük bir özen ile hazırladığı gösterisinde beklediği tepkiyi alamadığı gerekçesiyle çalıştığı mekâna karşı yabancılık hisseder. İnsanların bu vurdumduymazlık ve acımasızlığı onda büyük bir hüznü yaratır. *“Beni ipleri kopmuş bir kukla sanan yanılır; ipler henüz bana bağlı. Kendimi Bochum’daki o dernek sahnesinde gördüm. Sarhoş, dizim yaralı ve bana acıyanların fısıltısı. Nefret ettim kendimden bir an. Bana böyle acımamaları gerekirdi. Birkaç seyircinin ıslığını tercih ederdim”* (Böll, 2019, s. 41). Girdiği mekânlarda insanların bakışlarından ve davranışlarından rahatsız olan kahraman, insanların kendisine kötü davranmasının altında yatan şeyin yalnızca kılık kıyafeti ve yüzüne sürdüğü boyalar olduğunu düşünür. Yolda yürürken midesi bulanmış bir insanın yüzüne yansıttığı ifade ile izleniyor olması, bindiği otobüste yaşlı insanların anlamsız ve sert ifadeleri ile karşılaşması girdiği her mekânda yalnızlık ve yabancılık çekmesine neden olur.

3.4. *Yalnızlar ve Palyaço’da Ekonomik Yabancılaşma*

Ekonomik yapıya yahut üretilen emeğe yabancılaşan birey, bu yabancılaşma hali ile çoğu zaman mücadele etse de arka planda yer alan sebepler doğrultusunda (toplumsal yapı, işsizlik, bireyin ruhsal durumu...) pek fazla başarılı olduğu söylenemez. Bu hususta önemli olan şey, bireyi ekonomik anlamda yabancılaştıran

‘etmenler’dir. Bu etmenler ile yabancılaşan birey, tek boyutlu bir varlık olarak kabul edilmekle birlikte toplumda değersiz bir kategori içinde konumlandırılmaktadır.

“Nesneleşmenin, makineleşmenin yoğun olarak yaşandığı ekonomik yabancılaşmada, kişi, ‘artık kendisini arzuları, ihtiyaçları, zayıflığı, mantığı, anıları ve faziletleri olan bir insan olarak algılamaz. Bütün bunlar hep yok olmuş, Marcuse’in deyimiyle ‘tek boyutlu insan’ veya Renoue Gennon’un söyleyişiyle ‘değeri düşmüş adam’ haline gelmiştir. Fakat, Shondel, tüketim uğruna tüketen biri olarak, ona ‘daire adam’ der” (Şeriati, 1998, s. 18, aktaran Baş, 2003, s. 636). Şeriati’nin de bahsini ettiği ekonomik yabancılaşma durumunda birey toplum içerisinde ihtiyaçları, faziletleri, arzuları olan bir insan olarak algılanmaz. Bu durum her iki eserin ana karakterinde de gözlemlenmektedir. Erhan Bener’in *Yalnızlar* adlı eserinde Doktor Nevzat ve Macide ile Heinrich Böll’ün *Palyaço* adlı eserinde Hans, faziletleri olmayan bir insan olarak algılanmanın ötesinde şeyleşmiş, ötekileşmiş birer varlık olarak algılanır. Onların toplumda var olamaması ekonomik anlamda çektiği sıkıntılar ile ilişkilendirilebilir. Özellikle Hans’ın ekonomik anlamda çektiği sıkıntılar, sosyal yaşantısına büyük oranda zarar verir. Fromm’un yabancılaşmış bireyin dışlanması ve yalnızlaşmış hissetmesinin bizzat var olduğu toplum ve toplumun ekonomik yapısıyla bağlantılı olduğunu ileri sürmesi bizlere özellikle Hans’ın palyaçoluk mesleği yaparak ekonomik anlamda başarı elde edememesi örneğini hatırlatır. “Fromm’un görüşünde kapitalist sistem ve yansımaları nedeniyle insanlar korkak ve yabancılaşmış bir hale gelmektedir” (Durkheim, 1992, s. 60). Her iki roman karakterine bakıldığında ekonomik yabancılaşmanın iki ayrı boyutu ile karşılaşmak mümkündür. *Yalnızlar*’da Macide’nin ekonomik anlamda sıkıntı çekmemesi, ailesinin oldukça varlıklı olması ve kendisinin de bu doğrultuda güzel bir evlilik yapacağını düşünmesi, evlilik sonrasında yaşadığı sıkıntılar ile ekonomik yabancılaşma durumunun farklı bir boyutunu gözler önüne serer.

“Macide’nin şaşkın bakışlarına aldırmadan, çabuk çabuk anlattı broşun üstündeki kabartmaların canlandırmak istediği eski Latin efsanesini:

‘Şu gördüğün sakallı adam, eski Romalıların Baştanrısı Jüpiter. Jüpiter, insanı, başlangıçta şimdiki gibi, kadın ve erkek olarak ayrı ayrı yaratmamış. Kadın ve erkek bir bütünmüş. Bu bütünlükleriyle çok güçlü yaratıklarmış insanlar. O kadar ki, sonunda Jüpiter’e bile kafa tutar olmuşlar. O da kızmış, bir yıldırım savurmuş üzerlerine, onları iki parçaya ayırmış. Parçalardan biri

kadın, biri erkek olmuş. Bütünlüklerini yitiren insanlar zayıf düşmüşler. Yeniden eski güçlerine, eski mutluluklarına kavuşmak için, durmadan kendilerinden kopan parçayı arar olmuşlar. Nasıl? Beğendin mi? Bizim öykümüzü andırdığı için seçtim bu broşu. Biz seninle daha birbirimizi görür görmez, birbirimizin parçası olduğumuzu anlamadık mı?’
‘İlahi Nevzat...’ dedi. ‘Çok romantiksiniz doğrusu. Kimbilir ne kadar para verdiniz buna! Ama, sakın annem görmesin. Çok dindardır. Böyle şeylere çok kızar...’” (Bener, 2015, s. 316).

Erhan Bener’in Macide ile Doktor Nevzat arasındaki uyumsuzluğu ortaya koyduğu bu örnekte yabancılaşmanın nedenlerinden biri olarak ekonomi ön planda tutulur. Kapitalist düzende insanın önemi para ile ölçülür “*insanın öneminin ve konumunun sadece maddiyata göre ölçüldüğü bir dünyada bu ölçülerin dışında kalan insanlar, bir kağıda, bir nesneye dönüşerek şeyleşmiş, dolayısıyla da içinde bulunduğu yaşama yabancılaşmışlardır*” (Baş, 2003, s. 638). Örnekte de görüldüğü üzere Doktor Nevzat için önemli olan şey bir nesnenin hikayesi iken Macide için önemli olan şey o nesnenin maddi değeridir. Oldukça zengin bir ailenin kızı olan Macide, yaşamı boyunca refah bir hayat sürmek için ilk adımı mesleği doktorluk olan Nevzat ile evlenerek atar. Fakat sonrasında karşılaştığı durum Nevzat’ın da Macide’nin de hayallerinin ötesinde bir durumdur.

Barlas Tolan’ın ekonomik yabancılaşma hususunda dile getirdiği “*insanın emeği tarafından yaratılan şeyin aynı insana, kendisini köleleştiren yabancı bir öz olarak geri dönmesi süreci*” (Tolan, 1981, s. 179) yorumu eserde Doktor Nevzat’ın zor şartlar altında, türlü emekler ile çalışarak kazandığı doktorluk mesleğinin, karısının ölümünden sonra kendisine yabancılaşmış bir öz olarak geri dönmesi ve mesleğinden soğuması şeklinde karşımıza çıkar. Aynı şekilde Hans’ın sevdiklerini ve ailesini kaybetme pahasına tercih ettiği palyaçoluk mesleğinde ufak bir sakatlık sonucunda işsiz kalmasıyla parasızlığa sürüklenmesi, onun işine ve emeğine yabancılaşmasını doğurur. Öyle ki birey kapitalist düzende önemsiz ve güçsüz bir varlıktır. Hans’ın sakatlanması onun kariyerini sıfır noktasına indirir. Hans’ın değersizliği, daha ucuza çalıştırılan başka palyaçoların zengin patronlar tarafından tercih edilecek olmasıyla ilişkilidir.

Karl Marx, insanların toplum içerisindeki konumunun ve değerin insani niteliklerinden ziyade piyasadaki konumu (zenginliği-statüsü) ile değerlendirildiğini ileri sürmektedir. Tezin, *Karl Marx'a Göre Yabancılaşma* başlıklı kısmında da bahsi edildiği gibi, birey yaşadığı toplumda hür düşüncesi ve özgün yorumlarıyla değil, bizzat piyasadaki konumuyla değerlendirilmektedir. Bu süreç bireyin yabancılaşmasına yol açan sürecin başlangıcı niteliğindedir. *Palyaço*'da Hans'ın topluma yabancılaşıyor olması da büyük oranda ekonomik nedenler ve dolayısıyla piyasadaki konumu ile ilişkilidir. Mesleğinden dolayı etrafındaki insanlar tarafından ciddiye alınmayan, acınası gözler ile seyredilen Hans, terkedildiği sevgilisiyle iletişime geçip barışmayı planlayan ve yalnızca mutlu olmayı arzulayan sıradan bir karakterdir ancak bu uğurda yaptığı hiçbir eylem etrafındaki insanlar tarafından ciddiye alınmaz çünkü çevresindeki insanlar onu piyasadaki konumuna göre değerlendirmekte ve dışlamaktadırlar. Dış dünyada karşılaştığı manzara onun için büyük bir hayal kırıklığıdır. Ekonomik anlamda çevresindeki insanlar kadar yetkin olmadığı, iyi bir eve ve iyi bir yaşama sahip olmadığı gerekçesiyle insan yerine dahi konulmadığı görülür. Saygın bir birey olmanın aksine mesleğinden dolayı çevresinde yaşayan insanlar tarafından bir nesneymiş olarak algılanır. Bu durum kahramanın akrabası, eşi, dostu ile yaptığı telefon görüşmelerinde somut bir şekilde ortaya çıkar. Özellikle maddi anlamda sıkıntıda olduğu için iletişime geçtiği üvey annesi tarafından bile ciddiye alınmaz.

“Marie, o Katolik Züpfner'le evlenmek için beni terk ettiğinden beri bu hareketlerin akışı daha da üzüntü verici oldu” (Böll, 2019, s. 13). Sevdği kızın başka erkeği tercih ederek kendisini terk etmesinin altında yalnızca dini anlamda meydana gelen anlaşmazlıklar yer almaz. Marie aynı zamanda Hans'tan daha zengin ve işi daha sağlam zeminler üzerine temellendirilmiş bir erkeği tercih eder. Böylelikle Marie'nin ekonomik anlamda güçlü olduğunu düşündüğü Züpfner ile evlenmesi Hans'ta büyük bir travma yaratır. Parasızlığın, ekonomik anlamda yetersiz olmanın ağırlığı altında ilk kez ezilir ve yaptığı işin karşılığını alamadığını düşünmeye başlar. “Marx, insanın emeğinin ürününe, yaşam faaliyetine, tür varlığına yabancılaşmasının sonucu olarak da insanın insana yabancılaştığı görüşündedir” (Davidov, 1997, s. 70). Hans, çevresindeki bütün insanlara karşı yabancılaşmıştır.

“Bir zamanlar, gezgin bir İngiliz sirkinde çalışan bir palyaçoyla karşılaştım. Yetenek bakımından yirmi, sanat bakımından da on kez daha mükemmeldir

benden ve gecede sadece on mark kazanıyordu. James Ellis'ti adı, ellisine merdiven dayamıştı. Bir akşam yemeğe çağırdım. Jambonlu omlet, salata ve elma tatlısı ikram ettim. Bir tuhaf oldu. On yıldır hepsini bir arada yediğini hiç anımsamıyordu. James'i tanıdıktan sonra, para ve sanat üzerine artık ağzımı açmıyorum” (Böll, 2019, s. 40-41).

Hans'ın toplumda değer görmeyen bir başka palyaço ile tanışması onun emeğine ve mesleğine olan yabancılaşmanın bir başka boyutuna tanık olmasına neden olur. Hans'ın kendisinden daha yetenekli olduğunu gördüğü bir başka palyaçoyla tanışması bu anlamda oldukça önemlidir. Çünkü yetenekli olan bu birey de toplumda yabancılaşmış bir çalışandır. “...Seeman'a göre modern toplum içerisinde yabancılaşmış çalışanların sayısının çok fazla olması, yabancılaşma olgusunun yalnızca bireysel anlamda incelenemeyeceğini ortaya koymaktadır” (Ofloğlu-Büyükyılmaz, 2008, s. 133). Heinrich Böll, böylece toplumda yabancılaşan bireylerin sadece kişisel özellikleri doğrultusunda yabancılaşmadıklarını, ekonomik anlamda sıkıntı çeken ve icra ettikleri meslekleri toplum tarafından değersizleştirilen bireylerin de yabancılaşabildiklerini gözler önüne serer. Böylelikle toplumda Hans gibi olan tüm palyaçolar ekonomik yabancılaşmaya maruz kalmaktadır. Buradaki sorun bireysel değildir.

“İnsanın işi ile ilgisinde ortaya çıkan yabancılaşma, her türlü etkinliğe damgasını vurur ve bunları yabancılaşmış ilişkilere dönüştürür” (Kızıltan, 1986, s. 22-23). Hans'ın palyaçoluk mesleğini seçmesi üzerine ailesi tarafından reddedilmesi durumu, bireyin yabancılaşmış ilişkilerle karşılaşmasına örnek niteliğindedir.

“Ve annem günün birinde beni ‘reddettiğini’ söyleyen bir mektup yazmıştı. ‘Vicdanım seni reddetmeye zorluyor beni,’ cümlesini yazmıştı annem mektubuna... Böyle bir karar vermekle, eminim, hem vicdanı hem de banka hesabı rahatlamıştı” (Böll, 2019, s. 157). Örnekte de görüldüğü üzere Hans, hem işine hem de aile üyelerinin neredeyse hepsine karşı yabancılaşmıştır.

Her iki eserde bireylerin topluma ve özellikle kendilerine yabancılaşıyor olmaları tek bir örnek üzerinden verilmemektedir. Karakterlerde gözlemlenen yabancılaşma durumlarından biri de ekonomik anlamda meydana gelen yabancılaşmadır.

SONUÇ

“Erhan Bener’in *Yalnızlar* Adlı Eseri ile Heinrich Böll’ün *Palyaço* Adlı Eserinin Yabancılaşma Bağlamında Karşılaştırılması” başlıklı çalışmamızda insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe dayanan ve edebiyat başta olmak üzere bilim, tarih, sosyoloji, sanat gibi neredeyse her disiplinde gözlemlenen yabancılaşma olgusu ile ilgili olarak incelemeye tabi tutulan iki ayrı romandaki yabancılaşma olgusu arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızdaki öncelik, yabancılaşma kavramının ne denli geniş bir alana yayılmış olduğunu ve farklı disiplinlerde ayrı şekillerde yorumlandığını göstermek olmuştur. Bu doğrultuda Yabancılaşma Kavramı, Tanımı ve Kelime Kökeni başlıklı bölümde, yabancılaşmanın genel bir tanımı yapılarak kavramın kelime kökenine, farklı diller ve farklı disiplinler ile ilgili olarak açıklamalarına yer verilmiştir. Buna ek olarak insanlık tarihinde hangi olay ve durum sonucunda yabancılaşmanın ön plana çıktığı irdelenmiş, 18. 19. ve 20. yüzyıllarda toplumsal ve bilimsel alanda meydana gelen yeniliklerin doğurduğu sonuçlar ve yıkıcı savaşların etkileri ile birey yaşantısında meydana gelen değişim sonucunda daha fazla ön plana çıktığı birçok yazar, sosyolog ve düşünürün yorumları çerçevesinde saptanmıştır. Çalışmada, farklı dillerde farklı şekillerde dile getirilen yabancılaşmanın Türkçe dahil diğer dillerdeki kelime kökenine bakıldığı, kavramın anlamsal genişliğinin gözler önüne serildiği, birçok disiplin ile kavrama yüklenen anlamın çok geniş bir boyuta ulaştığı hakkında ayrıntılı bilgi vermeye çalıştığımız bölümlerde gördük ki, yabancılaşma olgusu hem kökeni, hem de kavramsal boyutu ile kullanımı açısından mütemadiyen geniş bir perspektife, çok sesliliğe ve çok anlamlı bir yapıya sahip olmuştur. Farklı düşünürlerin yorum ve tanımlamalarından verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi yabancılaşma olgusunun geniş bir alana hakim olması ve farklı alanlardaki geçişi esnasında yeni anlamlar kazanması, bu olgunun açılımı ve tanımı hususunda mutlak bir kafa karışıklığı meydana getirmiştir. Bu durum bizlere çok sesliliğin hakim olduğu bir kavramın varlığını göstermiştir.

Çalışmamızın zemini olan kuramsal çerçeve oluşturulurken farklı disiplinlerin bu olguya olan yaklaşımları, birçok düşünür, sosyolog, psikolog, yazar ve bilim insanının yabancılaşmayı ele alış biçimleri ve yabancılaşmaya yükledikleri birbirine hem yakın hem de uzak olan anlamları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu doğrultuda ayrı başlık açılarak dört farklı düşünür, yazar, sosyolog ve psikoloğun

kendi görüşleri doğrultusunda yabancılaşma olgusuna olan yaklaşımları ve yorumları çeşitli örnekler ile yorumlanarak aktarılmıştır. Çalışmada sırasıyla bir sosyolog, filozof ve psikanalistin yaklaşımı ile Erich Fromm'un, yine başka bir sosyoloğun yaklaşımı ile Melvin Seeman'ın, ekonomist ve düşünürün penceresinden farklı şekilde yorumlanan yabancılaşmaya yüklenen anlamı görebilmek için Karl Marx'ın ve bir yazarın bu olguya kattığı anlamın boyutunu gözler önüne sermek için Jean-Paul Sartre'ın yabancılaşma olgusuna olan yaklaşımları, yorum ve tespitleri belirlenip, incelenmiştir. Farklı bakış açılarıyla yorumlanan yabancılaşma olgusunun tür ve faktörleri sonucunda belirlenen dört yabancılaşma olgusu *Yalnızlar* ve *Palyaço* adlı eserde tespit edilen yabancılaşma türlerinden yola çıkılarak seçilmiş, sırasıyla Kendine Yabancılaşma, Topluma Yabancılaşma, Mekânsal Yabancılaşma ve Ekonomik Yabancılaşma şeklinde ayrı başlıklar altında yabancılaşmanın dört ayrı türü incelenmiş, bireyin toplum ile olan ilişkisi farklı bakış açılarıyla yorumlanmıştır.

Çalışmanın zemini kuramsal bilgiler ile oluşturulduktan sonra geçmişten günümüze dek bazı Türk ve Alman edebiyatı yazarlarının romanlarında geçen yabancılaşma olgusu eser-yazar örnekleri verilerek yorumlanmış, bu olguyu eserlerinde kullanan yazarların yabancılaşma olgusunu hangi kurgu ile işledikleri üzerinden genel bir tablo ortaya çıkarılmıştır. Tümdengelim yöntemi ile inceleme yapılan bu bölümde Türk ve Alman edebiyatlarından örnekler verildikten sonra incelemeye tabi tutulan *Yalnızlar* ve *Palyaço* adlı eserde yazarların yaşamlarından büyük kesitler sunulduğu gerekçesiyle Erhan Bener ve Heinrich Böll'ün yaşam hikayelerine ve yaşadıkları toplum yapılarına yer verilmiştir.

Çalışmanın “*Yalnızlar* ve *Palyaço*’da Kendine Yabancılaşma” başlıklı kısmında önceden açıklık getirilen kendine yabancılaşma durumu iki ayrı eser kahramanı üzerinden açıklanmıştır. Roman karakterlerinin kendi benliklerinin dışına çıktıkları, gerçekliğini kavrayamayıp kişiliklerini unutmalarına kadarki süreçte başlarından geçen toplumsal ve özel olayların etkisiyle toplumdaki diğer bireyler tarafından kabul görme arzusuna sahip oldukları ve dolayısıyla içsel baskı içerisinde oldukları saptanmıştır. Mutlak bir kimlik arayışı içerisinde olan roman kahramanlarında gözlemlenen ‘toplumun diğer üyelerinden farklı olma’ durumu, her bir karakter üzerinde ayrı, farklı, öteki olma durumunu yaşatmıştır. Eserden verilen örneklerden de görüldüğü üzere iki ayrı romanda mutlak bir kendini soyutlama ve içe yönelme durumu söz konusudur. *Yalnızlar* adlı romanda özellikle Doktor Nevzat’ta

gözlemlenen kendine yabancılaşma durumu *Palyaço* adlı romanda farklı olaylar ve durumlar sonucunda Hans'ta gözlemlenmiştir. Bu bölümdeki amaç, iki ayrı roman karakterinin kendine yabancılaşma durumunu somut bir şekilde sunmak olmuştur. Çalışmanın “*Yalnızlar ve Palyaço*’da Toplumsal Yabancılaşma” başlıklı kısmında roman karakterlerinin çeşitli nedenlerden dolayı içinde yaşadığı ortamdan-aileden-toplumdan kendilerini farklı hissederek sıyrıldıkları ve bu sıyrılma sonucunda nelerin meydana geldiği eserlerden verilen örnekler doğrultusunda tespit edilerek yorumlanmıştır. Her iki romanda -yaşanan olaylar sonucunda- roman karakterlerinin verdikleri karar ve eylemlerinden yola çıkarak yabancı hissettiklerini, toplumda gün geçtikçe yalnızlaştıklarını ve kendilerini her şeyden yalıtılmış uzak bir yaşamda bulduklarını söyleyebiliriz. Özellikle *Palyaço*’da Hans’ın toplum içinde ötekileştirilmesinin gerekçeleri, aykırı konumda olmasının eylem ve fikirleriyle ilintili olduğu saptanmış, *Yalnızlar*’da Doktor Nevzat’ın yaşadığı küçük bir kasabada toplumdaki bağımsız bir şekilde yalnızca ufak bir grup ile ‘kopuk bir ilişki’ yaşıyor olmasının, hayatında verdiği kararlar ve seçimleri ile ilintili olduğu tespit edilmiştir. Her iki roman ana karakterinde, henüz çocuk yaşlardayken yakın çevresi ve ailesi tarafından dışlandıkları gerekçesiyle toplumsal yabancılaşmaya maruz kaldıkları saptanmıştır. Bu benzerlik iki roman karakterini farklı ülkelerde yaşayıp, farklı dil ve dine mensup olmalarına karşın bir anlamda birbirlerine yakın kılmıştır. Çalışmanın “*Yalnızlar ve Palyaço*’da Mekânsal Yabancılaşma” başlıklı kısmında iki ayrı romandaki mutlak benzerlikler tespit edilerek roman karakterlerinin durağan bir yaşantıları olmadığı göze çarpmış, özellikle ana karakterlerde gözlemlenen ‘farklı şehirlere gitme durumu’ onlarda meydana gelen mekânlara alışamama, ortama uyum sağlayamama ve mekânlara yabancılaşma sonuçlarını doğurmuştur. *Yalnızlar*’da Doktor Nevzat ve Macide’de daha fazla rastlanan bu durağan olmama ve şehir değiştirme eylemi, *Palyaço*’da Hans’ta işi gereği farklı şehirlerde farklı hostellerde barınmaya çalışmasıyla durağan bir yaşantıya sahip olmaması şeklinde tespit edilmiştir. Bu tespitler sonucunda görüldüğü üzere her iki roman karakteri, içinde bulunduğu ortamdan-şehirden zorunlu yahut istekli bir şekilde çıkmış ve sonucunda mutlak bir yabancılaşma durumuyla karşılaşmıştır. Çalışmanın son başlığı olan “*Yalnızlar ve Palyaço*’da Ekonomik Yabancılaşma” başlıklı kısımda iki ayrı roman karakterinde gözlemlenen mutlak yabancılaşma durumu, ekonomik açıdan yaşanan sıkıntı ve sorunlar ile ilişkilendirilerek yorumlanmıştır. *Yalnızlar* adlı romanda Doktor Nevzat ve Macide ile *Palyaço*’da Hans’ın toplum içerisinde şeyleşmiş, ötekileşmiş bir

varlık olarak algılandıkları gerekçeleriyle birlikte tespit edilmiştir. Her iki roman karakterinin toplumda var olamaması bir anlamda ekonomik anlamda şahit oldukları sıkıntılar ile ilişkilendirilmiştir. Hans'ta somut bir şekilde gözlemlenen bu sıkıntılar, Doktor Nevzat'ta karısını kaybettikten sonra mesleğine olan yabancılaşması sonucunda meydana geldiği şeklinde açıklanmıştır. Ancak Hans'ın özellikle ekonomik anlamda çektiği sıkıntıların sosyal yaşantısında kendisine büyük oranda zarar verdiği, meslek seçiminden dolayı yalnızca ailesi ve yakın çevresinden değil, sokakta/caddede yürürken yahut otobüs ve trende seyahat ederken insanlar tarafından kötü ve küçümseyici gözlerle incelendiği tespit edilmiş, bu durumun sosyal yaşantısında kendisine büyük oranda zarar vererek emeğine yabancılaşmasına, eylem ve emeklerinin karşılığını alamadığı gerekçesiyle ekonomik anlamda yabancılaşmaya maruz kalmasına neden olduğu eserden verilen örnekler dahilinde açıklamıştır.

Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Erhan Bener'in ikinci eseri olan ve son halini alması yıllar süren *Yalnızlar* adlı romanı ile Alman edebiyatının özellikle yıkıntı edebiyatı yazarı olarak bilinen önemli yazarlarından Heinrich Böll'ün *Palyaço* adlı romanında tespit edilen yabancılaşma olgularının çözümlendiği bu çalışmada iki ayrı eser karşılaştırma tekniği ile incelenmiş, yazarların yaşam hikayeleri ele alınırken Erhan Bener ve Heinrich Böll'ün yaşadığı toplum ve dönem incelemesinde tipolojik yöntemden ve romanların içerik açısından benzerliklerin tespit edilip yorumlanmasında genetik yöntemden yararlanılmıştır. Eserlerde tespit edilen yabancılaşma durumunun salt bir nedene bağlı kalmaksızın farklı boyutlarda farklı nedenler ile ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Çalışmada karşılaştırmanın yapıldığı bölümlerde birinci bölümde sunulan teorik bilgilerden yararlanılmış, eserlerde tespit edilen yabancılaşma olguları tezde kuramsal çerçevede incelenen ve adı geçen düşünür, yazar, sosyolog ve ekonomistlerin yorumları ışığında açıklanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akgün, E. (1999). *Örgütlerde Çatışma ve Yabancılaşma Sorunlarının Yönetiminde Etkili Bir Araç Olarak Yönetime Katılma*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alkan, T., Ergil, D. (1980). *Siyaset Psikolojisi, Siyasal Toplumsallaşma ve Yabancılaşma*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Andaç, F. (2004). *Erhan Bener'in Dünyasına Yolculuk*, Dünya Yayıncılık, İstanbul.
- Andaç, F. (2002). *Söz Uçar Yazı Kalır Yüzyılın Son Tanıkları 2. Bölüm*, Can Yayınları, İstanbul.
- Aytaç, G. (1995). *Romancı Yönüyle Heinrich Böll*, 1.Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Balcı, Y. (2003). *Tanzimat Romanında Modernleşme Tarzı Olarak Kahramanın "Yabancılaşma"sı Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C.XXX.
- Balık, M. (2011). *Edip Cansever'in Tragedyalar'ında Yalnızlık, Bunalım ve Yabancılaşma*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 4.
- Baş, S. (2003). *Türk Hikâyeciliğinde Yabancılaşma (1950- 1980)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Van.
- Bayhan, V. (1997). *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma*, Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara.
- Bener, E. (2015). *Yalnızlar*, Everest Yayınları, İstanbul.
- Bolay, S., H. (1990). *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- Böll, H. (1962). *über mich selbst, Der Schriftsteller*, H.B. Köln, Berlin.
- Böll, H. (2019). *Palyaço*, Can Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (2000). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

- Davidov, Y. (1997). *Özgürlük ve Yabancılaşma*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Demirer, T., Özbudun, S. (1999). *Yabancılaşma*, Öteki Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Dufner, U., Uğur, F., Taşkın, Z. (2009). *Heinrich Böll Yaşamı ve Eserleri*, Stadt Köln-Stadt Bibliothek Köln-Heinrich Böll Stiftung e.V. İstanbul.
- Durkheim, E. (1992). *İntihar*, Çev., Özer Ozankaya, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ecevit, Y. (2005). *Ben Buradayım*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ecevit, Y. (2016). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.
- Enginün, İ. (2001). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Eren, H. (1999). *Türkçe Etimolojik Sözlüğü*, Ankara, 2. Baskı, Ankara.
- Erkal, M., E. (2016). *Sosyoloji (Toplumbilim)*, DER Yayınları, 18. Baskı, İstanbul.
- Erkuş, A. (1994). *Psikolojik Terimler Sözlüğü*, Doruk Yayınları, Ankara.
- Ernout, A. ve Meillet, A. (1951). *Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine*, Librairie C. Klincksieck, Paris.
- Esin, P. (1982). *İşbölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 502, Ankara.
- Fromm, E. (1996). *Özgürlükten Kaçış*, Çev., Şemsa Yeğin, Payel Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul.
- Fromm, E. (2004). *Çağdaş Toplumlarda Geleceği*, Çev., Aydın Arıtan ve Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul.
- Göbenli, M. (2005). *Direnmenin Estetiği'ne Güven Karşılaştırmalı Edebiyat Bağlamında Peter Weiss ve Vedat Türkali*, Donkişot Güncel Yayınlar, İstanbul.
- Gündoğan, A., O. (1997). *Albert Camus ve Başkaldırma Felsefesi*, Birey Yayıncılık, İstanbul.

- Hesse, H. (2012). *Bozkırkurdu*, Çev., Kamuran Şipal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hoffmann, L. (1965). *H. Böll Einführung in Leben u. Werk*, Luxemburg.
- Holz, H., H. (2004). *Sartre'in İkinci Felsefesi, Hakkı Özdal (eds), Bilim ve Düşünce: Varoluşçuluk ve Sartre*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Hilav, S. (1995). *Felsefe Yazıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kızıltan, G., S. (1986). *Çağımızda Yabancılaşma Sorunu*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Kiraz, S. (2011). *Yabancılaşmanın Kökeni Üstüne [Elektronik Sürüm]*, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 12, Ocak 2011.
- Magee, B. (2004). *Yeni Düşün Adamları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev., Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (2009). *1844 El Yazmaları*, Çev., Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Milliyet. (11 Aralık 2007). *Kendi Romanıyla Uğurlandı*, 11 Mart 2020, <http://www.milliyet.com.tr/kendi-romaniylaugurlandi/guncel/haberdetayarsiv/11.12.2007/261755/default.htm>
- Minibaş, J. (1993). *Yabancılaşma Kavramının İncelenmesi ve Banka Sektörüne Yönelik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ofluoğlu, G., Büyükyılmaz, O. (2008). *Yabancılaşmanın Teorik Gelişimi ve Tarihsel Süreç İçinde Farklı Alanlarda Görülmesi*, Kamu-İş Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, Ankara.
- Öner, B. (2015). *Max Frisch'in 'Homo Faber' ve Heinrich Böll'ün 'Palyaço' Adlı Eserlerinde 'Yabancılaşma' Teması*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Alman Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Özbudun, S., Markus, G., Demirer, T. (2008). *Yabancılaşma ve...*, Ütopya Yayınevi, Ankara.

Özçelebi, B. (2004). *Erhan Bener Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özlü, D. (1959). *Bunalıtı Düşünüüsü Üzerine I*, A Dergisi, Cilt 2, Sayı 21.

Say, Ö. (1995). *1960-1980 Arası Türk Hikâyeciliğinde Yabancılaşma Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Seeman, M. (1959). *On The Meaning of Alienation*. American Sociological Review, C. 24, S. 6.

Şeriatı A. (1998). *Medeniyet ve Modernizm*, Çev. Ahmet Yüksek, Birleşik Yayınları, İstanbul.

Şimşek, Ş., Çelik, A., Akgemci, T., Fettahloğlu, T. (2006). *Örgütlerde Yabancılaşmanın Yöntemi Araştırması*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 17, Konya.

Timuçin, A. (1992). *Yabancılaşma Sorununa Genel Bakış*, Felsefe Dünyası, Sayı: 5, Ankara.

Tolan, B. (1981). *Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara.

Tolan, B. (1996). *Toplum Bilimlerine Giriş*, Adım Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara.

Ünaldı, H. (2011). *Türk Romanı ve Yabancılaşma: Bir Edebiyat Sosyolojisi Denemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yazar, Ş. (2011). *Heinrich Böll'ün 'Babasız Evler' Romanında Çocuk Teması*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Van.

Yürek, H. (2005). *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Modernizmin Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Williams, R. (1983). *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, Oxford University Press, New York.

Williams, R. (2005). *Anahtar Sözcükler*, (Çeviren: Savaş Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul.

